

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

İZM

ler Dizisi

13

Ali Babaoglu

Hermet-

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ; 7

I./ HERMETİZ'İN İÇERİĞİ VE KÖKENLERİ, 9

Hermes - Tot - İdris, 9

Uygarlığın Beşiğinde, 13

Ortadoğu'nun Dinsel Kurum ve Oluşumları, 16

Ortaçağ'a Gelirken, 19

Hermetik Oluşumlarda Ortak Olan Özellikler, 20

A) Sınavlar ve Giriş, 22

B) Uygulama Sırasındaki Yöntemler, 25

C) Ezoterik Semboller, 32

D) Aşamalar, 34

II./ ANTİK ORTADOĞU DİNLERİ, 37

Hermetik Görüşlerde Eski Dinlerin Etkileri, 38

Gizem Dinleri, 43

Mısır'da Dinsel Uygulama, 44

İran'da Din, 47

Helen Dünyasındaki Hermetik Düşünce: Pythagoras, 53

Dionisos Kültü, 54

Eleusis Gizemleri, 54

Orpheus, 55

Pythagoras, 56

III./ISA'DAN SONRA VE ORTAÇAĞ'DA	
HERMETİK OLUŞUMLAR,	60
Roma İmparatorluğu'ndaki Gizem Dinleri,	60
Manes ve Mani İnancı,	66
Kabbala,	68
Roma Yıkılırken,	71
Manastırlar ve Şövalyeler,	75
Ortaçağ'da Kentler ve Zanaatkârlar,	80
Bogomil ve Öncülleri,	84
Marcion,	85
Mani,	86
Paulisyenler,	87
Bogomilizm,	87
İsmaililer,	89
Haçlılar,	95
Hospitaliye'ler,	99
Templiye'ler,	100
Doğu ile Batı Arasındaki Son Etkileşim:	
Katarlar ve Şeyh Bedrettin,	102
Batı'da Uyanış ve Zanaat Loncaları,	107
Fütüvvet ve Ahi'ler,	112
Duvarcılar,	116
Masonluk,	118
Doğu Dünyasında Hermetik Oluşumlar: Tarikatlar,	131

IV./HERMETİZMİN TOPLUMUN ÖRGÜTLÜ	
YAPILARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ,	135
Bugünkü Hermetik Oluşumlar: Ordu ve Üniversite,	135
Hermetizmin Nedenleri ve Bundan Sonrası,	138

KAYNAKÇA,	141
-----------	-----

ÖNSÖZ

Hermetizm ve *Ezoterizm* kavramları çoğu zaman birbirinin yerine ve içiçe kullanılmıştır. Gerçekte bunun, her hermetik kuruluşun ezoterik bir sistem geliştirmek durumunda kalmasından ileri geldiğini düşünüyorum. Hermetik sözcüğünün daha geniş bir kullanım alanı buluşundan ötürü konuyu *Hermetizm* başlığı altında elealmayı daha uygun buluyorum.

Tarih boyunca dış dünyaya kapalı ve gizleri kendine bağlı olan, kendi ilkelerini başlangıçta kabul edenlere kendilerini açan kuruluşlar olmuştur. Bunun neden olduğu, neden her insan topluluğunda belli kesimlerin böyle kapalı toplumsal oluşumlar gerisinde özgün gruplar oluşturduklarını incelemek, bunun dinamiklerini bulmak herhalde sosyolojinin görevidir. Bu kitapçıkta tarih boyunca hermetik kuruluşların nasıl birbirini etkilediklerini, tarih içinde hangi koşullarda ortaya çıktıklarını okuyucuya anlatmaya çalışacağım.

Kuşkusuz ki tarih boyunca insanlığın büyük çoğunluğu hiç hoşlanmadığı, genelden ayrı ve aykırı duran bu gruplardan gerçekte çok büyük faydalar görmüştür. Bu gruplarda toplanan insanlar hemen her zaman geri kalanların hayrına hizmetler yapmışlardır. Düşüncenin, bilimin, insanlık ideallerinin ortaya çıkıp gelişmesinde bu tür kuruluşlar her zaman öncü ya da bahçe rolü oynamışlardır. Bu bakımdan bu tür kuruluş ve toplulukların tarihine ve niteliğine peşin yargılardan uzaklaşarak bakmak her aydın için gereklidir.

Türk kamuoyunda bu alanda, yeterli sayıda olmasa bile değerli nitelikte birçok kitap bulunmaktadır. Bu küçük kitap umarım Türk kamuoyunun aydınlanması işlevinde onların arasında yerini alabilir.

İstanbul, 1997

I./ HERMETİZM'İN İÇERİĞİ VE KÖKENLERİ

Hermetizm adı altında kendi içine kapalı ve çeşitli giz ve gizemler çevresinde biçimlenmiş ve gelişmiş düşünce ve inanç dizge ve oluşumlarını incelemek istiyoruz. Genellikle bu tür kendine özgü ve gene kendi içine kapalı toplumsal oluşumlara, dernek, mezhep, din ve siyasal kuruluşlara Hermetik; bunların kullandığı herkesçe bilinmeyen ve anlaşılamayan, anlaşılması ve kavranılması için o dizgenin, ancak belirli bir öğreti, eğitim ve çabayla kazanılabilecek olan gizemli anahtar kavramlarının edinilmiş olmasının gerektiği düşünce ve kavramlara da *Ezoterik* adı verilmektedir. Gerçekte *Hermetik* ve *Ezoterik* sözcükleri bugün içiçe ve geçişli olarak, birbirini kapsayacak bağlamda kullanılmaktadır. Bunlardan *Hermetik* sözcüğü o kadar yaygınlaşmıştır ki teknikte, dış atmosfere bağlı olmayan enerji, gaz ya da sıvı dönüşümlerini anlatmak için bile kullanılmaktadır. Örneğin bulunduğu mekânın havasını kullanmadan mekânı soğutmaya ya da ısıtmaya yarayan soğutucu ve ısıtıcılara "*Hermetik*" adı verilmektedir. Ayrıca bu tür gizem inanç ve düşünce akımlarının tarih olarak en eskilerinden biri, *Hermes* adı verilen tanrısal inanca bağlanmış olandır. Bu bakımdan *Hermetizm* - *Ezoterizm* sözlerinden birincisini seçmek daha genellemeci ve gerçek öyküye daha yakın bir seçim olacaktır. Gene konuya, bu tarza adını veren *Hermes*'le başlamak daha uygundur.

HERMES - TOT - İDRİS

Mitolojide iki farklı *Hermes* görmekteyiz. Genel olarak bilinen *Hermes* bir Yunan tanrısıdır. Zeus'un Maya'dan olan oğlu olup Arkadia dağlarından Kyllene üzerindeki bir mağarada doğmuştur. Bir sabah vakti doğan *Hermes* daha öğlen olmadan kundağından çıkmış, bir kaplumbağanın kabuğundan yaptığı Kıtara'yı eline alıp şarkı söy-

lemeye başlamıştır. Apollo'nun çayırda otlamakta olan danalarından 50 tanesini çalmış ve sonra gene beşiğine gidip uslu uslu yatmıştır. Apollo gelip kendisini suçlayınca o denli masum bir pozla inkâr etmiştir ki Zeus araya girerek çocuk Hermes'e danaları geri vermesini buyurmuştur. Bunun üzerine Hermes sazını çalıp şarkı söylemeye başladı. Sazın ezgilerine hayran olan Apollo o zaman yitirdiği danaları bağışlayarak karşılığında bu sazı aldı. O günden sonra ikisi arasında sarsılmaz bir dostluk başladı. Hermes bir yandan çayırların ve otlakların, öte yandan ozanların ve şarkı söyleyenlerin tanrısıydı. Tanrıların habercisiydi. Aynı zamanda gezginleri ve tacirleri de koruyan tanrıydı. Düşler de onun getirdiği haberlerdi. Bunun yanında şans olgusu hemen tümüyle onun eseri idi. Bütün bu becerilerini Hermes, Apollo'dan aldığı ve büyülü olan üç boğumlu Kerykeion değneği yardımıyla başarmıştır. Kanatlı papuçları da yolları uçarak aşmasını sağlar. Ölülerin ruhlarını Hades'in ülkesine götüren de odur. Kumarbaz ve hırsızların tanrısı da Hermestir.

Yunan uygarlığı Büyük İskenderle Mısır'a ulaştığında Makedonya askerleri orada karşılaştıkları Mısır tanrısı Tot'u Hermes'e benzettiler ve Tot'a *Hermes Trismegistos* (Üç kez çok büyük Hermes) adını verdiler. Bu tanrıya yazının bulucusu ve yazıya dayalı bütün sanatların da koruyucusu özelliği de verilmişti. Bütün bu özellikleriyle usçuluğun egemen olduğu Helenizm döneminde Tot ya da yeni adıyla *Hermes Trismegistos*, sezen ve doğaçlamayla bilen usun simgesi oldu. Tot da (buradaki T'ler grek yazısında Theta ile yazıldığına göre latin yazısına Thoth olarak çevrilmektedir) gerçekte asıl adı Mısır dilinde "*Couti ya da Cûdi*" olan bir tanrının Grekçe söylenişidir. Olasılıkla C sesi Helenler tarafından kullanılamadığı için Theta'ya benzetilmiş ve giderek Tot şeklinde okunan Thoth olmuştur.

Binlerce tanrıdan, sayısız ruhlardan ve kutsal daha nice bin figürden oluşan Mısır inanç sisteminde her bölgenin, her köyün hatta her ailenin kendi tanrı figürleri ve totemleri bulunmaktaydı. Bu totemler giderek insansı özellikler taşımaya başlamıştır. Bir dönem boyunca Mısır tanrılarının insan bedenli fakat hayvan kafalı, ya da insan kafalı, hayvan bedenli gösterildikleri görülür. Daha sonra bu tanrılar daha büyük bölgelerde saygı görmeye başlamış, her tanrıya çok çeşitli işlevler yüklenmiş, daha sonra da başka başka tanrıların biraraya geldiği görülmüştür. Mısırlılar hiç yüksünmeden başka halkların tanrılarını da almış ve bunları bazan doğrudan doğruya, çoğu zaman da kendi tanrılarıyla birleştirerek ve onlara yeni görevler vererek kullanmışlardır. İşte Tot da yukarı Mısırdaki, bugünkü adı el Aşmuneyn olan bölgedeki Khmunu kentinin özgün tanrılarından biri olarak ortaya çıkmıştır. İlk ortaya çıktığında Balıkçıl kuşu olarak görülmüş, daha sonra Babun maymunlarının özelliklerini de yüklenmiştir. Başlangıçta

Ay Tanrısı'dır. Giderek anlama, kavrama ve öğrenmenin tanrısı olarak önem kazanmaya başlamıştır. Bu özellikleriyle insanlara yazı yeteneğini bağışlayan odur. Büyük bir düşünce ve sezgi gücü vardır. Tanrıların kâtibi odur. Gene bu özelliğiyle tanrıların kurallarını yazıya dökmüş ve böylece yasal düzenlemeleri sağlamıştır. Giderek toplumsal düzen de ondan sorulur olmuştur. Hertürlü kuralı, dinsel törenlerin kural ve yöntemlerini düzenleyen o olmuştur. Tot ölünden sonra ruhların yüreklerinin tartılmasını sağlar ve sonucu, karar verecek olan Osiris'e ve öbür yargıç tanrılara bildirir. Tanrıların çelişkili ve tutarsız karar ve yargılarını da yoruma açar ve anlaşılmasını sağlar. Kararsızlığa düştüklerinde tanrılar Tot'tan akıl sorarlar. Osiris söylencesinde Tot, Osiris'in karısı İsis'e, tanrının oğlu, yaşayan tanrı-kral Horus'u doğuracağı sırada yardım etmiştir. Horus doğumundan sonra Seth tarafından yaralandığında da onun tedavisini yapmıştır. Tot, aklın tanrısı olarak dillerin ve gramer kurallarının da yaratıcısıdır.

Mısır uygarlığı bir kerede ve bir bütün olarak ortaya çıkmış bir uygarlık değildir. Mısır adı verilen uygarlığın tarihi yaklaşık olarak 5000 yıla yakın bir süreyi kapsar. Yaşam ortalamasının henüz 50 yılı bile bulmadığı o çağda bu süre binlerce kuşak demektir. Bunun doğal sonucu olarak da Mısır inançları 5000 yıllık bir gelişimi kapsamaktadır. Bu uygarlık ortadan kalkıncaya kadar çevresindeki hemen bütün daha kısa ömürlü uygarlıkları derinden etkilemiştir ve bu uygarlıkların devamı olan bugünkü uygarlığımızı da etkilemeyi sürdürmektedir. Daha ileride bu uygarlığın ayrıntılarını daha yakından incelemek zorunda kalacağız. Şimdilik Tot-Hermes kültüründe kalalım.

Tot bütün bu özellikleriyle Mısır'ı ve Mısırlı ilişkiye giren, ondan etkilenen çağdaşı uygarlıkların inanç sistemlerini elbette etkilemiştir. Mısır'da uzun bir süre yaşamış olan İsrailoğulları da bu uygarlığın etkisi altında kalmış ve kendi uygarlıkları ve inanç sistemlerini Mısır'ın etkisi altında geliştirmişlerdir.

Bugünkü tarih bilgileri ve kurallarına göre İsrailoğulları, Kuzey Suriye, yaklaşık Harran bölgesinden aşağı ilerleyerek, olasılıkla Filistin ve Fenikelilerin baskıları sonucunda Mısır'a girmiş ve orada kabul görmüşlerdir. Bir süre sonra ise Mısır'ın büyük isgücü gerektiren ekonomik düzeni yüzünden ağır kol gücü sunan ve sefalet içinde yaşayan bir topluluğa dönmüşlerdir. O sırada egemen olan 18. sülalenin oldukça savaşı ve gaddar olan krallarının baskısı altında yaşarlarken birden, bu kralların sonuncularından olan IV. Amenhotep, 12 yıl süren egemenliği döneminde yepyeni bir dinin, Aton adlı kozmik bir tek varlığa inanç öğretisi taşımakta olan bir dinin kurucusu oluvermiştir. Büyük olasılıkla o sırada Mısırın özellikle aşağı tabakaları tarafından çok büyük bir umut ve inançla tutulan bu din, eski Mısır

dinlerinin bütün temel özelliklerini inkâr etmekte fakat törensel yanlarını, belki de daha vurgulayarak sürdürmekteydi. Aton inancını yaymakta olan firavun da adını Ehnaton olarak değiştirmiş bulunuyordu. Bu kralın genç yaşta ölümünden sonra ve Mısır, Orta Doğu'dan gelen saldırılarla sarsılmaya başladığı için onun yerine geçen 18. sülale firavunları hızla eski dinsel sisteme döndüler ve Aton inancına bağlanmış olanlar üzerinde büyük bir zulüm dönemi başladı. Zalim firavun olarak, aslında Ehnaton'dan sonra tahta geçmiş bulunan, Tut-ank-Amon bilinmektedir ve bu da bu tarihsel çıkarsamaya çok uygundur. Gerçekte ise 15-16 yaşlarında bir çocuk olan bu kral döneminde Mısır'ın eski ruhban sınıfı gücü yeniden eline geçirmiş ve büyük bir zulümle restorasyon dönemini başlatmışlardır. Elbette bu sırada, umutlarını I. Ehnaton'a (IV. Amenhotep'e) bağlamış olan yahudi halkı da bu zulümden epeyce nasibini almıştır.

Kuşkusuz ki yahudiler içinden firavuna sadakatla hizmet edenler, onun devletinde yüksek yerlere gelenler de çıkıyordu. İşte Musa bunlardan biriydi. Hititlere ve Asurlara karşı 19. sülale döneminde yapılan savaşlarda önemli hizmetler görmüş iyi bir askerdi ve devlet adamlığına kadar yükselmişti. Ancak yahudi olduğunu ya unutmamıştı ya da, göçmenlerde sık görülen bir şekilde, kimlik bunalımı içindeydi. Her ne şekilde olursa olsun, bu adam bir yahudiye zalimce davranan bir Mısır görevlisini öldürmüş ve cezadan kurtulmak için kaçmış, Sina taraflarında dolaşmaya başlamıştır. İşte bu sırada bir çalılıkta yanan ateşi görmüş ve böylece Yahve ile karşılaşmıştır.

Mısır uygarlığı ve İsrailoğullarının Mısır bağlantısı üzerinde durmamızın nedeni, bu ilintinin *Gizem* kavramı üzerinde, ileride daha ayrıntılı olarak duracağımız gibi, önemli bir etkisi olacağındandır. Ne olursa olsun bu anlatılan ve benzeri yollarla, Mısır'ın eski inançlarının daha sonraki dinleri çok etkilediği kesindir. Eski akitte adı geçen efsanevi kralların bir kısmının, peygamberler ve meleklerin referansları eski Mısır inançlarında rahatlıkla bulunabilmektedir. İşte Tot'un da daha sonraki Yahudi, Hristiyan ve İslâm inançlarında İdris adıyla geçen peygamberle büyük bir benzerliği vardır. Tot gibi o da insanlara Yazı'yı getirmiş ve ayrıca onların giyinebilmesi için ebise de dikmiştir. Bu yüzden terzilerin de piri sayılır.

Gizem topluluk ve kuruluşlarına Tot'un adının karışması ise çok daha sonra olmuştur. Gizemli konular ve açıklamalar içeren bir metnin Totun grekçe adı olan *Hermes Trismegistos*'un adını taşıması olasılıkla Tot'un yazının ve yazıya ilişkin sanatların tanrısı olmasından ve tanrısal kuralları da yazıya geçiren figür oluşundandır. Böylece o sırada yürürlükte olan dinsel kimi kuralların açıklanışına ilişkin bu metnin gerçek yazarı, bu yazıları *Hermes Trismegistos* adına yazmıştır. Tanrıça İsis'e ve oğlu Tanrı Osiris'e ilişkin gizemler daha sonraları

Yunan ve Latin yazarlarınca da işlenmiş olduğundan o sıralarda henüz elde bulunan bu metinler "*Hermes Yazıları*" olarak tanınmıştır. Bunların gizleri üzerinde yüzlerce yıldan beri birçok şey söylenmiş ve bu metinler ilkçağ insanlarının bilinmeyen gizlerinden sayılmıştır. Gerçekteyse bu yazılar bir gizem metni değil, yalnızca gizemlerin incelenme ve araştırılmasına yönelik metinlerdir. Aslında tarihte gizem içeren daha birçok metin vardır ve bu metinlerin hepsi, birbirini oldukça andıran bir dizi gizli inancın varlığını ortaya çıkarmaktadır. İlkçağda ve hatta orta çağda birçok inanç, çevrelerine gizemli bir perde çekmeyi, inancın temellerini, törenlerini yalnızca bu inanca bağlı olanlara açarak inanmayanlara kapalı tutmayı yeğlemişlerdir. Böylece birçok gizem din ve mezhebi doğmuştur. Orta çağ sonlarında ve daha yakın çağlarda ise bu tür gizem sistemleri düşünce akımları, yeni ve devrimci düşünceler ya da eskiden kalmış olan düşünce ve inançlar çevresinde olmuştur. Bu mezhep ve dinlerin gizem yönleriyle eski çağların meslek ve sanat gruplarının kurumları arasında olağanüstü bir benzerlik, hatta aynılık vardır. Bunun nedeni de, bunları teker teker daha yakından ele aldığımızda göreceğimiz gibi, sanatların ve inançların birbirine benzeyen dış tehditler karşısında kapanmaya yönelmiş olmalarıdır. Yunan-Roma uygarlığı bu gizemli inançların neredeyse geniş bir kültür düzeyine ulaştığı toplumun genel ve resmi inanç sisteminden başka neredeyse herkesin özgün, küçük bir grupta yaşadığı kapalı bir inancının bulunduğu bir süreçtir. Hermetizmin temellerinin bugün etkili olduğu biçimde atıldığı bu döneme girmeden önce çağın ekonomik ve toplumsal yapısına yakından bakmakta fayda vardır.

UYGARLIĞIN BEŞİĞİNDE

Eski dünyanın uygarlıkları arasında Mısır ve Çin, gerek öbür uygarlıklardan, gerekse bugünkü kavramlarımızla uygarlık modellerinden ayrılır. Bu iki ülke tarihte kendi sistemleri içinde ve dış güçlerin etkileriyle yıkılıp sarsılmaksızın kendi yolunda giderek 4000 yılı aşan, yaklaşık 5000 yıllık bir uygarlığı sürdürmüşlerdir. Mısır ancak islam devleti tarafından fethiyle eski uygarlığını sona erdirmiştir; Çin ise aynı "*ekumenik*" uygarlığını halen de sürdürmektedir. Buna karşılık bir ucu Hindistanda, bir ucu Britanya'da olan orta uygarlıklar kısa ve kolay etkilenen uygarlık farklarıyla birbirlerini sürekli etkileyip yok ederek bir bütün oluşturmaktadırlar. Bununla birlikte bu geniş üçüncü uygarlık ya da ortay uygarlık diyebileceğimiz yumağın içinde Ortadoğunun ayrı bir yeri vardır. Anadolu yarımadasının batı ve kuzey kıyılarından doğuda Hindikuş dağlarına kadar, güneyde Basra

Körfezi ve Kızıldeniz'le Arap Yarımadasının güney kıyılarına kadar uzanan bu bölge bütünyle bir özgün yapı sergilemekte ve Akdeniz havzası ve Avrupayı doğurup yetiştirmiş olan beşik olarak karşımızda bulunmaktadır. Bu bölgenin kültürü ve dinleri bugün evrensel olarak kabul edilen bütün insanlık uygarlığının atalarıdır.

Bu bölgeye genel olarak baktığımızda herşeyden önce sulamalı tarımın insanlık tarihinde ilk olarak bu bölgede başladığının belirtileri ile karşılaşırız. İlk küçük sulama bölgeleri İ.Ö 7. binde Filistin topraklarında, daha büyük sulama alanları da yukarı Fırat çevresinde Kargamış ve Harran bölgesinde İ.Ö 6. bin başlarında görülmektedir. Hemen ardından da İran'da 6. bin sonları, 5. bin başlarında Zagros dağı eteklerinde sulamalı tarım başlamaktadır. Daha 3. binden yukarı Diclede Ninova kentsel yerleşimi ortaya çıkmakta, 2. bin başlarında da Şat-tül Arap bölgesinde Sümer kentsel yerleşimi başlamaktadır. Bölge, Sami ve Arami ağırlıklı halklar tarafından zaman zaman işgal edilmekte, zaman zaman daha doğudan, Orta Asya bölgelerinden Hint, Avrupa ve Turan kökenli halklar da dalgalar halinde bölgeye girmektedir. Sümerlerin Asya kökeninden başka, Hurri'lerin, Kassi'lerin ve 1700 civarında Mısırı istila eden Hiksosların Asya kökenleri de bilinmektedir.

Bölgede ortaya çıkmakta olan Sami, Hint-Avrupa ve Turan karşımı etnik yapıya karşın ve büyük sayılabilecek dil farkları olmakla birlikte egemen düzenin aşağı yukarı aynı teknolojiyi kullanmakta olduğu ve bunun bir kültür birliği doğurduğu görülmektedir. Bütün halklar toprağı sulamakta, ekili tarım yapmakta, toprağı pişirip kurutarak elde edilen kerpiçle evleri ve kent duvarlarını inşa etmekte ve madeni de ustaca işleyebilmektedir. İşte bu teknolojik devrimin kültür üzerinde önemli bir etkisinin başladığı görülmektedir. Bunun en önemli aşaması Yazı'nın başlamasıdır.

Bölgede ortaya çıkan eski yazı örnekleri, hiyeroglif, çivi yazısı ve alfabetik yazıdan çok önce kerpiç kalıpları üzerine konulmuş olan, yazının birçok özelliklerini gösteren ve hatta daha sonraki çivi yazısı ve hiyerogliflerde de izleri sürdürülebilen ideogramlardır. Bu dönemin buluşlar ve üretimsel devrimleri ancak XVI.-XVIII. yüzyılların buluşlar ve aydınlanma dönemiyle kıyaslanabilecek zengiliktir. Bunun yaşayan insanlarca çok heyecan verici olduğu kadar çok da öfke ve düşmanlık duyguları uyandırmış olması kaçınılmazdır. O dönemde toprağı sulama, düzenli tarım, daha önceki yerleşim birimlerine artık hiç benzemeyen, çok daha büyük ve zorunlu olarak plânlı olan kentsel yerleşimler, tunçun bulunarak kullanılmaya başlaması, toprağın pişirilerek ev yapmada kullanılabilmesi gibi yenilikler, büyük toplumsal değişimler olmaksızın çözümlenebilecek nitelikte değildir. Daha önce köy ya da kabile halkının hemen hepsinin ya da çoğunun

rahatlıkla yapabileceği testcilik ya da kapkacak yapımı, ağaçların ya da kemiklerin işlenmesi, avcılık, çobanlık ya da ağaçlardan ürünlerin toplanması gibi işler, toplumsal örgütlenmelerin gereği olarak zaman zaman belli kimselerce yapılsa ve o kimseler toplumun genel işlevine katılmadığı için ona genel üründen bir pay ayrılması zorunlu olsa bile o sırada bu kişilerle toplumları arasındaki toplumsal sözleşme, günümüzde bile köy çobanı, köy korucusu ve köyün değirmencisiyle köylü arasındaki ilişki gibidir. O kişi toplumun genel çıkarı için o işi yapmaya görevlendirilmiştir ve o yüzden kendi toprağını ekmek, kendi ürününü toplamak olanağını bulamamıştır. Dolayısıyla genel, ürünlerinden bir payı ona ücret niteliğinde ödemeleri herkesin onayı ve ortak anlaşmayla yapılan bir şeydir. Ama iş madene gelince durum değişir. Bir kez maden öyle her yerde bulunan bir nesne değildir. İkincisi taş toprağa benzeyen cevherin ısıyla ya da o zaman bilinen, şimdi unutulmuş olan başka birtakım tekniklerle madenin ayrılması, bir körükle sağlanan yüksek ısıyla işlenebilir yan sıvı durumuna getirilişi, kaşıplara dökülmesi ve dövülmesi, sonra yeniden sertleştirilmesi ve eskisinden çok daha sert ve dayanıklı bir nitelik kazanması öyle kolaylıkla herkesin yapabileceği bir şey değildir. Bunun için belirli kişilerin toplumun genelinden ayrılması ve başka hiç bir iş yapmaksızın yalnızca bu işle uğraşması gereklidir. Bu maddelerden yapılan araç gereçlerin, orak, kazma ve baltaların, daha önce çakmak taşından yapılanlara oranla çok daha dayanıklı ve verimli olmaları toplumda tam anlamıyla bir *"efektif talep"* yaratmaktadır. Bu araç gereçlerin cevherinin kıt, üretiminin uzun ve zahmetli oluşu ise bu talebin karşılığının yükselmesine, yani fiyatın artmasına yolacaktır. O zaman bu araç gereci elde etmek isteyen ev halkının ürünlerinden daha büyük bir payı saklamaları, kendi paylarını azaltmak da istemeyeceklerine göre bir artık değeri elde etmeleri ve bunu biriktirmeleri gerekecektir. Ayrıca böyle güçlü araç gerece sahip olanların bunları hemen silah olarak kullanmayı denemeleri ve bunlarla yakındaki ya da uzaktaki, fazlaca artık değer biriktirmiş olan zengin köylere ve kentlere saldırımları çok doğaldır. Tarıma ve sulamalı tarıma dayalı olan toplumlarsa kendilerini o kadar kolaylıkla *"Seferi"* duruma geçiremezler. Gelen saldırganlarla düz ovada aynı silahlarla çarpışmak ise kazanma kadar yitirme riskini de taşır. O zaman bu silahlara dayanabilecek duvarların ardına saklanmak daha akıllıcadır. Böylece, önce savunması daha zor olan pazar yerlerinden başlayarak bütün yerleşim birimlerinin duvarlarla çevrilmesi, bu iş zor olduğundan da köylerden daha büyük toplulukların biraraya gelmesi zorunlu olmuştu. Bir kentin çevresini 2-3 Km. uzunluk, 3-4 metre kalınlık ve 5-6 m. yükseklikte bir duvarla çevirmekse, taşın olmadığı o bölgede 10x10x20 cm. boyutundaki tuğla ve kerpiçlerden onlarca milyon-

nun yapısını ve teker teker üstüste konularak birbirine yapıştırılmasını gerektirir. Böylelikle bunu yapabilecek ikinci bir insan grubu da toplumdan ayrılmış olacaktır. Bu ikinciler gerçi çok büyük bir ustalığı gerektirmeyen bir işi yapmaktadır ama gene de sıva yapımı denilen esrarengiz iş kerpiç kesiminden daha özgün bir iştir.

Bu işleri yapma bilgi ve becerisinin edinilmesi, yani kişinin o sanatı edinerek toplumdan ayrılması ise büyük bir olasılıkla önceleri aile bağlarına bağlı olarak sürdürülmüştür. Bu tür "ocaklı" aileler belirli sanatları edinmiş ve ellerinde tutarak bugün de Mezopotamya, İran ve Batı Hindistan bölgelerinde vardır. Bu arada kendinden bu tür sanatkârları yetiştiremeyen toplumların da bağımsızlaşmış ve gezginci sanatkârlardan faydalanmış oldukları anlaşıyor. Aile dışı kimselere bu bilgilerin verilebilmesi ise başlangıçta o kimselerin o aile içine alınması şeklinde olmuştur. Bir aileye alınmak demek o ailenin totemini kabul etmek ve o totemin de o kişiyi kabul etmesi demektir. Ayrıca ortak akrabaların da bu akrabalığı onaylaması gerekir. Ayrıca bu belirli sanatın uygulanışında kullanılan yol ve yöntemler, varsa o iş için kullanılan araç ve gereçler de çeşitli ruhların, cinlerin, totemlerin koruması altındadır. Dolayısıyla bu yolların da yeni gelene teker teker bir dizi büyü ve sihirle açılması gereklidir. Bütün bu önlemlere rağmen o işleme öyle paldır küldür girilemez. İşlemin uygulanacağı her zaman, işleme ürün arasında duran bir dizi büyü-lü kapının teker teker açılması zorunludur. Ürün son durumunu alıncaya kadar çeşitli zorluk ve ustalık aşamalarından geçmektedir. Her aşama belli bir süreden geçtikten sonra edinilebilen bir bilgi derecesidir. O halde sanata' alınan, tıpkı bir aileye ya da klana alınır gibi bir dizi sınamalardan geçirilerek ortak ata ve toteme kabul ettirilecek, ondan sonra da sanatın her aşamasında o aşamaya geçmeye layık olduğunu yeniden ve durmadan ispat etmek zorunda tutulacaktır. Bütün aşamalarda işleme belirli bir törenle başlanacak ve işlem boyunca da işlemi korumakta olan ruh ve cinleri kızdıracak hareketlerden kaçınılacak, büyü-lü işaret ve simgeler her istendiğinde sunulacaktır. Böylelikle sanatlar o çağın bütün dinsel inanç kurumlarını yüklenmiş olmaktadır. Çünkü aynı çağlarda dinsel inançlar da aynı nitelikleri taşıma-ktaydı.

ORTADOĞUNUN DİNSEL KURUM VE OLUŞUMLARI

Tarihte "Bereketli Hilal" adı verilen, batı ucunda Mısırın Nil deltası, daha kuzeyde Filistin ve Lübnan'ın bereketli kıyı ovaları, daha kuzeyde Doğu Torosların güney yamaçlarında doğal olarak sulak olan ovalar, daha doğuda Fırat ve Dicle'nin suladığı bölgeler ve en doğu ucunda ise Şat-tül Arap ve Sinear ülkesi olan bölge, kuşattığı bütün

Mezopotamya ve Arap Yarımadasının çöller dışında kalan bölgeleriyle özgün bir kültürel gelişim tarzı oluşturmaktadır. Burada düzen yaklaşık olarak şöyledir: Her etnik topluluğun ya da egemenlik bölgesinin bir evrensel tanrısı bulunur. Bu bölge içinde bulunan her alt topluluğun, her kent-devletin kendisinin de bir dizi tanrıları bulunmaktadır. Ayrıca o kent devletinde birleşmiş olan kabile halklarının getirmiş oldukları kendi kabile tanrıları, oradaki her ailenin de kendi ocak tanrısı bulunur. Bu tanrılar önceleri totem kökenlerini belli edecek özellikler taşırlar. Daha sonra ya bu özelliklerinden, ya onu benimsemiş olan aile ve toplulukların gereksinimlerinden, ya da o tanrı çevresinde yayılan söylencelerden ötürü birtakım ek özellikler de ona yüklenmeye başlar. Zaman zaman kendi topluluğu için faydalı sayılan bir tanrı, o topluluğun başka topluluklarla birleşmesiyle öbür topluluklarca da benimsenir. Ancak bu bütün kültür içinde tanrıların sundukları sistemler birbirinden hiç de farklı değildir. Örneğin Kitabı Mukaddes'de Rut'un kitabında Rut, yaşayıp büyüdüğü Moabit bölgesinden çıkarak kaynanası Naomi'nin toplumuna girecektir. Bunun için şöyle yemin eder; *"Sen nereye gidersen ben de oraya gidecek, sen nerede oturursan ben de orada oturacağım. Senin halkın benim halkım, senin tanrın benim tanrım olacaktır. Sen nerede ölürsen ben de orada ölecek ve orada gömüleceğim."* Şimdi burada bugünkü anlamıyla bir iltica, ya da ihtida sözkonusu değildir. Rut sadece Kenan ilinin, tanrı Çemuş'un egemenliğindeki Moabit sektöründen ayrılp, tanrı Yahve'nin egemenliğindeki Yahudi sektörüne geçmektedir. Örneğin yeraltı tanrıları Nergal ve Ereşkigal'in egemen olduğu Kuzey Irak'taki Kutah kentinden, Güney Irak'taki Ay tanrıları Nannar ve Ningal'in egemenliğindeki Ur kentine rahatlıkla geçilebilirdi. Yapılması gereken özgün bir ibadet yöntemi ve öğrenilmesi gereken özgün törenler yoktu. Nihayet biri hayvan türünden öbürü bitki türünden sunularla hoşnut edilebilirdi. Özgün törenler ise o tanrının hizmetkârları arasından gelmekteydi. Bir çoğu ya gezginci rahiplerdi, ya da geçici olarak davet edilebilirdi. Nihayet onlar da tanrıyı hoşnut etmenin özgün yollarını, bilen ustalar ve bilirkişilerdi. Bu ustalık bilgilerini ise tıpkı demirciler ya da duvarcılar gibi usta çırak yöntemiyle öğreniyor, o rahipler klanı arasına gene derece derece geçen dizi dizi sınavlarla alınıyorlardı. Buradaki gizemli formüller, elbette ki daha soyut ve dolayısıyla daha gizli ve gizimli, edinilmesi de elbette daha zor ve daha dar yollardan geçerek oluyordu.

Tek tanrı inancı durup dururken gelmiş olan bir kavram olmak-tan çok uzaktır. Gerçekte daha önceleri de bölgelerin genel baş tanrı-larının birbirinden farklı tanrılar olmayıp aynı tanrının çeşitli görün-tüleri olduğu, daha doğrusu çeşitli isimlerin aynı sözcüğün çeşitli dillerdeki çevirileri olduğu inancı yayılmaktaydı. Örneğin Ra evrenin

yaratıcısı olduğuna göre Babil inancında aynı işi yapan büyük tanrı Marduk'la aynı kişilikten ibaretti. Heredotos Mısır'ı anlatırken "*Amon, Zeus'un Mısır'daki adıdır*" demekteydi. Büyük İskender Yunanlılar için Zeus'un oğluydu ama Babilliler için Marduk'un, Mısırlılar içinse Amon'un oğlu oluyordu. Keyhüsrev tebaası için tanrıya yalvarırken, İranlılar için Ahuramazda'yı, Babilliler için Marduk'u, Yahudi tebaası için ise Yahve'yi kastediyor ve anıyordu.

Kentlerin ve devletlerin egemenleri başlangıçta bütün bu ayrılan ve toplum içinde öncelikli sayılmaya başlayan sanatları kendi ellerinde toplamayı yeğlemekteydiler. Örneğin Ugarit'te kral bütün rahipliklere ve askeri pozisyonlara kendi akrabalarını ve yakın arkadaşlarını yerleştiriyor, akrabası olmayanlarla da akrabalık ilişkileri kuruyor, hepsine gerekenden fazla araziler dağıtarak ekonomik güç de elde etmelerine çalışıyordu.

Bu çağda özellikle önem kazanan iki bilgi de bu tanrısal özellikleri neredeyse bütünüyle temsil eden bir nitelik kazanmaktaydı. Gerçi bu bilgiler soyut nitelikteydi ama diğer birçok olağanüstü önemli bilginin elde edilişinde önem taşımaktadır. Bu iki bilgi Matematik ve yazı olmuştur. Bunlardan Matematik tarıma sıkı sıkıya bağlı ve ayrıca sulu tarım nedeniyle suların taşkın yapacağı mevsimlerle de yakından ilgili olan Ortadoğu halkı için meteoroloji ve bunun da üzerinde gibi görünen Astronomi için büyük bir anlam kazanmaktaydı. Bunun da yanında tarım ürünlerinin paylaşımı, oluşan artık değerlerin eşitli gereksinimler için biriktirilip plânlanması, kent duvarlarının doğru dü-rüst yapılabilmesi gibi daha birçok işlev için matematik zorunlu hale gelmişti. Sayılar yazından daha önce ortaya çıkmıştır. Tuğla ve tabletlerin üzerindeki mühür imgelerle birlikte, hemen hemen aynı zamanda ilk sayı figürlerini ve işlem modellerini görüyoruz. Bu, yaklaşık olarak İ.Ö 4. bin sularında oluşan gelişme, aynı büyüklü formüllerle bir bilgi paradigması olarak sahiplerinin mülkiyeti içine mühürlenmiştir. Bu kutsallanış, gök cisimlerinin ve doğa olaylarının, sayıların ve matematiğin, yazının ve yazısal özellikler taşıyan çizili imgelerin taşıdığı büyüklü değer, insanların bunlar karşısında aldığı büyü ve gizem duygusu bugün de devam etmektedir.

Mezopotamya'da bütün görülebilen ve izlenebilen gök cisimleri aynı zamanda tanrısal kişilikler ve sayıların cisimleşmiş imgeleriydi. Örneğin Venüs yıldızı (Sabah yıldızı) Babil için tanrıça İhtar idi. Aynı yıldız tanrısal özellik kazanmış olan 15 sayısından ibaretti. Ay yerkürenin bir uydusu değil, tanrı Sin'di ve aynı zamanda tanrısal sayı 30'un kişileşmiş görünüşüydü.

Mezopotamya ve Mısırda, aynı zamanda Anadolu, İran ve Hindistan'da en önemli sayı Bir'dir. Bir sayısı yalnızca herhangi bir sayı değil sıfırın tersidir. Yani hiçlikten varlığa geçildiğinde olunandır.

Ayrıca bütün öbür tam sayılar da Bir'in yinelenmesiyle oluşur. Dolayısıyla bir yaratıcıdır. Bu yüzden yaratıcı olanın simgesi ve oluşmuş imgesidir. Mısırlılar Ra'ya "*Bir Bir*" adını verirler. Babilde Bir, evrenin yaratıcısı olan Anu ile özdeşdir. Çok daha sonra Peygamber Zeke-riye şöyle demektedir: "*O gün gelince tanrı Bir olacak ve adı Bir olacaktır.*" Bütün bunlar daha sonra Ortadoğu mistisizminde çok önemli bir kavram oluşturacak olan, ezoterik batı kurumlarını da derinden etkileyen, bir çok akademik matematikçiyi bile bir Kabbala düşünürü kadar etkisi altında tutabilen Sayı mistisizminin temellerini oluşturmuştur. Aynı şey yazı için de sözkonusudur. İslam ve Yahudi mistikleri uzun yüzyıllar boyunca harflerin, yazıların kutsal ve ezoterik anlam-ları üzerinde düşünmüş, yazıp çizmiştir. Bugün bile gerek doğunun gerekse batının pekçok hermetik, ezoterik düzeninde, dahası insanla-rın gündelik yaşamında bu yâzı ve harf mistisizminin çok ilginç ve çok canlı izleri bulunmaktadır. Bunları, bu kitabın hacminin izin ver-diği ölçüde o akımları ele aldıkça özetlemeye çalışacağız.

ORTAÇAĞA GELİRKEN

Ortadoğu denilen bölge bir yandan olağanüstü bereketli olan top-rakları üzerinde eski çağların en büyük uygarlıklarını doğurmuş ol-duğu gibi daha o çağlardan başlayarak bütün komşu bölgelerin hem iştahını, hem düşmanlığını çekmiş, hepsi bölgeyi ellerine geçirmek için çok ölümcül saldırılar ve savaşlara girişmişlerdir. Bölgenin mis-tik ürünleri de, bu mistisizmin kökenlerinde yatan etnik kargaşanın da etkisiyle, yeryüzündeki çeşitli çekişmeleri ve düşmanlıkları da besleyen bir nitelik kazanmıştır. Unutulmamalıdır ki bölge, yeryüzü-nün hemen bütün inanç ve düşüncelerinin de beşiğidir. Bu beşik so-nuç olarak o inanç ve düşüncelerin sonraki mensupları için de önem-li bir bölge olarak algılanmasına yolaçmıştır. Karmaşık etnik yapı o etnik grupların daha uzak bölgelerdeki yakın akrabaları olan grupla-rın da bölge üzerinde öncelikli mülkiyet isteklerini besler bir etmen olmuştur. Bu bugün böyle olduğu gibi taa İlsadan önceki yüzyıllarda da böyle olagelmisti.

Bu dalgalanma ve çalkalanmaların sonucu olarak ve özellikle de bölgeye büyük egemenlerin saldırı ve istilalarının sonucunda, İ.Ö.İV. yüzyıldan başlayarak büyük dalgalar halinde, bölgeye göre çok daha barbar konumdaki diğer uygarlıklar girmeye başladı. Önce Persler geldiler. Onlar bütün Anadolu uygarlıklarını da kendilerine katarak ve egemenlikleri altına alarak, uygarlıklar karmaşasının ilk tohumla-rını attılar. Aşağı yukarı aynı dönemlerde kökenlerinde yaban ve gö-züpek bir halk olan Akhalar, atılımcı özellikleriyle barbar dünyasıyla

Anadolu uygarlıkları arasındaki köprüleri kurmuşlardı. Pers Satraplarının bölge halkları üzerindeki haksız egemenliği bu köprüleri daha da sağlamlaştırdı. Ve Hellenizm denilen çağ, Ege çevresinde doğdu. Bu, kültürler çorbasının mayasını oluşturmuştur diyebiliriz. Satrapların egemenliklerine son veren Makedonya istilası, toplumsal modelini Periklesin politikasından almıştır. İskenderle bu maya çok sert ve zorunlu önlemlerle tutturulmuştur. İskenderin ölümünden sonra koca imparatorluğu aralarında paylaşan generalleri, zaten birbirlerinden derinden etkilenmekte olan ve kendi aralarında bir "Ekumene" (tek bir yaşam görüşünün egemen olduğu birlik; daha çok kiliseler için kullanılır) oluşturmakta olan Ortadoğu halklarını Hellenik ve Persik yaşam görüşleri ve "Yeni Dünya Düzeni"nin hamurunda biraraya getirdiler. Ardından gelen Roma bunu pekiştirdi.

Bu karmaşanın içinde artık tek bir standart kültür ve yaşam biçimi İspanyadan İrana kadar egemen olmuştu. Ama bu kültürün anti-tezini, resmi kültürü, resmi politikanın bir temsilcisi sayıp, ezildikleri resmi politikaya karşı olan savaşımın kültür alanında da sürdüren hoşnutsuz halk yığınlarının "Karşı" yaşam görüşleri ve kültürlerini ise, artık yeraltına inmiş olan "Eski ve Köklü Ortadoğu Kültürü" temsil ediyordu. Böylece Ortaçağ doğdu.

Ortaçağdan önce de özellikle resmi ideolojiye şu ya da bu açıdan karşıt olan toplum kesimleri zaten hep ya daha eskiden kalmış ya da daha dış ülkelerden gelmiş görüş ve düşünceleri inançlar haline getirerek bunların çevresinde örgütleniyor, ondan güç almaya çalışıyorlardı. Bu inanç topluluklarının hepsinin temel özelliği, baskıcı dış rejimi ve kaba çoğunluğun "kem gözlerinden" kaçınabilmek için gizli ve kapalı, kapalı ortamın doğurduğu gizemin yoğunluğundan ötürü de gizemli oluşlarıdır. İlkçağlardan başlayarak bu tür akım ve toplulukları teker teker incelemeye başlamadan önce hepsinde varolan bu gizem öğelerini incelemeye çalışalım.

HERMETİK OLUŞUMLARDA ORTAK OLAN ÖZELLİKLER

Az önce gördüğümüz gibi hermetik oluşumların iki ayrı kökeni bulunmaktadır ve bu iki kökenin ikisi de aynı çağlardandır. Bu kökenlerden birincisi eski çağ dinlerinin yapısı ve toplumsal konumu gereği önce toplumun egemenlerine daha sonra da o egemenlere sıkı sıkıya bağlı ve bağımlı olan özgün bir ruhban sınıfına özel olan ve alelade kişilere kapalı tutulan dinsel yol ve yöntemlerdir. Kent uygarlıklarının kuruluş dönemlerinde dinsel inançlar zorunlu olarak böyle bir konuma girmiştir. Din adamları da, dinler bir kent ve bölgenin özgün dini ve çok özel kent tanrısının öğretisi olmaktan çıkıp evren-

sel bir nitelik kazanmaya başlayınca, adları farklı da olsa aynı kavramı temsil etmekte olan çeşitli tanrıları yolagetirme, yumuşatma ve kullanma yollarını ve tekniğini bilen sanatçılar, ustalar konumuna girmişlerdir. Bu rahipler bir bakıma bugünün büyücü ve falcılarına benzerler. Nasıl bir büyücü, milyonlarca türlü ve çeşitli olan cinleri ve ruhları şahsen daha önce görüp tanımış olmasa da, sipariş ve talep üzerine onlarla iletişime girebilir, onların huylarını, zayıf taraflarını bilir ve onları kandırarak, kovarak çıkartabilirse, rahipler de genel olarak tanrıların yumuşatılması, kandırılması işini bilirler. Daha ihtisaslaşmış rahipler de, o tanrı geniş bölgelerde egemen bir tanrı olduğu ve öbür halklarda da onunla aynı işi gören tanrıyla eşdeğerli ve eşit olduğu için o tanrının yeryüzündeki aracılığı olmak durumundadırlar. Bu bilgi ve ustalıklarıyla hem o tanrıya yakarış yöntemlerini yönetecek, hem de tanrıdan gelecek yanıtı sıradan insanlara uygulayacaklardır. Örneğin bir sağlık tanrısı ister Mısırlı, ister Yunanlı olsun yakarışlardan tatmin olunca sağlık vermek zorundadır. Bu yüzden onun rahipleri de hem vatandaşın talebini tanrıya iletmesini sağlamak, hem de tanrıdan gelecek olan devayı vatandaşa iletmek durumundadır. Bu yüzden bu iş belirli bir eğitimi gerektirir ve her allahın kulu da bu eğitimi alamaz. Onun bu işe uygun olması ve eğitimin yalnız becerilerini edinmekle kalmayıp aynı zamanda o meslek mensuplarının genel imajını da sürdürecektir ve yükseltecek özellikte olması, yani ruhban sınıfının geneline uygun ve yakışır olması da gereklidir.

Çeşitli sanatlar için de durum aynen böyledir. O sanatı uygulamak artık toplumdaki herkesin yapabileceği bir şey olmaktan çıkıp ayrı bir uğraş ve eğitim gerektiren bir iş olmaya başlayınca o insanlar toplumun ortak uğraşlarından bağışık tutulmaya başlar ve bu ayrılışın karşılığında toplumun ortak ürünlerinden pay alırlar. Onların ürünlerinin giderek gittikçe pahalılaşması sonucunda bu "ayrı" kişilerin toplumun geri kalanı tarafından her zaman dostça karşılanmayacakları, ürünlerinin zaman zaman gaspedileceği, kişilerin de karşı koyma ve açık düşmanlıkla karşılaşacağı muhakkaktır. Bu yüzden gerek o sanatın ürünleri gerekse sanatın yöntemleri çeşit çeşit ruhların, cinlerin ve tanrıların koruması altına alınır ve o işin bütünü de tanrısal bir nitelik kazanmaya başlar. Toprak ananın bağırını delen kazma, saban ve tırmıklar, düşmanı öldürecek olan silahlar, demiri işleyecek çekik, örs ve körük, tapınakları biçimlendirilmiş toprakla yapacak olan mala, duvarcı tokmağı, taşçı kalemi gibi araçların kullanımı toprak ananın iznine bağlıdır ve uygunsuz kimseleri çarpar. Hep düzeni gösteren çekül ve tesviye, açılarda ölçüveren gönye, bir noktadan aynı uzaklıkta olan noktalardan oluşan daireyi çizen pergel hep gizli tanrısal güçlerin kanıtıdır. Sayılar gizem dolu anlamlar, ma-

tematik kutsal bir işlem, bunun somut sonucu olan geometri ise doğrudan doğruya tanrının işidir. O halde apaçıktır ki ancak belirli yetenekleri ve özellikleri gösteren kimseler o mesleğe alınacaktır ve mesleğin bilgilerini de öyle sağa sola vermeyeceklerdir.

Bu eski çağlarda her iki bilgi alanını, gerek dinleri, gerekse sanatları bir gruba kapalı tutmaya yarayan yöntemler, daha sonraki gizemli ve kapalı, hermetik oluşumlarda da aynen tutulmuş, gizemin zorunlu bir parçası sayılmıştır ve bellibaşlı dört alanda toplanabilir:

a) Mesleğe alınacak olanların seçimine ve mesleğe katılışa yarayan sınav düzenekleri,

b) Meslek içinde uygulanacak olan yöntemler, sanatın uygulanışı ve yürütülüşünde kullanılan işlemler ve araçlar,

c) Bütün bu bilgilerin doğrudan doğruya kullanım amaçları dışında ezoterik ve simgesel anlamlar da taşımaları,

d) Bütün bilgilerin belirli aşamalarla elde edilmesi ve her aşamaya ulaşanların yalnız o aşamaya özgü ve başkasına kapalı olan işaret, simge ve sözlerle donatılması.

Uzun yıllar etkin olan bellibaşlı hermetik kuruluşları tanımadan önce bu ortak özellikleri inceleyeceğiz.

A) SINAVLAR VE GİRİŞ

Her kapalı örgüt kendi üyeleri arasına katılacak olan kişinin yetenek ve özelliklerini bir süre incelemek koşulunu taşır. Burada yalnızca belirli bir sanatın uygulanması için gerekli el ve kafa becerisi yetisi değil aynı zamanda o kişinin, o örgütün genel toplum içindeki açık ya da gizli imajına uygun birtakım özellikleri taşıyıp taşımadığı ve örgüt için temel koşul olan ağız sıklık ve güvenilirliğe de sahip olmadığı, gerekli dayanıklılık ve sebata sahip olup olmadığı da incelenmek istenir. Bunun için en basit yöntem örgüt üyelerinden biri ya da birkaçı tarafından yeterli süre gözlenmesi ve onlar tarafından seçilmesidir. Çoğu örgütler adayları kendileri seçer ve önce örgütün diğer üyelerine, adayın haberi olmadan sorup onların bir ön onayını aldıktan sonra adaya önerirler. Dış dünyanın bir mensubuna bu öneriyi yapmak her zaman belli riskler taşır. Bu yüzden öneriyi yapacak olan genellikle kendisini bu risklere açmaktadır. Bu yüzden öneri yalnız bir kişi tarafından yapılır ve öbür üyelerden ipucu verilmez. Kamu tarafından genel saygınlıkla karşılanan gruplardan yapılacak önerilerde ise öneri kararı örgütün daha yukarı kademelerinden ve adayın sahip olduğu özellikler iyice tartıldıktan sonra daha fazla sayıda üye tarafından, bir kurul halinde yapılır. Örneğin ortaçağın büyü mezhepleri yeni üyelerine öneriyi tek kişiyle götürürken, daha önceki çağlarda

kamunun genel onayına sahip olan dinler, o inancı zaten taşımakta olan adayların arasından uygun görülen birkaç rahip birarada gide-rek önerilerini yaparlar. Örnek olarak Ra ve Amon inançları, Zerdüşt inancı ve Mani inancı rahipleri, belirli işaretlere bakarak rahip adayını seçer ve birkaçı birarada adaya ve onun ailesine bu seçimi tebliğ ederlerdi. Daha sonraki yaygın inançlarda ruhban sınıfına ya da bir sanata girmek gerçi herkese açık bulunuyordu ama bu da çok uzun bir çıraklık dönemi geçirmeye bağlıydı. Örneğin katolik ruhban sınıfına katılma ancak çok uzun bir süre kiliseye bağlı seminer ve ruhban okullarında kalmakla mümkündür. Bir demircinin ya da kunduracının yanına da ancak çırak olarak girilir ve bu dönemde beklenen, genellikle sanatın sırlarının öğrenilmesine değil, becerilerin sınanma-sına ve nefis terbiyesine yönelik çalışmalardır. Çırak, ustasından he-men demir dövmeyi öğrenmeye başlamaz; ona hizmet eder, getir gö-tür işlerini yapar. Bu sırada çalışkan, hamarat ve itaatlı olup olmadığı, kabaca zeka ve uyanıklığı gözden geçirilir, gücü kuvveti sı-nanır. Çırağın kelpetenle kızgın demiri ilk tutuşu onun için heyecanlı bir aşama olmalıdır.

Hermetik örgütlerde çıraklığın ilk aşamalarına katılmak bile mes-leğin çeşitli ön bilgilerinin özetle verildiği, biraz korkutucu ve boş he-veslilerin hemen geri çekilmesini sağlayacak bir katılış töreniyle ya-pılmaktadır. Bu katılış törenlerinde gizli örgütlerle sanatların tutumları arasında belirli bir fark bulunmaktadır. Zanaatkâr lonca-la-rında genellikle çırağın belirli niteliklerinin sınanmış ve değerlendiril-miş olduğu ve bu katılımı yüce bir mesleğe katılışla ödüllendirilece-ğini vurgulayan törenlere ağırlık verilmektedir. Burada tıpkı kamunun onaylayıp değer verdiği dinlerin ruhbanlarına yapılan mo-deller seçilir. Ancak bu da tarihin bütün dönemlerinde böyle değildi.

Örnek olarak yapı ustalarının loncaları ele alınabilir. Yapı ustalığı ilk adımlarını Mezopotamyada atmış görünüyor. Orada daha en başından, doğada bulunan maddelerden doğada bulunmayan bir maddenin yaratılması, yani topraktan taş yapılması, tuğla ve kerpiç imali söz konusudur. Bu yaratıcılık kuşkusuz ki o çağlarda belirli bir doğa işlevinin kopyası, yani doğayı yaratan tanrının işinin taklidi olarak algılanmıştır. Üstelik bu insanlar gene o doğada bulunmayan bir şeyi, bir dağı da yaratacaklar, dağ biçimini alacak olan bir Zigu-rat, bir tapınak inşa edeceklerdi. Bu Zigurat, gerçekte dağlarda otu-ran tanrının kente indiğinde konuşlanıp oturması içindi. Dolayısıyla da tanrının bir konutuydu. Ziguratın üstünde ya da içinde bu işe ay-rılmış bir oda bulunuyordu. Bu oda tıñamlanıp kapatılmadan, yani tanrının kullanımına tahsis edilmeden önce orayı son gören kişi du-varcı ustası oluyordu. Kendisinden sonra ancak kral zaman zaman bu odaya girebilirdi. O halde bu duvarcı ustası, kralın özelliklerinden

birini de bir ölçüde paylaşmaktaydı. Toprakta taş yaratarak, düz ovada dağ yaratarak tanrıya nasıl ortak oluyorsa, bu adam tanrının baş rahibi olan krala da, tanrıyı belki bizzat görmüş olmak özelliğiyle ortak olmaktaydı. Üstelik bu adam kentin bir savunma silahı olan kent duvarlarının yapımını da sağlayacak bir kimseydi. Ancak her usta beceride bir doğıldı ve daha en başından ün kazanan duvarcı ustalarının öbür kentler tarafından davet edilip kullanılması kaçınılmazdı. Nasıl biliciler ve rahipler sipariş üzerine başka kentlere ve başka kişilere de hizmet ediyorlarsa yapı ustaları da öbür kentlere çağırılıyorlardı. Ancak onların yaptıkları savunma silahının yani kent duvarlarının zayıf yerlerini bilmelerini, bu gizleri düşmana vermelerini, dahası düşmanın isteği üzerine komşu kentin duvarlarını zayıf yapmalarını engelleyecek bir şey de bilinmiyordu. Bu yüzden duvarcıların ketum, güvenilir, giz vermeyen kimseler olarak tanınabilmesi zorunluydu. İşte zanaata alınma törenlerinde bu giz tutuculuğun, ketumiyetin gösterilmesi ve gizlerin tanrısal güçlerin koruması altında olduğunun belirtilmesi de zorunlu oldu. Bu yüzden zanaatlara büyüler ve dinsel töreler de kendiliğinden karıştı. Daha en eski metinlerde, yapılardan önce temellere kurban kanı akıtmak, büyü törenleriyle yapıyı koruyucu cinlere teslim etmek işlemi görülmektedir. Elbette ustaların da bu işleri bilen kimseler olarak tanınması zorunluydu. Bu bütün zanaatlar için de böyleydi. Temellere kurban kanı akıtmak, çeliği duru suyla yıkamak, demiri ve metal işçiliği araç gereçlerini özgün dua yöntemleriyle kutsamak ve onları koruyan ruh ve cinlerin izninin alınması bu gün bile yapılan işlerdir.

Zanaata katılış törenlerinde hangi yöntemlerin kullanıldığını en iyi olarak Mısır metinlerinde buluyoruz. Orada rahipliğe giriş törenlerinin benzerleri bütün zanaatlar için de kullanılmaktaydı. Mısırın piramitlerin yapımında köle yığınlarını acımasızca kullandığı söylenince ve inancı ancak bir söylencedir. Gerçekte buralarda çok saygı gösterilen yapı ustaları ve işçileri çalışmışlardır. Ramses II. bakır madenlerinde çalışacak işçiler için büyük saygı ifadesi taşıyan ilânlar yayımlamış, yani tellallarla ülkenin dört bir yanında okutmuştur. Çünkü bu adamlar tanrısal ve büyümlü bir iş yapmaktadır ve kızdırılmaya gelmeyen iyi saatte olsunlardır. Bütün bu törenleri uygulamaya özen göstermek için firavunun ayrı bir bakanı bile vardır.

Bütün törenlerin temelinde üç öge görülmektedir:

a) *Yolculuklar*: Meslekte geçirilecek aşamaların temsil edildiği bir dizi yolculuk bütün törenlerde bulunmaktadır.

b) *Geçiş ve sınavlar*: Her törende birtakım sınamalardan sonra bir ileri aşamaya geçilmektedir ve bu sınamalar tehdit ve korkutmalarla yüklüdür.

c) *Gizlerin verilmesi*: Her törende aşama gizleri adaya törenle verilir.

B) UYGULAMA SIRASINDAKİ YÖNTEMLER

Elbette sanatın ya da gizli örgütün içine bir kez girildikten sonra onu örten bütün gizlilik örtüsü hemen ve tümüyle kalkmaz. En eski dinsel inançlardan kökenini alan bu uygulamaların her adımının gerçekten kutsal bir yönü bulunmaktadır ve inananlar kadar uygulamayı yürütenler de bu kutsallığa derin bir inançla bağlıdırlar. İşlemlerin en sahtekar görüldüğü anlarda bile inanış yalnızca bir iki yönlülükten ibarettir; inancın basit inananlar için başka, inancın yöneticileri için başka bir anlamı bulunmaktadır. Bu tutum bugün katolik inancında aynen görülebilir. Bir görüngünün olumlu bilim kanalıyla inanılır bir tarafı bulunmasa bile inanmakta olan müminler gözünde bir gerçektir ve işin iç yüzünü daha yakından bilmekte olan rahipler de olayı bir gerçek görüngünün biraz belirginleştirilmesi olarak algılamaktadır. Örneğe eksorsizm, yani şeytan çıkarma olayı ele alınabilir. Uygulamayı izleyenler gerçek bir huşu içinde bu gösteriyi izlerken uygulamayı yapan rahip de kişinin içinde gerçekten şeytanın bulunduğu ve kendisinin basitçe "*Apaga, Satana!*" diye seslenişiyle şeytanın çıkıp gittiğine inanmaktadır. Kurban olarak oyuna katılan hasta da genellikle bir kişilik bozukluğu ya da nevroz belirtisinden ibaret olan yakınmalarının, içindeki şeytanın ürünü olduğuna, rahibin yöntemleriyle bu şeytanın kovulup, huzurun sağlandığına gerçekten inanmaktadır. Bütün olgu sosyal-psikolojik nedenlere bağlı olan, rahip hasta ve seyirci arasında oynanan bir tiyatrodur ve bu katılanların herbiri aynı inancı farklı köşelerinden tutarak paylaşmaktadırlar. (Bunun bir örneği için Bkz. *Hipnotizm* adlı kitabımızda Cassner'in uygulamaları.) Rahibin rolü bir tiyatro oyununda rolünü tam üstlenen bir aktörün rolü gibidir.

Hermetik niteliğini kısmen bugün de sürdürmekte olan hekimlik sanatının eski uygulamalarında bu tutum bütün açıklığıyla görülebilmektedir. Eski Yunanda hekimlik sanatı, temel olarak sağlık tanrısı olan Asklaepios inancına hizmet eden ve adlarına Asklaepiad denilen rahiplerin elindeydi. Onlar da bu inancın uygulamalarını Mısırdan, tıp sanatının tam bir inanc olarak kurulmuş bulunduğu Top kentindeki Amon-Tot rahiplerinden almışlardı. Daha ileride yeniden ele alınacak olan Mısır inancının henüz tam bilinmeyen yöntemlerinin aksine Yunan uygulamaları pekçok ayrıntılarıyla bilinmektedir.

Asklaepios adına yapılmış olan ve Asklaepion adı verilen tapınaklar bu kültteki sağaltım işlevini yüklenmiş bulunmaktadırlar. Sağlık için yalnızca bu tanrıya yakarmak yeterli değildir ve sağlık bir kez bozulmuşsa bunun yeniden onarılabilmesi için bu tapınaklara ulaşılması ve orda ayrıntılı bir ibadetin yerine getirilmesi gereklidir. Hasta olan kişiler bunun için uzun gezileri göze alır ve tapınaklara

ulaşırlar. Tapınaklar geniş alanlar üzerinde çeşitli bölümlerden yapılmış bir kompleks şeklindedir. Tapınak alanına üzerinde çeşitli semboller ve yazılar bulunan bir kemerli kapıdan girilir. Bu alana girilmeden önce kişinin yıkanması ve belli, sade giysiler giyinmesi gerekir. Tanrıya sunulacak adaklar elindedir. Kapı önünde görevli asklaepiadlara hastalığı ve yaşamına ilişkin bilgileri verir. Tapınak çevresindeki basit fakat konforlu konutlarda kalınır. Burada ayrıca hastaların sağaltım sırasında tanrıya sunacakları kurbanlar da beslenmektedir. İçeride uzun bir sütunlu yoldan geçilerek daha ayrıntılı incelemelerin yapılacağı bölüme gelinir. Burada geçirilecek birkaç saat sonunda kişiye sağaltım için neler yapacağına ilişkin yönergeler verilir. Asıl sağaltım işlemine başlanacağı gün sabahın aynı yollardan geçilerek kurban kesim yerine ulaşılır. Orada kurban kesilir ve şifalı kaynaktan fışkıran suyla yıkanılır. Kişi tümüyle çıplaktır. Kesmiş olduğu kurbanın derisine sarılır ve yeraltına doğru inen merdivenlerden 7 ya da 9 basamak iner. Bir tünele gelmiştir. Uzun bir koridor biçimindeki bu tünelde her iki üç adımda bir dua yerlerinde durarak ve dua ya da adak olarak ilerler. Bu duraklama yerlerinin üzerindeki deliklerden, seslerin yankılanmasını sağlayan bir düzenekle dışarıda duran Asklaepiadlar kişiye telkinler fısıldamaktadırlar. Zaman zaman da sunak yerlerinde bulunan testilerden bal ve afyonla karıştırılmış, içersine sinir sistemini etkilediği bilinen daha başka bitkisel maddeler de katılmış olan şaraptan içerler. Tünelin sonuna varmak böylece yarım, bir saat kadar sürer. Orada büyük ve loş bir salon bulunmaktadır. Salon yerlerde rahatça dolaşmakta olan yılanlarla doludur. Orada bulunan Asklaepiadlar kişinin hasta olan taraflarına ellerinde bulunan, süt, zeytinyağı ve incir ezemelerinden yapılmış olan bir macunu sürerler. Ve kendisine bir niş göstererek burada sessizce yatıp tanrıyı beklemesini söylerler. Hasta orada yattığı sırada çevredeki yılanlar kendisine yaklaşarak hasta bölgeler üzerine sürülü macunu yalarlar. Gerçekte zehirsiz olan bu yılanlar o macunlarla beslenmektedir ve son derecede uysallaşmışlardır. Hasta içtiği afyonlu şarabın da etkisiyle zaman zaman uyuklamakta ve çeşitli düşler de görmektedir. Epesince bir zaman sonra tanrının kılığına girmiş bir asklaepiad görünür. Bu sırada çevresine yayılmakta olan tütsü dumanları arasında hastalara teker teker yaklaşarak elleriyle onlara dokunur ve onlardan uyumalarını ve kendilerine düşlerinde şifa yollarının bildirileceğini söyler. Hasta bütün geceyi orada uyuyarak geçirir ve sabahın ilk saatlarında uyandırılarak dışarı çıkarılır ve daha uyku sersemi iken gördüğü düşü anlatır. Dışarıdaki asklaepiadlar bu düşü yorumlarlar. Düş yorumcusu olan rahip de tütsüler arasında oturmakta ve uyuklayarak yorumlarını ya da ne dediğini söyler. Bundan sonra hasta yorumlarda belirtilen yöntemleri uygulayacak, bu uygulamalarda rahipler de kendi-

sine yardım edecek, geri kalan sürede tapınak içinde bulunan tiyatrodan oynamakta olan umut aşılayıcı oyunları izleyecek, müzik dinleyecek ve hoşça vakit geçirecektir. Şifa genellikle bu süre içinde kendiliğinden ve orada bulunan diğer hastaların da izleyebileceği şekilde olur.

Elbette ki bu rahipler o sırada yaptıklarının bir göz boyacılık olduğunu, tanrının bizzat gelmediğini, gelenin rastgele bir rahip olduğunu bilmektedirler. Ama bunları yaparken ki ruh halleri kesinlikle bir üç kağıtlılık hali değildir. Hepsi bu törenlerin şifaya yönelik olduğunun inancı içindedir. Onlar da kesinlikle hastalar kadar sofu bir imanla doludurlar. Hasta ve rahip yalnızca aynı törenin iki ucunu oynamaktadır.

Katolik inancında da örneğin Papa Paskalya günü Sen Piyer kilisesinin kapısını kazmayla açtığı zaman, gerçekte elindekinin oynayacak bir kazma olduğunu, kapıyı gerçekte kapının ardında duran rahiplerin açtığını bilmektedir. Ama bu ne onun, ne o rahiplerin, ne de olayı orada ya da televizyonda izlemekte olan müminlerin inancını sarsabilir. Onlar bunun asıl ilahi olgunun bir temsili olduğunu bilmektedir ve aynı olayın cennette vuku buluşunun huşu dolu imanıyla titremektedirler. İslâm inancında da örneğin Kâbe yapısının içine Suudi Arabistan kralı yılın belli günlerinde yalnız olarak girer ve Kâbe'nin içini, tıpkı binlerce yıl önce Zigurattaki tanrı odasını elleriyle temizleyen rahip kral gibi, elleriyle süpürür. Bu sırada kuşkusuz ki o kral da bu kral da Tanrıyla başbaşa olduklarının derin imanı içindedir ve kesinlikle numara yapamazlar.

Kutsal bir işlevin, bir işlemin bilirkişisi, ustası olan rahip nasıl her yaptığı işleminde, gerçekte yoğun bir biçimde hissettiği imanı yeniden tazeliyor, gerçek bir huşu duyuyorsa, zahmetli yollardan geçerek edinmiş olduğu bilgi ve ustalığını uygulamaya koyan usta da her işleminde, zanaat ve mesleklerin bugünkü durumlarında pek inanılır gibi görünmese de, güçlü bir heyecanın etkisi altındadır. Bugün bu, kökenleri çok derin kültürümüzde bulunan heyecanı ancak bazan duyabiliyoruz. Çok büyük makineleri harekete geçiren kimi operatörler bu heyecanı belirtirler. (Bütün bir akaryakıt doldurma - boşaltma tesisini yukarda bulunan kulesinden tekbaşına harekete geçiren bir liman operatörü ve gene tekbaşına linyit çıkarmaya yarıyan muazzam bir baggeri çalıştıran biri, farklı zaman ve mekânlarda iki kişi yaklaşık aynı sözcüklerle duydukları bu heyecanı bana söylemişlerdi.) Gene plastik sanatlarla uğraşanlar, boş tuvalin ya da yontuyu bekleyen taşın önünde aynı esritici heyecanı duymaktadırlar. Ama bugün pek basit bile görülse de bazı sanatlar ilk ortaya çıktıkları tarihin karanlık günlerinde, uygulayıcılarını aynı türden, ama çok daha yoğun olarak heyecanlandırmaktaydılar. Ocakta yanan ateş, demiri

ergitebilmesi için sürekli yanık tutulmalıydı. O ateşin körüğün çalışmasıyla canlanması bir sevinç kaynağıydı. Yüksek fırınların ilk ateşlenişinde bu gün bile kimi büyüsel törenler yapılır. Örneğin Karabükteki her yüksek fırın ilk olarak hamile bir genç kadın tarafından ateşlenmiştir ve o genç kadının adını taşır. (Uzun süren grevler sırasında soguylarak çatlayacağından korkulan ve çatladı, çatlayacak diye gazete sütunlarında heyecanla izlenen Ayşe henüz anılardadır.) Yakın zamanlara kadar, belki bugün de, kuyumcular altın ve değerli taşları işleyecekleri aletleri özel bir bohça içinde tutarlar ve çalışmak üzere bu bohçayı açtıklarında, islamda görülmeyen bir dua biçimiyle, her iki ellerini aletlerin üzerine bastırarak dua eder ve onların üzerine bir iki damla temiz su serpererek, kökeni Hititlerden kalma bir töreni, aletleri kullanmadan önce onları koruyan ruhlardan izin alma törenini uygularlardı.

İşte bu yüzden gerek zanaatlar, gerekse dinsel inançlar ve elbette gizem taşıyan örgütler de işlevleri boyunca yürütülen bütün işlerin kutsal anlamlarını da yaşatırlar. Hemen bütün işler törenlerle başlar ve törenlerle yürür: Bu gün İslâm inancında çok kısaltılmış olarak bir "bismillah" zikriyle yaşayan bu törensel tutumun kimi öğeleri evrensel niteliktedir. Bunların bellibaşlılarını sayalım:

a) Atölye ya da tapınağa giriş, bir izin alma niteliğindeki bir dizi sözler ya da hareketlerle olur. Girmeden önce secde ya da rüku hareketleri gerekceği gibi bunlar yalnızca belli kısa duaların ya da büyü-lü sözlerin söylenmesi şeklinde de olabilir. Bu törensel tutum tapınak ya da atölyenin dış kapısından çok içerdiği tüzel bir kapısında takınılacaktır. Tapınak ya da atölyenin gerçek dış mekan kapısından başka içeride, bazan iki simgesel cisimle işaret edilen, bir allegorik giriş çizgisi de bulunur ve atölye ya da tapınak içi davranış koşulları o çizginin aşılmasıyla başlar. Bu geçiş çizgisi çoğu zaman iki yana konulmuş olan ve simgesel-büyüsel anlam içeren iki cisimle ya da yere serili olan özgün bir yaygıyla belirtilir. Kimi zamansa bu çizgi bütünüyle hayalidir. Bu işel ve simgesel kapı, görünmesi mümkün olmayan ruhların ve cinlerin sözkonusu olduğunu vurgulamaya yarayan bir şey olarak başlamış, daha sonraki uygulamalarda ise içsel ve kavramsal mekânın daha belirginleştirilmesini sağlayan bir simge olarak etkin olmuştur.

Bu simgesel girişten geçişte belirli izin sözlerini söylemek, belirli el işaretlerini yapmak, adımların belirli atılışı gereklidir. Genellikle içeride bulunan ruhsal ya da gerçek otoriteye saygıyı belirtecek vücut, baş ve el duruşu kuraldır. Elle belirli bir işaretin yapılması gerekebilir. O hayali çizgiden bir ilk adımla geçilmesi ve belirli adımların atılması gerkebilir. Genellikle o kültürde daha kutsanmış sayılan

ayakla ilk adım atılır. Belirli sayıda ve şekilde adımlar atılır. Baş ya öne eğiktir ya da kısa bir baş selâmından sonra hareket edilir. Girişte belli bir sözün söylenmesi de sık kullanılan bir uygulamadır. Bu söz kimi zaman tümüyle anlamsız bir sözcükten ibarettir. Bunun gizemli bir anlamı bulunduğu, kurumun dayandığı söylencede anlatılır.

b) Atölye ya da tapınakta yürüyüş çoğunlukla belli bir disiplinle olur. Hergün belli bir işi yapmakta olan zanaat atölyelerinde böyle bir süreklilik zormuş gibi görünüyorsa da, ustanın yolu üzerinde durulmaması, hareket eden ustanın önünün kesilmemesi, usta harekete geçtiğinde buyruk almaya hazır bir duruşa geçmek, en basit kunduracı ya da marangoz atölyelerinde bile usuldür. Zanaat loncalarındaysa bu törensel yürüyüşler kuraldır. Çoğu zanaat loncasında lonca büyüğüne yüz dönük olarak hareket etmek zorunluluğu bulunur. Ona sırt çevrilemez. Özellikle çıkışlarda mutlaka yüz dönülür ve geri geri yürüyerek çıkılır. Çoğu zanaat loncasında ayakların belli biçimde durması zorunludur. Bir ayağın öbürünü örterek durması ya da ayakların belli bir yönü gösterecek şekilde tutulması gereklidir. Kimi zaman hareketlerin mutlaka belli yönlerle doğru yapılması gerekir. Lonca içinde bütün hareketler saat yönünde ya da saatin tersi yönde yürüyerek yapılıyor olabilir. Latince bir deyimle Circumambulation "*Dairesel yürüme*" adı verilen bu yürüyüş tarzı pek çok loncada kuraldır. Yürüyüş sırasında eller bir saygı belirtisi olarak, karın ya da göğüs üzerinde kavuşturulur ya da tek el göğüs üzerinde tutulur. Tarikat tekkelerindeyse bu tutumlar iyice belirginleşir. Dairesel yürüyüş orada da görülür. Yüzün her zaman şeyhe dönük olması da geneldir. Kimi tarikatta sayılı adımların atılması, büyülu sayılan 3, 5 ya da 7 adımdan sonra durularak yön değiştirmek ya da belirli işaretleri vermek çok yaygın kurallardır. Burada sayı ve harf mistisizminin de hareket mistisizmine katılışı çok belirgindir.

c) Atölye ya da tapınakta oturmak da belli kurallara göredir. En basit yörük çadırlarında bile herkes istediği yere oturamaz. İnsanların sosyal saygınlıklarına göre oturabilecekleri bölgeler bulunur. Bir yörük ya da kürt çadırında genellikle daireşel şekilde çevreye oturulur. Sosyal rütbesi en düşük olanların kapı önünde oturması geneldir. Ancak bu rütbe kişinin dış işlevine göre değil çadırdaki işlevine göre biçilir. Aynı şekilde atölye ya da tapınakta da kişilerin oturacakları yerler belirlidir. İşlikte iş sırasında işleve göre oturulacağı doğaldır. Ama loncada ya da tapınakta, mekanın "*Baş*" olan köşesiyle giriş kapısı arasındaki bölge genellikle o topluluğun içindeki itibar ve konauma göre belirlenmiştir ve kimse öyle olur olmaz yerlere oturamaz, durup dururken ayağa kalkamaz, grup liderleri ayağa kalkarsa otur-

mayı sürdüremez. Oturulan yere yayılarak ve "saygısız" biçimde oturmak da hoş görülemez. Baş köşede oturması uygun görülen kişiler genellikle öbürlerine göre biraz yüksekçe oturtulurlar. Birçok lonca ve tekkede o örgütün manevi lideri olan kişi için bir yer ayrılır ve o olmadığı zaman da orası boş durur. O kişi ölmüş birisi de olabilir, ama boş tutulan yerle onun manen orada bulunduğu simgelenmiş olur.

d) Dereceler hemen her örgütte bulunmaktadır. Açık olsun gizli olsun her örgütleniş mutlaka bir dizi işlev derecelerinin olmasını gerektirir. Kapalı olan örgütlenmelerde bu daha belirgindir. Bu dereceleri her örgüt modelini teker teker incelediğimizde sırayla göreceğiz. Bütün derecelendirme düzeneklerinde temelde Çırak - Kalfa - Usta üçlüsü bulunur. Çeşitli işlevsellik alanlarına göre bu üç temel derecenin daha alt aşamalara bölünmesi ya da en üst dereceden sonra, uhrevi bir en üstün oluncaya kadar bir dizi olgunlaşma derecesinin olması görülebilir. Bu alt ya da üst derecelerde genellikle gizemli sayılar esas alınmıştır. 3, 5, 7, 11, 13 gibi asal sayılar ya da geometrik bir düzen sağlayabilen 4, 9, 12, 33, 40, 99 gibi sayıların yeğlendiği görülmektedir. Bunların hepsi örgütün kökenlerine ilişkin söylenceyle sıkı sıkıya ilişkilidir ve sayı ve harf mistisizminin etkisi altındadır.

Bu dereceleri ve anlamlarını her örgüt modelini incelerken yeneden göreceğiz.

e) İşaret ve şifreler de hemen her örgütün vazgeçilmez özelliğidir. Bu işaret ve şifre sözcüklerin varlığı okuma yazmanın yaygın olmadığı ve yazılı belgelerin durum ve dereceyi ispat için güvenli olamadığı günlerden kalmaz. Bir örgütün gerçek üyelerinin ve bir dereceye ulaşmış olanların tanınabilmesi için en basit yöntem yalnız o örgüt ya da o derece üyelerinin tanıyabileceği kimi hareketli ya da sözel işaretlere sahip olmaktan ibaretti. Bu simgesel işaretlerin ve sözlerin ikinci bir faydası da meslek ya da inanç yolunda yükselişi teşvik edici bir nitelik taşımalarıydı. Daha üst derecelerin gizleri bulunduğunu bilen ve anlayan kimseler bu gizleri edinmek için daha istekli ve hevesli oluyorlardı. Bu şifre ve işaretleri şöyle sıralayabiliriz:

Dokunuşlar

Kendini tanıtmak durumunda olan örgüt ya da derece üyesinin, başkaları tarafından izlenip gözlenmeden karşındakine verebileceği işaret belirli bir dokunmayla olabilir. Bu örneğin, el sıkma sırasında dıştan belli olmayacak şekilde belirli bir dokunuş yapmasıyla sağlanabilir. Dokunuş ya baş parmakla elin sırtına, ya da öbür dört par-

makla avuç ayasına yapılabilir. Tokalaşmanın daha özel bir biçim alması da kullanılmaktadır, ancak bu genel tokalaşma biçimi elbette dışarıdan da izlenebileceği için çok elverişli sayılmaz ve nadiren kullanılmaktadır. Başparmakla yapılan dokunuşlar belli bir parmak boğumu ya da eklemine başparmakla bastırmak, el ayasına verilecek dokunuşlarsa belli bir parmağın bükülerek aya içine bastırması biçiminde olur. Bu işaret dokunuşlarının görünmeden verilisinin nedeni, az önce belirtildiği gibi örgüt üyeliği ve dereceye mensup oluşu gizli olması ve bu yüzden dışarıdan, o örgüte ya da dereceye mensup olmayanlarca öğrenilmemesi gereğidir.

İşaretler

Bir örgüt üyesinin ya da derece mensubunun kendini tanıtmayı istendiğinde açık ve gösterişli şekilde yapması gereken el ve kol hareketleridir. Bu hareketler nasıl olsa o örgüt üyelerinden oluşan izleyiciler önünde yapılacağı için saklıca değil tam tersine herkesin görebileceği biçimde yapılacaktır. Bunlar tek hareketlerden ibaret olabileceği gibi bir işaret ve karşı işaretten ya da sırayla yapılacak bir kaç hareketten ibaret de olabilir. Bu kol hareketlerinin genellikle sanatın yapılması için gereken bir hareketin simgesel tekrarı, ya da örgüt ve tarikatın dayandığı söylencedeki bir durumun simgesel gösterimi olduğu görülür. Çoğu zaman gizlin yabancıya verilmesi durumunda verilecek bir cezanın onay ve taahhüdünü belirten bir simgenin de buna eklendiği görülür. Örneğin gizlin ifşasıyla ölüme razı olunacağını belirten bir simge hareket kullanılır.

Parola Sözcükler

Üyenin kendini tanıtmayı için söylemesi gereken bir sözcüktür. Bu sözcükler de başkalarının duyamayacağı şekilde fısıldayarak kulağa söylenebilir ya da bütün topluluğun duyacağı şekilde yüksek sesle söylenir. Bu sözcükler giriş parola ve karşı parolaları, derece simgesi olan sözcükler ya da o dereceye gelinceye kadar geçirilmiş aşamaları simgeleyen sözcükler olabilir. Genellikle parola ve karşı parolalar birlikte bir anlam oluşturan iki sözcükten seçilir. Ve bu sözcükler tıpkı askeri parolalarda olduğu gibi zaman zaman değiştirilir. Sürekli ve evrensel sözcükler ise genellikle belli bir dilin dışında ölü bir dilden ya da örgüt söylencesindeki belli öykülerden anlamlar içermektedir. Kimi örgütlerde asıl gizli sözcüğün yitip gitmiş olduğuna ilişkin bir inançtan da söz edilmektedir. Bu, kabala ve hurufiliğin, pitagoryen akımların bir kalıntısıdır. Bu temel inançtan daha sonra sözedilecektir.

Dokunuş, işaret ve sözcükler bu gizem örgütlerinin temel gizemleri ve gizlerini oluştururlar. Örgütlerin çok yaygınlaşmış ve evrensel değer kazanmış olduğu durumlarda bile bu tür parola sözcükler kullanıldığı ve bu sözü aynen yinelemenin o inancın temel koşulu sayıldığı durumlar vardır. İslam inancındaki Kelime-i Şahadet bunların en bilinenidir. Bilindiği gibi Kelime-i Şahadet, İslâm'ın beş şartının bir numaralı olanıdır ve bir kimsenin ölürken bu sözü bir kez söylemiş olması onun islam yöntemlerine göre ibadetle gömülmesi için yeterlidir. Başka inançlarda, özellikle gizemli kalan inançlarda da böyle sözler bilinmektedir.

C) EZOTERİK SİMGELER

Gizemli, hermetik örgütlerin özellikle eski el sanatlarından aktarılmış temel öğelerinden biri sanatın uygulaması sırasında kullanılan hemen bütün araç ve gereçlerin, sanatın uygulamasındaki yöntemlerin, kullanımının amaç ve yönelişi dışında bir de simgesel anlam taşımasıdır. Sembol ve alegoriler bütün kapalı örgütlerin ortak özellikleridir ve gerçekte yalnız gizli örgütlerde değil açık toplumlarda bile simgelerin çok büyük önemler taşıması, rasyonel olduğu sanılan insan ilişkilerinde ve devletlerarası hukukta trajik-komik olarak görülebilecek sonuçlara neden olması, çağımızın garip çelişkilerinden biridir. Örneğin devletlerin bayrakları simgelerle doludur ve uluslar bu simgelere büyük değerler verir, en küçük bir saygısızlıkta bütün güçleriyle tepki göstermekten çekinmezler. Örnek olarak üst ve altı ayrı olan bir bayrağın başaşağı çekilmesinin o devlete savaş ilanı anlamı taşıması uluslararası kuralı, konuşulduğunda gülünç gibi gelse de halen geçerli olan bir kuraldır. Pekçok devlette bayrağa hakaret ağır şekilde cezalandırılır. Birçok devlet yabancı bayrakların, hatta düşman bayrakların bile tahkirini yasaklamıştır. Bazan simgesel olarak bayrak yakılır ve çiğnenir. Yunan kralının işgal altındaki İzmir'e gelişinde Türk bayrağını çiğnemesi ve kurtuluşta Mustafa Kemal'in buna karşıt olarak Yunan bayrağını çiğnemeyi reddetmesi bilinen bir öyküdür. Böylece her iki taraf bu simgelere yükledikleri önemi çok vurgulayarak göstermiş olmaktadır.

Simgeyle amblem arasındaki farkı da burada belirtmeliyiz. Amblem, bir şirket yada bir kuruluşun arması olmak üzere kullanılan, içinde birçok simgeler de bulunabilen, daha doğrusu simgelerden oluşmuş olan belirli bir işarettir. Ama simge; doğa ya da bireysel kullanımda bilinen ve belli bir anlam içeren bir görüntü, söz, kavram ya da düşüncenin genel olarak bilinen anlamından başka bir anlam için kullanılışı demektir. Gerçekte insan yaşamı simgelerle doludur ve gerek konuşma gerek yazı, genel kabul gören simgelere

dayalıdır. Örneğin aslan kedigiller familyasından bilinen bir güçlü yırtıcı hayvandır. Ancak aslan yırtıcı ve güçlü özelliklerinden ve ayrıca yüzünün de insan yüzünde olduğu gibi ablak oluşundan dolayı insan gücü ve otoritesi anlamına gelmek üzere simgesel bir anlam kazanmıştır. Beğendiğimiz bir işi yapan bir kimseyi "Aslan!" diyerek övdüğümüz gibi bunu çocuklarımıza isim olarak da koyarız. Tarihte Aslan Yürekli Richard vardır. Belçika, Hollanda, İsveç ve İngiltere devlet armalarında aslan bulunur. Başında taç bulunan bir aslan, karikatürlerde İngiliz imparatorluğunun anlaşılmasına yolaçar. Ama İran devletinin eski arması ve bayrağında da elinde kılıç tutan bir aslan bulunmaktadır. Buradaki aslan, islam tarihine, Şiî inancına ve İrana özgü bir ek anlam kazanmıştır, çünkü Tanrının aslanı olarak bilinen Hazret-i Ali'yi temsil eder. Demekki aslanın daha genelleşmiş güç simgesi oluşu burada çok daha özgün bir simgesel içerik kazanmış bulunmaktadır. Gene bir çok amblem ve işarette kılıç, çatılmış kılıçlar bulunur. Bunları gördüğümüzde bir devletin askeri gücünü anlarız. Ama elinde terazi de tutan, gözleri bağlı bir kadın figürünün elindeki kılıç adaletin simgesi olur. Terazi, kitap ve kılıç biraradaysa adaletin akla gelmesi yaygındır. Buna karşılık bir yengece saplanmış, sapına yılanlar dolanmış bir kılıç kanser savaşımı demek olur. Defne dallarıyla çevrili kısa bir roma kılıcı gördüğümüzdeyse, çağımızın korkulu rüyası Gladio örgütlenmeleri aklımıza gelecektir. Görüldüğü gibi burada kılıç, kendi kullanım amacı dışında birçok karmaşık kavramları akla getiren simgesel içerikler taşımaktadır. Kimi zaman bu kavramlardan çok daha uzaklaşılabılır. Bir genç kızın kolyesinde buluna: ucu çatallı enli eğri kılıç bu genç kızın alevi inancından olduğunu, ya da o inanca en azından sempati duyduğunu simgeler. Böylece kılıcın ilk amacı ve simgesel kullanımında bulunan şiddet kavramından çok uzaklaşmış, adalet gibi, bir belirli inanç gibi çok soyut kavramlar ifade edilmiş olmaktadır.

Hermetik kuruluşlardaysa gerek örgütün dışa tanıtımı, gerekse iç anlamları bakımından yaygın bir şekilde sembol ve allegorilerin kullanıldığını görüyoruz. Bu tür kapalı kuruluşlarda hemen her eşya, töre ve hareket pekçok simgesel ve allegorik anlam içermektedir. Bu tür hermetik örgütlerden biri olan Mevlevî tarikatının, yaygın bir şekilde bilinen, pekçok resimleri çekilmiş olan, turistik eşya olarak da satılan, hepimizin binlerce kez görmüş olabileceği semâ eden derviş figürüne bakalım. Bu dervişin her tarafı simgesel tutumlarla doludur. Bir kolu daha yukarıda ve el ayası yukarı dönük, öbür eli daha aşağıda ve el ayası aşağı dönüktür. Baş, yukarda olan sağ koluna doğru eğiktir. Üzerinde Tennure denilen uzun etekli giysi ve başında normal feslerden daha uzun, fes biçiminde bir keçe külah bul-

nur. Bacaklarında uzun paçalı bir giysi vardır ve ayakları çıplaktır. Ayası yukarı dönük el tanrıdan gelen aydınlanmayı aldığını, aşağı dönük el ise bu nuru halka dağıttığını gösterir. Kulağı tanrıdan gelen sese, yani yukarı olan koluna yöneliktir. Dönüşü nurun çevresinde dönüştür. Tennure bu nurun çevreye yayılmasıdır. Dik duran beyaz bacakları Hâk'tan Hakka, yani yerden Tanrıya yükselişi, çıplak ayakları alçak gönüllülüğü simgeler. Uzun külah yükselmiş benlik demektir. Semâ alanını ayıran ve Haft-ı Üstüva denilen çizgiden bir sağa, bir sola doğru dönülecektir. Bu iyiler ve kötülere eşit yaklaşımı gösterir. Bu çizgiden her geçişte tam çizgide durmakta olan şeyhe doğru eğilir ve onun düşünsel ve duygusal otoritesi önünde başeğdiğini gösterir. Halka yönelik kolunun sol kol olması onun kalpten verdiğini gösterir. Şeyh semâya kalktığındaysa bütün dönüşler onun çevresinde olmaya başlar. O sırada çalmakta olan Ney ve Kudüm de simgeler taşır. Ney, Vahdetten ayrı düşmüş olan insan varlığının özlemine dile getirmekte, Kudüm, kalp vurumlarıyla Vahdetin düzenine doğru götürmektedir. Bütün bunların olup bittiği tekke ise her köşesinden başka bir simge fışkıran bir tapınaktır. Mevlevî inanışından çok uzak, hatta tam tersi sayılan Bektaşî inanç ve uygulamalarında ise simgeler çok daha yoğundur. Daha soyut olan Mevlevî simgelerine karşın, Hurufî ve İsmailî akımlarının da etkisiyle bektaşilikte pekçok somut biçim ve kavram soyut kavramların simgelerine dönüşmüştür.

D) AŞAMALAR

Gerek zanaat loncalarında, gerekse diğer hermetik kuruluşlarda ustalık ve görevlere göre birkaç dizi aşama bulunması temeldir. Aşamasız herhangi bir hermetik kuruluş görülmemiştir. Çarşı esnafının, Arasta tipi zanaat çarşılarının örgütlenmesinde, eşdeğerli ve eşit olan esnaf üyelerin yalnızca bir yönetim örgütü oluşturarak, birkaç kişiden oluşan bu yönetim birimi dışında tam eşit kalmalarına karşılık, lonca örgütlenmelerinde çıraklardan ustabaşı ve lonca şeyhlerine doğru bir derecelenme söz konusudur. Daha önce de kısaca değinilmiş olan bu derecelerin temelinde Çırak, öğrenmiş işçi ya da usta ve lonca başkanı durumundaki şeyh ya da pir bulunmaktadır. Çeşitli hermetik örgütlerde ise, özellikle inanç düzenekleri çerçevesinde oluşmuş olan örgütlerde ve askeri işlev görmekle olan örgütlerde olduğu gibi daha ayrıntılı bir derecelendirme söz konusu olmaktadır. Esnaf loncaları genellikle 3, 4 ya da 5 aşamadan ibaret kalmıştır. Bunlar yamak, çırak, kalfa, usta ve ustabaşı aşamalarıdır. Bu aşamalar herkese açık olan aşamalardır. Buna ek olarak her loncanın başkanı durumunda olan

bir şeyh ya da pir ve onun erkânından oluşan bir kademe daha bulunmaktadır. Kimi loncalardaysa zanaata yönelik olan aşamalarla hizmetten ibaret işlev görecektir olan yardımcı sınıflar ayrılmaktadır. Bu yardımcı elemanlar da loncanın bütün koruyuculuğundan faydalanmakla birlikte usta olarak ilerlemekte olan aday ustalardan kesinlikle ayrılırlar. Kimi loncalar içinde bu yamak gruplarının da ayrı bir örgütlenmesi görülür. Yamak sorumluları, çavuşlar ve yamak başları vardır. Asıl eğitim basamaklarının en altında ise, bazan iki ya da üç aşamaya da ayrılabilen Çıraklık bulunur. Lonca örgütlerinin en büyük özelliklerinden biri, en yüksek aşamaya ulaşmış bulunan lonca şeyhlerinin bile, semavi bir mertebeye ulaşmış bulunduğu farzedilen meslek piri, yani koruyucu "*Patron*" karşısında kendilerinin de aslında birer çırak durumunda bulunduklarını belirtecek şekilde, tevazuyla davranmaya özen göstermeleridir. Bundan maksat eğitimin hiç bitmeyeceği ve en yüce rütbeye asla ulaşamayacağı kavramının yerleştirilmesinden çok, lonca içindeki otoritenin görünen ve bilinen bir şahıstan değil, semavi ve ilahi şahsiyetlerden geldiği inancını saklı tutabilmektir. Bir Tot tapınağında en baş rahip bile büyük gücü elinde tutmaz. Asıl egemen olan, asıl usta olan, en büyük olan Tot'un kendisidir. En büyük rahip ancak onun yeryüzündeki halifesinden ibarettir ve bu bakımdan en büyüklüğün çıraklığında bulunmaktadır. O halde kavram olarak o da bir çıraktır. Katolik kilisesinde en büyük olan, düşünce ve kararları tartışılmaz olan Papa, aslında yalnızca Tanrının bir hizmetkârıdır ve Tanrının elçisi ve oğlu olan İsanın kendisine halife olarak bırakmış olduğu Sen Piyerin (Petrus) bir halefi ve temsilcisidir. Yani üçüncü sırada bir temsilcidir. Bu sıfatıyla o da halkın çobanı ve balıkçısıdır. Elinde çoban asasını tutar ve parmağında balıkçı yüzüğünü taşır. O yalnızca İsa'nın isteği üzerine halkının sorumluluğunu yüklenmiştir. Bu yüzden kararlarındaki uygunsuzluğu yapmış olduktan dolayı Koyunlardan ibaret olan halk sorumlu tutulamayacaktır. O kararların sorumluluğunu Papa tek başına taşıyacaktır. Hermetik örgütlerin ortaçağlardan sonraki görünümünde gene hermetik kuruluşlar olan şövalye tarikatlarının büyük rolü olmuştur ve onların dünya görüşü de kilisenin bu yaklaşımını, münafık sayılmış ve iptal edilmiş birkaç tarikat dışında, yansıtmaktadır. Bu tarikatların az ileride göreceğimiz gibi doğunun tekke ve loncaları ile karşılıklı etkileri de sanıldığından çok büyüktür.

Bundan sonraki aşama bizim kalfa diyebileceğimiz, mesleğin bütün esaslarını öğrenmiş, fakat incelikleri üzerinde yeterince deneyim kazanmamış olan kişidir. Bir sonraki aşamada bağımsız iş yapabilecek olan usta ve meslek öğretme yetkisi kazanmış olan ustabaşı bulunmaktadır. Loncabaşının durumu ise bunlardan ayrılmaktadır. Kimi Loncabaşılarda ve çoğu tarikat şeyhlerinde belirli bir soydan geliyor

olmak gerekli olabilir. Tarikat şeyhleri genellikle, hiç değilse görece olarak, belirli bir din büyüğüne bağlı kabul edilirler. Onlar için bunu gösteren seçeceler hazırlanır ve bunlar son derecede önemlidir. Bu tür soydan gelme şeyhleri bulunmayan örgütlerde de ya belirli bir hocanın talebesi olmak ya da saygın bir başka liderden berat almak zorunludur. Bu, örgütün meşruluğunu gösteren bir özelliktir. Örgütün en yüce olarak kabul ettiği mertebeye, yani asıl piriğe nasıl ulaşamazsa, onun yeryüzündeki halifesi olan büyük şeyhe ve onun da halifesi olan tarikat ya da lonca başkanlığına ulaşamaz. Ancak o da yukarıda belirtildiği gibi kendisinin de aslında bir çırak olduğunu belirtmeye özen gösterir.

Bu düzen askeri biçimde örgütlenmiş olan şövalye tarikatlarında da aynen böyledir. Örneğin Sen Jan şövalyeleri için tarikat piri, Sen Jan'ın kendisidir ve o cennettir. Aşılması olası değildir. Onun temsilcisi olan kişi de bilinmeyen bir yerde oturan ve tanınmayan bir gizli şahsiyet, belki de mehdidir. Görünebilir olanlar ancak üçüncü sıradan sonrakilerdir.

Hermetik kuruluşlara ilişkin bu ön bilgilerden sonra, hermetik örgütlerin doğuşunu ve örgütlerin birbirini nasıl etkilemekte ve geliştirmekte olduğunu görebiliriz.

II./ ANTİK ORTADOĞU DİNLERİ

Daha önce de değindiğimiz gibi İran-Hindistan köşesinden başlayarak, Fırat-Dicle vadilerinden, Anadolu ve Ege kıyılarından, Filistin-Lübnan üzerinden Mısırın bereketli Nil vadisine kadar uzanan bölge, bugünkü evrensel "*Batı*" uygarlığının ve bu arada bütün evrensel dinlerin doğup büyümüş olduğu beşiktir. Bugün bütün inanç dizgilerini etkileyen ve hepsinde yaşayan temel inançlar, semavi ve uhrevî algılamalar, mistik yaklaşımlar ve uygulamalar, zaman zaman daha doğudaki uygarlık beşikleri olan Hint ve Çin dünyasından gelen esintileri de almış ve içlerinde özümlemiş olmakla birlikte antik çağlardan beri Ortadoğu'da ortaya çıkmış, gelişmiştir ve bugün de, yalnız dinsel yaklaşımlar üzerinde değil bütün düşün ve bilimsel yaşamda capcanlı etkindir. Bu antik çorbayı oluşturan halklar arasında Persler, Protohitit ve Hititler, İonlar, İbraniler, Sümerler, Asurlar, Moabitler, Aramiler, Babilliler, Fenikeliler, Araplar, Mısır ve zaman zaman bölgeyi istila ederek daha doğudan gelen etkileri taşıyan ve yeni sentezlere yolaçan Asya halkları vardır.

Daha önce de belirtildiği gibi bütün Ortadoğu bir *Ekumene*, yani sosyal - kültürel - tarihsel birlik oluşturmaktadır. Bunu oluşturan, bölge halklarının ekonomik-ticari ilişkilerindeki yoğunluk ve zaman zaman birbiriyle savaşarak, birbirlerinin egemenlik alanlarını işgal ederek, ayrıca bölgesel yer değiştirmelerle bu kültürel-teknik aşamaları sürekli olarak birbirlerine geçirmiş olmalarıdır. Uzun çağlar boyunca üretim ve hizmetler, etnik sınırların ötesine geçerek bir tür evrensellik kazanmış olan zanaat loncaları tarafından örgütlenmiştir ve dinsel uygulamalar da bu yöntemi rahatça ve bol bol kullanmıştır. Üretim için başa çıkılması gereken doğa koşullarının benzerliği, bu başa çıkmada yardımcı olan dinsel akımların da tıpkı zanaatlar gibi sınırlar ötesi kabul görmesine yolaçmaktadır. Böylelikle din uygulama-

macıları olarak ruhban da; dua ve kurban yöntemleri, fallar ve büyüler, muska ve sunular gibi bilgileri kültürden kültüre taşıyıp durmaktadır. Din adamlarının da tanrı adı verilen soyut kavramların etkilerini değiştirebilen, yönlendirebilen bilirkişiler olarak görülmeleri, bir yandan bunların yöntemlerinin bütün bölgeye yayılarak yeni sentezlere katılması, hemen her yerde rahiplerin, herbiri kendi içinde çok kapalı, fakat gene de birbirine çok benzeyen loncalar halinde örgütlenmelerine yolaçmaktadır. Ruhban sınıfının bir çok sanat ve zanaatı da tekellerinde bulundurmaları, daha sonra bu zanaatlar dinsel ve büyü kökenlerini tümüyle bırakarak "laik" hale geçseler bile, onların maddeye bakış açılarının ve ele alışlarındaki ruhsal durum ve vaziyet alışın da yaygınlaşmasına, evrenselleşmesine ve hemen bütün bilim, sanat, meslek ve zanaatlarda ve giderek bütün yaşamda, bütün teknolojik ve sosyal gelişmeye karşın bir türlü aşılamayan bir faktör haline gelmesine yolaçmaktadır. İnsanların bugün de çok güçlü bir din gereksinimi içinde bulunmaları ve bütün toplumsal, teknik ve siyasal gelişime karşın dinlerin, kiliselerin bu denli güçlü oluşları, dinlerin ve toplumsal bağların zayıfladığı anlarda da hemen yeni mistik inanç ve büyü akımlarının fışkırmasında büyük ölçüde, bilim ve tekniklerin içinde saklı tutulmuş olan bu arkaik-antik yaşam görüşünün etkisi vardır. Yani bilim ve felsefedeki gelişmeler, sosyal ve politik devrimler bu temel mistik yaklaşımı gidermek şöyle dursun, içine entegre ederek yaşatmakta ve sürdürmektedir. O çağlarda bütün lonca zanaatkarları gibi rahiplerin de nasıl bölgeden bölgeye dolaşmakta ve doğa karşısındaki temel kavrayış ve görüşleri, dua ve büyü yöntem ve töreleri şeklinde bölgeden bölgeye taşıyıp ekmekte olduklarını en iyi biçimde Odisseia'da ve eski Akitte izleyebiliyoruz.

HERMETİK GÖRÜŞLERDE ESKİ DİNLERİN ETKİLERİ

Eski dinlerin daha sonra ve şimdi de hermetik kuruluşlar üzerindeki etkilerini görebilmek için o dinlerin kimi temel algılamalarını, şimdiki algılamalara çok uzak oldukları için, daha yakından incelemek ve kavramak gerekir. Çünkü bu etkiler yalnızca kimi törenlerin görünüş olarak daha görkemli oluşlarından kaynaklanan bir taklit etme süreci değildir. Temelde o çağ insanların tanrılar ve insanlar arasında yapageldikleri ayrım ve benzerlikler yatar.

Büyük İskenderin ya da Mısır Firavunlarının, hatta Roma İmparatorlarının kendilerini tanrı gibi görmeleri, tanrısal davranışları bugün anlaşılmasa da bir yanılgı, çoğu zamanda o kişilerin çevrelerinin yaptıkları bir tür yağcılık gibi düşünülmektedir. Oysa gerçekte o kişiler kendilerini gerçekten tanrısal olarak algılamaktaydılar, çünkü o çağın al-

gılamalarında tanrılarla insanlar arasında bir algılama sınırı bulunmamaktadır. Eski Ortadoğu halklarının hepsi doğanın her köşesinde tanrıların yansımaları görmektedir. Yeryüzündeki her şey Semavi alemdeki bir örneğe göre varolur. Bu yaklaşım daha sonraları Kitab-ı Mukaddes ve İncil'deki görüşte, "*İnsan'ın Tanrı suretinde olduğu*" görüşünde yansımaktadır. Tanrı birincil gerçekliktir ve insan onun yansımasıdır. Mısırda Tot, tanrılar arasındaki katiptir. Ölümlü katipler de Tot'un insan suretindeki yansımalarından ibarettir. "*Karabatağın (Yani Tot'un doğadaki suretinin) gagası katibin parmağıdır.*" (Amenemopeh'in öğütleri papirüsü, B1.XV)

Eski Ortadoğu halkları maddenin birincil biçimi olan Kaos'a Ordo, yani Düzen'in katılmasıyla evrenin (Kosmos'un) oluştuğunu kabul eder. Böylece evreni yaratmış olan en büyük tanrısal güç dahil hiçbir güç mutlak yaratıcı değildir. Kaos daha öncedir. Kutsal kitapta bile Tanrının yer ve göğü yarattığı sırada yerin bir kaos durumunda olduğu, ve karanlıkla örtülü olduğu, ondan sonra tanrının "*Işık olsun!*" buyurduğu ve ışığın olduğu yazılıdır. Böylece onda da mutlak bir hiçlik kabul edilemez, algılanamaz. Dolayısıyla "*karanlık*" daha önceden "*Var*"dır. Babil yaratılış destanındaki "*Tiamat*" adlı, bütün varlığı yutmuş olan canavarla, İbrani anlayışındaki, "*Derinlikler*" anlamına gelen "*Tehom*", aynı nitelikte ve özdedir. Çünkü bütün varlığı, tanrının yaratışından önce yutmuştur. Tanrının ilk yaratış işlemi ışığı oldurmaktır. Babilin yaratılış destanı "*Enuma Eliş*"te önce derinliğin erkek "*Apsu*" ve dişi "*Tiamat*" tanrıları vardı. Bunlar bir dizi tanrıları yarattılar ama onlar o denli yaramaz ve söz dinlemezler ki Apsu onları yoketmeye karar verdi. Bir ayaklanma oldu ve kaos belirdi. Ayaklanan tanrılar arasında sonradan Babil'in yaratıcı tanrısı olacak olan "*Marduk*"ta vardı. Maddenin asıl yaratıcısı Marduk oldu. Bu dinlerde tanrılarla insanlar arasındaki sınır hiç belirli değildir. Gilgamesh destanına göre Uruk'un ölümlü kralı Gilgamesh, tanrıça Ninsun'dan doğmuştur. Yunanlılara göre de Aşil, tanrıça Thetis'in oğluydu. Sağlık tanrısı olarak kabul edilmiş olan Asklaepios gerçekte Boötia bölgesinde bir köysel kraldan ibaretti. Argonotların altın postu arama seferine katılmıştı. Ama giderek çayırların ve çobanların tanrısı, daha sonra da hekimliğin tanrısı oluverdi. İnsanların gene insan olan bir anne ve babalarının olması tanrı olmalarına engel değildi. Örneğin Odisseus, İliada'ya göre, Laertesin Zeustan olma oğluydu. Çünkü varsayma göre annesini Zeus dölemiş bulunuyordu. Ama o aynı zamanda İthaka kralıydı, çünkü annesinin kocası olan Laertes, İthaka kralıydı.

Bu eski Ortadoğu inançlarına göre tanrılar pekâla ölebilir ve insanlar da ölümsüzleşip tanrı olabilirlerdi. İlk tufan söylencesi olan Sümer ve Babil tufan söylencesinde Utnapiştım, karısıyla birlikte, bü-

yük tanrı Enlil'in isteği üzerine tanrılaşmıştı. Mısırdaki krallar daha sağlıklarında tanrıydılar, ama Hititlerde ancak ölünce tanrı olurlardı. Mısırdaki Osiris ölüp parçalara ayrılmış, sonra yeniden biraraya getirilip dirilmiştir.

Tanrılar Mezopotamya inançlarında yemek ve içmek için insanlara muhtaçtılar. Utnapiştim tufandan kurtulduğu zaman hemen onlar için kurbanlar kesip pişirdi. Pişen kurbanların kokusu "*sinekler gibi uçuşan*" tanrıların çok hoşuna gitti. Lezzetli etin üzerine kondular ve tadına baktılar. Tanrılar nasıl insanlara muhtaçsa insanlar da tanrılara muhtaçtılar. Evreni yaratmış tanrı evrenin verdikleri için, kentin tanrısı kentin sağlığı ve esenliği için, ailenin tanrısı ailenin korunması için ve kişinin kendi tanrıları da onun iyiliği için hoşnut edilmeliydi.

Yeryüzündeki herşeyin bir de tanrılar katındaki prototipi bulunmakta idi dedik. Tanrılar kendi saygınlıkları için kentler bile inşa edebilmekteydiler. Ugarit'te Baal tapınağı sanat ve zanaatların tanrısı olan Kotar ve Hasis tarafından plânlanmış ve yapılmıştı. Troyanın surlarını yapan bizzat Poseidon'du. Hazreti Davuda tapınağın plânları Yahve tarafından verilmiş ve o da oğlu Süleymanı buna memur etmişti. Devletlerin siyasetleri de tanrılarla elele yürümekteydi. Savaşlara karar veren krallar değil, onların amirleri olan tanrılardı. Kral, Tanrının bir ajanı ve memuru olduğuna göre öbür insanlardan elbette biraz daha yukarıda bulunacaktı. Krallar bu görev için gereken tanrısal gücü belki de tanrıçalardan süt emdikleri için almaktaydılar. Her firavunun bebekken tanrıça İsis'ten süt emmesi hemen bütün duvar ve papirüs resimlerinde görülmektedir. Mezopotamya'da kralları bu göreve getiren tanrının temsilcisi olan bir rahip oluyordu. Kimi yerlerde ise başrahip doğrudan doğruya kralın kendisiydi.

Eski Ortadoğu dinsel inançlarında giderek bir tek tanrı kavramına doğru yüceliş görmekteyiz. Dinlerin genel olarak yaymakta oldukları değer yargıları temelde onur, dürüstlük ve iyilik oluyordu. Bütün dinler bu kavramları ince ince işlemekteydi. Buna karşılık hırsızlık ve cinayet de evrensel olarak kabul edilen kötülüklerdi. Gaspi, zulümü ve öldürmeyi yücelten hiçbir dinsel inanç görülmemiştir. Gerçi Mezopotamya tanrıları genellikle kötülük yapabilen ve korkulması gereken varlıklardı. Gilgamesh destanında Ea'dan başka hiçbir tanrının iyilik yapmadığından vurgulayarak söz edilmektedir. Ancak bu tanrılar insanlardan iyi davranışlar beklemekte ısrarlıydılar. Cezalandırılan hemen yalnızca insanların diğer insanlara ve doğaya karşı işledikleri suçlardı. Bir de tanrılar kendilerine yapılan saygısızlığa tahammül edemezlerdi. Tanrılar kendilerine hizmet için yarattıkları insanları ve öbür canlıları da korumaktaydılar. Böylece bir insana ya da bir yaratığa karşı yapılacak saygısızlık, eziyet ve kötülük tanrılarca kesinlikle hoş görülmezdi. Mısır tanrılarının ise insanlara yardım etmek için

daha örgütlü oldukları görülmektedir. Tanrılar belirli işlerde olağanüstü uzmanlaşmış durumdaydılar ve insanlara yardım etmek amacıyla birbirlerine de yardım ederlerdi. Yüce Horus bir insana sağlığı için yardım etmek isterse yüksünmeden bu işlerde daha deneyimli olan Tot'u yardıma çağırırdı. İnsanın kural olarak iyicil bir insan olması gerekliydi. Ölüm sonrası Mezopotamyalıları ürkütmüş, onu bir sonsuzluk ve boşluk olarak algılamışlardır. Buna karşılık Mısır uygarlığı öteki dünyadan çok şey beklemekteydi. Bütün o iyi şeylere ulaşabilmek için temelde iyi ve dürüst olmak koşuldu. Ölümünden sonra kişinin yüreği tartılacaktı. Tartı ağırlığı bir tüydü. Yüreğin en az bir tüy kadar hafif olması gerekliydi. Terazinin yüreğe doğru en ufak sapmasında sıra sıra cezalar hazır bekliyordu. Bu sistem içinde en önemli şey "*sosyal adalet*" faktörüydü. İnsan kural olarak zayıftan yana ağırlığını koymak zorundaydı. Güçlüyle zayıf arasındaki çatışmalara tanık olan kişi, zayıfı korumak ve güçlü olanı engellemeye çalışmakla görevliydi. Güçlü olanlar da karşılarında zayıfları ezmemekle yükümlüydüler. Fazla kazanan mutlaka daha yoksul olanlarla servetinin bir bölümünü paylaşmalıydı. Bencillik oldukça büyük bir günahtı. İşte bu "*sosyal günah*" kavramı daha sonra tek tanrılı dinlere doğru geçişin belirtilerini taşımaktadır. Çoğunlukla teker teker kişiselleşmiş tanrılardan ötede bir başka ve daha evrensel tanrı kavramından korku söz konusuydu. Teker teker tanrıların adlandırılışının dışında bir de "*Tanrı*" sözcüğü ve kavramı vardı ki bu hem bütün tanrıları, hem onlarda bulunan ve ortak güçlerini sağlayan tanrısal gücü ama aynı zamanda bütün tanrılardan da öte bir "*Evrenin ulu yaratıcı gücü*"nü anlatmaktaydı. Yunancada tanrıların özgün adlarından başka bir "*Theos*" kavramı bu gücü anlatmaktaydı. Mısırlıların "*Paneter*" kavramı ve İbranilerin "*Elohim*" kavramı aşağı yukarı aynı anlamı taşımaktaydı ve herhangi bir tanrıyı değil "*Tanrı*"yı anlatmaktaydı. İşte bu Tanrıdan korkulurdu, çünkü o bütün kullarının "*İyi*" olmasını isterdi. İyi insanlar kentlerine ya da evlerine gelen yabancılara da iyi davranmak zorundaydılar. Nüfusun oranla az ve yerleşme birimlerinin birbirinden uzak bulunduğu o çağlarda böyle bir kural kuşkusuz ki ticaret ve zanaatların güvenli yürümesi için çok gerekliydi.

Eski Ortadoğu dinlerinin yüksek idealleri büyük kavramını, daha sonraki tek tanrılı dinlerde olduğu gibi temelden yadsınmamıştır. Bir kere falcılık yani geleceği ve olup biteni bilebilme sanatı zaten dinsel işlevlere entegre durumdaydı ve din adamlarını, hiç değilse belirli dinsel güçleri bulunan kimselerin göreviydi. Bunun yanında koruyucu büyü, gerek bireylere gerekse araç gereçlere, evlere, kentlere ve genel olarak üretim mülküne gereken korumayı sağlamak için mutlaka uygulanmaktaydı. Bunun gibi iyilik sağlamaya yönelik olan büyü, yani ak büyü de din tarafından yadsınmamaktaydı. Kuşkusuz ki be-

ğendikleri birisiyle evlenmeyi uman gençler o zaman da bu tür ak büyülere başvurmaktaydılar. Buna karşı Kara büyü denilebilen kötücül, tahripkar büyü ister tek, ister çok tanrılı olsun bütün dinler tarafından kötülenmiş ve itilmiştir. Karabüyü örgütlenmiş bir toplumda, kabullenilen resmî dinin tek ya da çok tanrılı olmasına bakmaksızın yasaklanmaya çalışılır; çünkü etkili olduğuna inanılan karabüyü, kurbanlarını işlev dışı bırakır ve toplumun üretim gücünü sakatlar Hammurabi kanunlarının 2. bölümü büyüü de, büyüünün kötü kullanımını da ölümle cezalandırmaktadır. Büyü ayrıca resmi ruhban sınıfını hiçe saymaya yolaştığı için ve ayrıca ölüleri diriltirebileceğine, ya da en azından onların ruhlarını çağırabileceğine göre, ölmüş büyük adamları da yeniden işbaşına getirebileceği ve böylelikle egemen erki yokedeceği için de yasaklanmalıdır.

Buna karşılık kara ya da ak büyüünün kullandığı yol ve yöntemlerle resmi dinin kullandığı yöntemler arasında da pek büyük farklar yoktur. O halde resmi dinsel erkin dışında aynı yöntemlerin kullanılmaya çalışılması, bunun ruhban gümrüğünden kaçırılması demek oluyordu ki bunda bir iyi niyet görülmesi o düzen içinde olanaksızdı. Ancak bu durumun yaygın biçimde kullanılışı, kurumsallaşmış olan din dışında daha o zamanlar bile bir yeraltı dini, bir halk dini bulunduğunu gösterir. Bu da çok doğal olsa gerektir, çünkü bütün egemen toplum yönetim erkleri elbette kendi antitezini mutlaka yaratacaktır. Resmi dinlerin olduğu dönemin 7500 yıllık bir zaman dilimini kapsadığını unutmamalıyız.

Ortadoğu eski dinsel görünüşünde resmi dinlerin yanında bir de halk ya da yeraltı dininin bulunduğunu biliyoruz. Bu din, yalnızca daha eski dönemlerin ya da komşu bölgelerden gelen değişik inançların sürdürülmesine yönelik kaldıkça, resmi erkten fazla bir baskı görmemiştir. Bu tür inançlara bağlı sofu kişilerin daha çok erkekler arasında bulunduğu anlaşıyor. Buna karşılık kadınların daha yeraltına dönük, ak ya da kara büyüye düşkün oldukları görülmektedir. Bu da onların daha çok üreme işlevleriyle ilgili oluşundandır. Aşk konuları, evlenmeler, çocuk sahibi olmak, doğan çocukların yaşamda kalması, olan kötü büyülerin çözülmesi, rakiplerin kötülük görmesi, bunlar için büyüler, fallar, çeşitli afsunlar ve iksirler hazırlanması, muskalar, kadınların uğraştığı yeraltı dininin, bugün de olduğu gibi başlıca temaları olarak görülmektedir. Ayrıca spiritüalistik yani ölmüş olanlarla ilişkinin sürdürülmesine yönelik pratikler de çok yaygındı.

Buna karşılık resmi dinsel inançlarda özellikle tanrı etkileyecek doğal olaylara bir egemenlik sağlayabilme çabasının, özellikle başlangıçta egemen olduğu görülüyor. Astronomi, meteoroloji, botanik ve zooteknik uğraşlarının kökenleri o çağların ortadoğu dinlerinde bulunmaktadır. Bunlar için matematik ve geometrinin de bu dinlerde

belli bir yeri vardır. Yazı sanatı da dinsel bir temele dayanmaktadır. Bu kavramların büyük ölçüde insan yaşamındaki önemli olgularla paralelliği üzerinde durulmakta ve özellikle de üretkenlikle ve doğa döngüleriyle ilişkili olan inançların büyük ölçüde cinsel kavramlarla paralelliğinin kurulduğu ve cinsel temaların büyük bir önem kazandığı görülmektedir. Üretkenlik, üretim ve verimlilik üzerine kurulu olan törensel tutumların büyük ölçüde cinselliğe dayalı olması, cinsel öykü ve söylencelerden yana zengin olması ve törenlerde de bu cinsel öykülerin önceleri dramatik olarak temsili, daha sonraları simgeleştirilerek alınışı çok doğaldır. Bunun bir doğal sonucu olarak yukarıda belirtilen yeraltı dini ya da halk dinsel inançları da aşağı yukarı aynı temaları, hatta biraz daha abartılmış biçimde sürdürmektedir. Muska ve küçük talisman yani kişisel ve ailesel tanrılar ve tanrıçaların özellikle üremeye yönelik özellikler taşıyan tanrı ve tanrıçalar olduğu görülmektedir. Bunlar özellikle aşırı fertil, yani üreten fallik tanrılar ve çok üretken, geniş karımlı ve kalçalı, büyük üreme organlı, büyük ya da çok sayıda memeli olan tanrıçalardır. Bu üreme kültürüne ilişkin en bilinen ve özgün olan inanç İhtar-Astarte-Kibele kültüründe olan üreme söylencesi ve buna dayalı olan orgisel törenlerdir. Bunlar daha sonraları özellikle Ege ve Akdeniz kültürlerini çok etkilemiştir. Ege kültüründe de aynı kültür Artemis-Demeter inançlarıyla sürüp geldiğini görmekteyiz. Bunun ayrıntılarına sırayla geleceğiz. Şimdi hermetik kültür ve kuruluşlarda hemen bütün temelleri çok canlı olan gizem inanç ve dinlerine bakalım.

GİZEM DİNLERİ

İnancının kökeninde herkes tarafından bilinmeyen ve anlaşılabilmesi için özgün bir çabayı öngören bir gizemin ya da daha doğru bir deyimle gizemlerin bulunduğu dinler ve inançlar, bugünkü şekilleriyle gerek doğuda, gerek batıda olsun mistik ve hermetik düşünceleri sanıldığından çok daha derin ve köklü olarak etkilemiştir ve etkilemeye de devam etmektedir. Bu grup inanç ve dinler insanlık tarihinde özellikle Hellen-Roma uygarlığı içinden fıskırmış bulunmaktadır. Türkçede sır sözünün karşılığı olan Giz kökünden türetilmiş olan gizem sözüyle ifade edilmeye çalışılan bu kavram batı dillerinde "Mister" ve "Mystery" sözleriyle anlatılmaktadır. Bu sözcüğün etimolojisine baktığımızda tarihsel gelişim daha iyi görülmektedir. Mister sözcüğünün kökeni grekçe "Myein" fiilidir ve bu "kapatmak" demektir. Bu inançlara katılan kişilerin "inisye" edilmeleri yani "içeri alınmaları" gerekir. İnisye olana "Mystes", ona yol gösteren kimseye de "Mystagogos" adı verilmekteydi. Bu kültürlerin önderleri arasında

ayrıca "*Hierofantes*" (kutsal şeylerin açıklayıcısı) ve "*Dadouchos*" (ışık taşıyıcı)lar da bulunmaktaydı. Bu dinlerde buluşan insanların inançları çerçevesinde birarada yaptıkları; ortaklaşa yemek yemek, birlikte dansetmek ve ortada gösterilen dramatik sunuları izlemek oluyordu. Asıl temelde bulunan ve insanları biraraya getirmiş olan Gizem'in ise o çağlardan daha öncesinden, Mısır, Mezopotamya, İran ve Anadolu inançlarından gelen kökenleri bulunmaktadır. Diğer üç bölgeden gelen inançlar genellikle Anadolu içinde bir senteze ulaşmakta ve oradan lonya aracılığıyla Helen dünyasına sıçramakta ve daha sonra Roma imparatorluğunun evrenselliği içinde yeniden ve daha evrensel bir senteze gitmektedir. Bu dinlerin Anadolu kökenlerini oluşturan Dionisos, Orfeus ve Demeter kültlerinin kökenlerindeki Mısır, Mezopotamya ve İran öğeleri çok belirgindir. Bu bakımdan önce o bölgele-rin inanç uygulamalarına bakmalıyız.

MISIR'DA DİNSEL UYGULAMA

Mısır uygarlığının binlerce tanrı ve cinlerden oluşan kozmogoni-sinde elbette çok ayrıntılaşmış bir ruhban sınıfı da bulunmaktaydı. Herbiri uzmanlaşmış bu tanrılara hizmet ve onların insanlara hizmetine de aracılık etmek görevini yüklenmiş olan bu rahipler, daha önceki bölümlerde belirtmiş olduğumuz gibi bir işi ve o tanrıya özgü zanaatı işleyen kimseler durumuna gelmişlerdi ve dolayısıyla tıpkı zanaatlar gibi onlar da bir lonca sistemi içinde kapalı bulunuyorlardı. Bu gizemler tanrısall işlevlere ilişkindi ve bu yüzden de olur olmaz kimselere verilemezdi. Mesleklerin genel olarak gelişimine yeniden bakacak olursak bir bilgi ve becerinin bir sanat ve meslek halini alabilmesi için onun kişisel beceri ve yeteneklerle sınırlı olmaktan çıkarak herkese ve her isteyene öğretilabilir bir bilgi halini alması gerekir. Aynı zamanda herkes tarafından kötüye kullanımı da önlemek, bu sanatı belirli bir disiplinin altına almak zorunluluğu da ortaya çıkar. İşte Tanrıya hizmet ve Tanrı adına insanlara hizmet gibi daha yüce ve öğrenilmesi zor zanaatların bu zorunluluğu daha derinden görmüş olması doğaldır. Aynı zamanda o çağın yönetici sınıflarıyla birlikte egemenliği de paylaşmakta olan ruhban sınıfı bu kapanışa bir ölçüde zorlanmıştı da. Bunun sonucu olarak da, tıpkı bir zanaata seçilen adayın adım adım o zanaatın bilgi ve becerilerine ulaşması gibi, o da tanrının hizmetine adım adım girecektir. Bütün bilgilerin birdenbire ve sonuna kadar açılması beklenemez. Kişi ancak bir alt basamakta yeterince pişip olgunlaştıktan sonra bir sonraki aşamaya geçmeye hak kazanır ve en alt basamağa da ancak bu sanata genel olarak yetenekli ve uygun olanların alınması gerekecektir.

Mısırın inanç düzenleri içinde hemen göze çarpan büyük inanç

grupları Osiris-İsis-Horus inanç grubudur. Mısır tanrıları içinde en önemli yeri tutan Osiris'in kökeni bilinmemektedir. İ.Ö 2400 yıllarında ikili bir rolle ortaya çıktığı görülüyor. O bir yandan üreticiliğin tanrısı, öte yandan ölü kralın tanrılaşmış kişiliğidir. Bu ikinci işleviyle, yani ölen kralın ruhu olma özelliğini kazanınca varolan kralın yetkesinin kökenini oluşturan bir güç olarak hemen önem kazanmaya başlamış ve böylece firavunun kişisel dini, onun yetkesinin kökeni, haline gelmiştir. Osiris ölü olduğu için yeraltının egemenidir. Onun oğlu olan Horus ise yaşayan kral ve gökyüzünün egemeni olmaktadır. Söylencenin en yaygın biçimine göre Osiris bir başka tanrı olan Set tarafından boğulup 14 parçaya parçalanmıştır. Her parçası başka bir tarafa atılmış olan vücudunu eşi İsis, kızkardeşi olan Neftisle birlikte teker teker toplayıp biraraya getirmiş ve gömmüştür. Böylece Osiris'e yeniden yaşam verilmiş olur, fakat artık yeraltındadır ve oranın egemenidir. Onun ölümünden sonra doğan oğlu Horus (Horus aslında çok daha eski bir tanrıdır fakat Osiris söylencesi firavunun resmi söylencesi halini aldıktan sonra böyle bir baba-oğul ilişkisi uydurulmuştur) Güneş kral, yaşayan firavun ve gökyüzü ve gündüzün egemenidir. Daha sonra, Amon ve Ra'nın birleşik Mısırın baştanrıları haline gelmelerinden sonra da bu inanç ve söylenceler üremeyi sürdürmüştür.

Osiris inancı ruhban sınıfının büyük bir törenle göreve başlatıldığı ve ondan sonra da yaşam boyu bir dizi törenler ve dizi dizi gizemlerle yaşadığı ilk etkin büyük inanç sayılabilir. Bu inanç sistemindeki tapınak kültüründe tapınak, tanrının evi olarak ele alınmaktadır. Burada tanrının bir yontusu bulunur. Günlük törenler bu yontunun saklandığı sandukanın açılması, tanrının kumaşlar ve çiçeklerle süslenişi ve günboyu ona yiyecek ve içecekler sunulmasını içermektedir. Rahipler tanrının temsilcileridir. Ruhban hizmetinde temel, gereken temizlik ve saflığın sağlanmasıdır. Rahipler pekçok sınıflara ayrılmıştı. Her tapınakta 4 peygamber bulunurdu. Bu kişiler tanrının genel ya da günlük emirlerini algılamak ve aşağıya duyurmakla görevliydi. Bu görev bu kişilerin bir vecd durumuna girmesiyle sağlanmaktaydı. Hizmette kullanılan bütün eşya ve yöntemler özgün simgesel bir dille adlandırılmaktaydı. Her törensel tutum ve ritüelin adından başlayarak her parçası simgesel adlarla ve simgesel bir dille konuşulmaktaydı. Bir rahibin önemli görevi bu dili, bu simgeleri öğrenmekten geçiyordu. Bu simgesel kavramlar giderek artan ve içiçe geçen söylencelerden çıkıyor ve ayrıca yeni söylencelere neden oluyordu. Bu söylenceler ve içerdikleri anlamların, asıl amaç olan temizlik ve saflıkla olan ilişkilerindeki allegori ve sembolizm de öğrenilmeliydi. Ayrıca tapınak bir "Ev" olarak, bütün ileri gelen varlıklı vatandaşların evleri gibi, yani mutfak, ahırları, fırınları, hamamları, çeşitli işlikleri

olan yaşanan ve rahiplerin günlerini dolduran çalışmaların yürütüldüğü mekânlardan oluşan büyük bir işletmeydi. Burada büyük bir hizmetliler ve işçiler kadrosu da bulunmaktaydı. Bunların işlevleri ve yönetimine ilişkin konular da aynı ritüel diliyle anlatılmaktaydı. Bütün bu işlevlerin büyük bir huşu içinde yapıldığını belirtmeye gerek yoktur. Büyük bir Osiris tapınağı, bugünkü büyük bir katedral gibi ruhani bir hava taşır. Her hareket ve işlev büyük heyecanlara neden olacak bir şeydir ve öyle de algılanmaktadır. Tanrının heykelini örten sandukanın açılış töreninin en az bizim şimdiki inançlarımız arasında bulunan bir Sakal-ı Şerif açılışı kadar ruhani bir ortamda gerçekleştiğinden emin olabiliriz. Hatta belki ondan da fazla, bir Hırka-i Şerif açılışı gibidir. Sıradan müminler bu tapınağa baştan aşağı temizlenerek, özel giysiler kuşanarak girebilirler ve tanrının görünümü ile secdeye kapanırlar. Rahiplerin de enaz müminlerin bu saygısından yayılan bir ruhsal vecd durumu yaşamaları beklenmelidir. Elbette bu kadar karmaşık işlevleri görecek olan rahiplerin, eğitim süreçlerinde belli aşamalardan geçecekleri besbellidir. Ruhban sınıfına alınacak adayların en az 7 aşamalı olan ve haftalar süren bir inisiyasyon (alınma) töreniyle kabul edildikleri biliniyor. Bunların bütün ayrıntıları, gizli oldukları için bilinmiyorsa da papirüs ve duvar resimlerinden kimi bilgiler edinilebiliyor. Bu törenin temelinin ketumiyet öğretisine dayalı olduğu anlaşıyor. Tören adayın gözleri bağlı olarak başlamakta, bir dizi yolculuklar yapılarak her yolculukta yeni bir giz kendisine açıklanmaktadır. Bu inisiyasyon töreninden sonra aday rahibin uzun ve zahmetli öğrenme aşamaları başlıyor ve her aşamaya varıldığında bir üst dereceye gene zor ve gittikçe çetrefilleşen geçiş törenleriyle alınıyordu. Adım adım ulaşılan bu gizem kendisinden sonra gelen ve kendisinden etkilenen bütün inançlarda yinelenmiş, kimi zaman daha simgesel boyutlara indirgenerek, kiminde daha zorlaştırılarak sürdürülmüştür. Firavunun resmi bir inancı olduğundan ve tanrı bizzat erki elinde bulunduran kralın babası, önceki kral olduğundan, ketumiyetin bozulması durumlarında ölüm cezası da uygulanmaktaydı. Aynı öğreti, Osiris inancından sonra Amon ve Ra inançları ve daha ikincil önem taşıyan uzmanlık tanrıları için de söz konusuydu. Üstelik uzmanlık tanrılarının rahiplerinin o uzmanlığa ilişkin el becerilerini de edinmeleri gerekmektedir. Osiris inancı rahiplerinin, kendi başına öğreti yaymaya yetkili olan rahip, yani bağımsız daha küçük tapınaklarda çalışacak rahip olarak yetki alışından önce de son bir sınavdan geçmesi ve sonra da bir kez ölüp yeniden dirilme yaşantısını geçirmesi gerekmektedir. Bu simgesel ölüm bir lahitte kapalı olarak birkaç gün geçirmek şeklinde oluyor ve aday bir başrahip tarafından yeniden diriltilmiş oluyordu.

Bu öğretilerin Ege bölgesini ve daha doğuya doğru Filistin ve Me-

zopotamya'ya olan etkilerini çeşitli olgularla açıklamak mümkündür. Başta Mısırın bütün Filistin, Lübnan, batı Suriye ve güney Toroslara kadar egemenliğini yaymış ve çok uzun yüzyıllar boyunca oraları egemenliği altında tutmuş olması söylenebilir. Ayrıca bu bölgeyle olan ilişkilerinde Mısırın hiç de kültürel şovenizm göstermediği, tam tersine hiç yüksünmeden oraların kültürel öğelerini kabul ettiği görülmektedir. Bunun sonucunda Mısır'a çeşitli sözleşmelerle bağlı olan lokal kent prens ve kralları da Mısır kültürünü rahatça üstlenmişlerdir. İstanbul arkeoloji müzesinde bulunan iki Filistin kralına ait olan lahitler de Mısır kültürünün kuzey Filistinde ne kadar benimsenmiş olduğunu çok iyi göstermektedir. Yunan halkları da özellikle Nil deltası kıyılarında çeşitli ticaret kolonileri kurmuşlardı. Daha önce de Mısır uygarlığının Miken ve Akha uygarlıkları üzerindeki yaratıcı etkileri bilinmektedir. Bu yüzden Yunan gemici uygarlığının o sırada kendisinden çok üstün olan Mısır uygarlığından etkilenmemesi söz konusu olamaz. Daha çok erken dönemlerde tanrı kavram ve kimliklerinin o tarafa sızmakta olduğu görülmekteydi. Fakat asıl büyük karmaşa Büyük İskenderin fetihlerinden sonra başladı. Ptolemeler dönemi Grek ve Mısır kültürlerinin tam anlamıyla içiçe girdiği bir dönem oldu. Ancak çok daha önce de Hermetizmin yaygın bir değer taşıdığı görülmektedir.

İRAN'DA DİN

İran tanrısal anlayışı bakımından çok daha değişik bir yöndedir. Temel dinsel ve tanrısal kavramları bakımından ne doğusundaki Hind uygarlıklarına ve batısındaki Anadolu uygarlıklarına, ne de güneyindeki Mezopotamya kültürüne benzer. Buna karşılık İran çok güçlü bir devlet sistemi kurmuş, büyük askeri güç edinmiş ve çevresindeki bütün uygarlıkları uzun zaman dilimleri boyunca egemenliği altında tutmuş, onlarda belirli etkiler yapmıştır. Bununla birlikte İranın kültürel etkisinin, askeri ve politik gücüne kıyaslanamayacak kadar zayıf olduğunu görüyoruz. İranın uhrevi sorunlara yaklaşım tarzının çok daha sonra, Romanın yakın bölgelerdeki egemenliğinden, Hristiyanlığın yayılmasından ve en sonunda da İslam egemenliğinden sonra birdenbire çok daha etkin olmaya başladığı gerçektir. Özellikle ortaçağ batı ve doğusu İran etkisi gözönünde tutulmadan çok iyi anlaşılamaz. Ancak İranın eski tarihteki dinsel gelişimini incelemek hiç te Mısırdaki gibi kolay değildir. Bir kere İran, Mısır gibi batı işgalinde kalmamıştır ve eski tarihi onun gibi didik didik edilmemiştir. İkincisi, İranın oradaki gibi gözkaşıran büyük yapıları ve "Esran" olmamıştır. İran tarihi ancak zorlukla incelenebilmektedir. Kültürün inceliklerinin kökenleri ise tarihin karanlıkları içinde

gömülüdür. Bununla birlikte İranın komşu ülkeler üzerindeki etkisi çok büyük olmuştur ve tarihin birçok önemli ipucu onlar tarafından yazılmıştır.

İran dininin Zerdüşten önceki dönemine ilişkin birçok araştırma yapılmıştır. Ancak bunların çoğu komşu ülkelerle olan yazışmalar yoluyla ve insanlara verilen tanrılardan yansıma adların çıkarsanmalarıyla bulunan gerçeklerdir. İ.Ö 1700 yıllarında İranın halkları çok iyi bilinmeyen bir şekilde İran bölgesinde ortaya çıkmaktadırlar. Çevrelerinde onlarla akraba daha birçok halklar vardır ve ayrıca İskitler, Sarmatlar, Sakalar gibi onlarla bir akrabalığı olmayan halklar da bulunmaktadır. Ama ne yazık ki bu halklara ilişkin kültür bilgileri de çok eksiktir ve ancak Herodotos gibi tarihçilerden, bölgeye gidip gelen tacirlerin bildirdiklerinden ve onlarla yapılan sayısız savaşlar sırasında edinilmiş bilgilerden oluşmaktadır. Ancak İranın, Zerdüş öncesi dinsel inançları üzerinde bunların da çok büyük etkileri olduğu kesindir. Anlaşılan hepsinde benzer bir kozmik prensip söz konusu olmuştur. Öbürleri de yaklaşık olarak benzer öğeler taşıdıkları için belki İran üzerinde en etkili olmuş olan kültürlerden biri olan İskitlerin dinsel inanışlarına ilişkin bilgileri, bizim tarihimize de ışık tutabileceğini düşünerek biraz inceleyebiliriz. İskit inançlarına ilişkin en zengin kaynaklardan biri bugünkü Osiat ve ona komşu gurupların folklorudur. İskit tanrıları, birçok Hint - İran sistemlerinde de olduğu gibi üç işlev üzerinde yoğunlaşmış bulunuyorlardı. Bunlar yönetim, savaş ve kolektif destek işlevleriydi. Bu her tanrının gördüğü özgün işten başka bu üç işlevden birine de dahil olması ilkesidir. Bildirildiğine göre İskitlerin tapınakları, tanrı heykelleri, sunak yerleri bulunmuyordu. Yalnızca savaş tanrısı için üzerine bir kısa kılıç saplı bulunan bir odun yığını yapıldığı biliniyor. Bu odun yığınlarının yakılmak üzere hazırlandığı sanılıyor. Ayrıca bütün tanrılara bolca kurbanlar da verilmekteydi. Kurbanlar çeşitli hayvanlar ve bu arada düşmanların kendileri de olabilirdi. Kurban sırasında ateş kullanılmaz, kurbandan tanrıya sunulacak olan pişirilmezdi. Dinsel törenler kutsama törenleriydi. Kutsayıcı olan rahip bir demet odunu karşılıklı noktalara dağıtarak dualarını ve büyülerini okurdu. Bu rahiplere Herodotos "*Enarıyan*" dendiğini söylemektedir. Bu aslında farsça kökenli olup "*erkek kadın*" gibi bir anlam vermektedir. İskit dinsel inançları arasında en göze çarpan, onları Altay folkloruna ve daha sonraki Hunlara da bağlayan şey cenaze törenleriydi. Ölünün ardından herkes kendini kurban etmeye başlardı. Büyük ve önemli ölümlerin ardından yakınları da birlikte öldükleri gibi törene katılan herkes de en azından bir yerini, özellikle de yüzünü kanatırdı. Bu özelliğiyle çok sonraki Köktürk Yuğlarını da andırmaktadır. Bu yüzden İskitlerin yüzleri katıldıkları yuğlara bağlı olarak derin yara izleri taşımaktaydı.

Tanrıların başında alevin tanrıçası "*Tabiti*" bulunuyordu. ikinci konumdaysa, İskitlerin Yunanlılara anlatırken kullandıkları adıyla "*papeus*" olarak bilinen "*Baba*" göktanrı geliyordu. Onun yanında "*Oetosyrus*" ya da "*Goetesyrus*" denilen ve yönetimi temsil eden, İran'ın Mitrasını andıran bir tanrı daha vardı. Savaş gücünün temsilcisi ise İran'ın utku tanrısı Verethraghna'nın eşi işlev gören bir tanrıydı. "*Apia*" (Su) ve "*Artimpasa*" (mutluluk ve döllemeyi anlatan bir kavram) adındaki iki tanrıça da üreyici ve kolektif gücü temsil etmekteydi. Yazılı metinlerde bir de "*bakire*"den söz edilmektedir ama bu öbürlerinden birinin bir sıfatı olsa gerektir. Esrarengiz bir kişiliği olan akarsuların tanrısı "*Thagimasadas*", Osyat mitolojisindeki Don Batur'a eştir ve olasılıkla o da üçüncü işlevle ilgilidir. İskit mitoloji kozmogonisi büyük olasılıkla bugünkü Osyat ve Alan kültürünü etkilemiştir. Ama dillerinin aynı olduğu çok kuşkuludur. Kimi andırmalar o dilin Altay ve Hint-Germen dillerinin ikisinin de özelliklerini taşıdığını düşündürüyor.

İran'ın o dönemdeki kültürü, çevresindeki bütün kültürlerle tam bir uyum içindeydi. Bu kültürler arasında gene İskitlerin çok yakın akrabaları olan Sarmatlar, Alanlar, Sakalar ve Sogdlar bulunmaktadı. Part ve Med kültürleri ise köken olarak Perslere çok daha yakın akrabadır. İran tarih öncesi çağlarının karanlığından sonra İ.Ö IX-VIII. yüzyıllarda göze çarpmaya başlar. O sırada güçlü bir uluslar konfederasyonu kurmuş olan Medler egemendir. Persler de bu konfederasyon içinde bağımsız bir krallık halindedir. Medlerin, Lidya ve Asurlarla yaptıkları savaşlar 200 yıl boyunca bu tarafların önemli olgulandır. İ.Ö. 550 yılında birdenbire Persler ülke içinde egemenliği ele geçirdiler ve çok üstün bir idare ustalığıyla tarihin en ilginç imparatorluklarından birini kurdular. İktidarı alışları ve aynı güçle batıya yayılmaları o denli hızlı olmuştu ki bütün çevre uygarlıkların korkulu düşü haline gelmişti.

Medler daha önceleri Magi dininin inancındadırlar. Magi sözcüğü bugün bütün batı dillerinde büyü anlamına gelen Magie ve Magic sözcüğünün kökendir. Aynı zamanda, yanlışlıkla Zerdüş rahipleri için de kullanılan, Mecusi sözcüğünün de kökenini oluşturmaktadır. Zerdüş inancının daha sonraki gücüne karşın Magi de, İranın daha eski inançlarından alınmış olan tanrı kültleriyle birlikte çevreyi ve İranı etkilemeyi sürdürmüş, kendisine karşı ayaklanmış oldukları için büyük Darius tarafından ezilmiş ve sürülmüş olmasına karşın Selefkuslar, Partlar ve Sasaniler zamanında yeniden büyük önem kazanmıştır. Magi rahiplerinin büyüler ve bilicilik, falcılık alanındaki büyük bilgi ve ustalıkları daha sonraki Selçuk döneminde de, özellikle bu dönemi çok derinden etkilemiş olan Bilge insanlar figürüyle, Mani inancı ve Şaman kültürünün etkileriyle de birleşerek, bugünkü

İslâm içinde bile büyük etkisi olan gizem kültürüne büyük katkılarda bulunmuştur. Doğudan gelerek İsa bebeğın ilerde gelişecek manevi egemenliğini muştulamış olan "Üç Bilici" söylencesindeki Baltazar, Melkon (ya da Melhiyor) ve Kaspar da gerçekte, üç parlak yıldızın birleşerek tek bir yıldız oluşunu gözleyen ve onu batıya doğru izleyen (ki söylencenin bu bölümünün astronomik gerçeğe uyduğu şimdi bilinmektedir), astronomide bilgili üç Magi rahibi oldukları anlaşılmaktadır. Magi kavramlarını ve etkilerini ilerde daha yakından ve ayrıntılarıyla incelemeye çalışacağız.

İran'ın daha eski tanrılarından olan "Mithra", bu kimliği ve yapıyla özellikle Babil ve sonradan Anadolu üzerinde etkin olmuştur. Fakat Mithra, Zerdüşt kavramları içinde gelişen Zurvanî mezhebi içinde Hürmüz ve Ehrimen arasında aracılık ve sentezi sağlayan bir tanrı olarak büyük bir denge düşüncesine de ulaşmıştır.

"Hürmüz" (eski adıyla Ahura Mazda), Mithra ile birlikte Ahemeni sülalesi boyunca en yüksek tanrılar olmuşlardır. Bunlar yönetimi temsil etmektedirler. Buna karşılık "Anahita" üçüncü yani üretici ve sosyal işlevi temsil eden tanrıçadır. Bu tanrıça, Anadolunun tanrıça kültürüyle birleşerek Roma dönemlerine kadar bölgeyi çok etilemiştir.

Medlerin baş tanrısı Zaman ve Kaderin tanrısı olan "Zurvan" ile onun yanında "Mitra" ve "Anahita" idi. Perslerdeyse "Ahura Mazda" baş tanrılığa yükselmiştir ve Zurvan reddedilmiştir. Ahemeni sülalesi döneminde Zerdüştün egemen olduğu ve kralların resmen Zerdüştî oldukları kanısına karşın uygulamada hiçbir Zerdüştî tam uymuyordu. Zerdüştün asıl yükselişi çok sonra, Sasaniler zamanında olmuştur. O sırada yeniden yazılan "Zend Avesta"nın özellikle üçüncü bölümünün, Magi inancını büyük ölçüde içerdiği ve özümselediği de bilinmektedir.

İran uygarlığının hermetik oluşumlar üzerindeki önemi, pek fazla üzerinde durulmamış olmakla birlikte, çok büyük olmuştur. Bunlardan özellikle iki kavram-inanç, Mitraizm ve Magizm üzerinde durulmalıdır.

Mithra ve Mithraizm

Yukarıda belirtildiği gibi Mithra, Zerdüşt öncesi İran dininin güneş, adalet, dostluk, sözleşme ve savaşın tanrısıydı. O inançta en büyük tanrı Mithraydı. Bütün insanlararası ilişkileri sağlayan ve güven-celeyen oydu. Ahemeni döneminde, yani İ.Ö 550'den Büyük İskenderin istilasına kadar olan dönemde İran egemenleri resmen Zerdüşt inancına katıldıkları fakat ileri gelenlerin bir çoğu arasında eski inancı sürdürenler de bulunduğu için, daha çok ortalama bir yol tutulmuş, Ahuramazda yanında Mithra da belli bir saygı görmüştür.

Helenizm adı verilen, Büyük İskender istilasından sonra Selfkious ile başlayan dönemde ve onun Anadolu'daki paralelleri olan Komagene, Pontus ve Ermeni krallıklarında Mithra'nın birdenbire büyük bir önem kazandığı görülmektedir. Bu krallıkların egemenlerinin bir çoğu Mithridates, yani Mitra'dan gelen, Mitradan olma adını taşır. Daha sonra, Roma egemenliği başladığında Mithra önceleri pek önem taşımadı, daha sonra, özellikle Hristiyanlığın kabulü ve ardından da Romanın ikiye bölünüşünden sonra ise birdenbire Romada Mithranın en önemli kült boyutuna ulaştığı görülmektedir. Sanki Roma uygarlığı Mithrayı yeniden yaratmıştır. Bu canlanmanın nedenleri tam olarak bilinmemektedir. Ancak bu inancın asker elit arasında yayılması, asker olmayanların mezhebe alınmayışı ve özellikle sınırlardaki huzursuz bölgelerin lejyon ve kolonları arasındaki yayılışı bunda bir sosyal olgunun rol oynadığını göstermektedir. Mithranın Roma'daki yayılışı sırasında artık Pitagor ve Plato düşüncelerinin etkileri çok belirginleşmişse de daha eski çağlarında bile bu mezhep inanlarının gizemli bir nitelik kazanmış olmaları, o çağda Roma aristokratlarının hemen hepsinin Pagan kökenden gelmeleri, yeni Hristiyan kültürüne ve egemen olmaya başlayan kiliseye muhalif durumda olmaları, yeraltı yarı muhalif bir örgüt gereksinimi bu mezhebin hızla yayılmasına yol açmış olabilir. Mithra mitolojisi başlıbaşına yaradılışa dayanır. Güneş tanrı Mithra'ya beyaz boğayı kurban etmesi için kargayla haber gönderir. Mithra bu buyruğu hemen ve büyük bir üzüntü içinde yerine getirir. Tam boğanın ölüm anında bir mucize olur ve beyaz boğa Ay'a dönüşür. Mithranın pelerini Samanyolunu ve parlayan yıldızları oluşturur, boğanın kuyruğu ve kanından ilk buğday ve üzümler yeşerir ve boğanın cinsel organından menisi fışkırır. Bu meniden yer-yüzündeki bütün canlılar oluşur. Gece ve gündüzün bilinen döngüsü başlar, mevsimler yılın çevresindeki danslarına başlarlar. Boğanın ölümü ve doğa olarak canlanışıyla kötü ve iyi arasındaki ezeli çatışma da başlamış olur. Boğanın kanını bir yılan da içer. Böylece karga havayı, yılan toprağı, arada ortaya çıkan aslan ateşi ve meninin toplandığı dev çanak da suyu simgeler. Böylece dört element de ortaya çıkmış olur. Bu kurbandan sonra Mithra ve Güneş tanrı bir ziyafete oturur et yiyip şarap içer ve dans ederler. Tapınma ve uygulama pratikleri de şöyledir: Tapınak olarak mağaralar kullanılır. En fazla 70-80 kişinin toplanabildiği bu yerlerde zorunlu olarak yapay ışık gerekir. Mağarada mutlaka bir kuyu da bulunur. Tapınağa yalnızca inisiye olanlar girebilirler. Bu mezhebe Roma'da sadece askerler alınmışlardır ve örgütlü aristokrasiden kimsenin girdiği de bilinmemektedir.

Roma versiyonunda inisiyeler 7 derecede örgütlenmişlerdir: Corax (Karga)- Nymphus (Damat), Miles (Asker), Leo (Aslan), Perses (İranlı), Heliodromus (Güneşin habercisi) ve Pater (Baba). Mağaraya giriş

alttan ve yandan oyulmuş tünellerden olur. 7 dereceyi temsilen 7 kapıdan geçen tüneller inisasyon törenlerinde 7 geziyle kullanılır. Mabede giriş 7 basamaklı bir merdivenden olur. Her basamak o çağda bilinen 7 gezegenden birini temsil eder. Bu mağaraların duvarlarına pekçok fresk yapılmış olduğu için törenlerin birçok ayrıntıları çıkarılabilmektedir. İnisiye edilecek olanın gözlerinin bağlandığı, elbiselelerinin soyulduğu görülmektedir. İnisiyasyon töreninde vaftiz, temizlenme, simgesel cezalar, iplerle bağlanma ve sonunda kurtuluş aşamaları bulunmaktadır. Bu arada bir yerde ölüp dirilme simgelemesinin de kullanıldığı görülüyor.

Özellikle İ.S. III. yüzyıl başlarından itibaren hızla gelişen bu akımın Batı ve Doğu Roma içinde çok yayıldığı, daha sonra yayılmayı sürdüren Hristiyanlığı da etkilediği, bunun yaygın olduğu huzursuz uç eyaletlerinde kısa zaman sonra gelişecek olan askeri feodaliteyi de etkilediği ve şövalyeler arasında oluşan heraldik töre ve kurallara bir zemin oluşturduğu birkaç yüzyıl sonra doğudan yeniden yayılacak olan ve mistik Ortadoğu akımlarının etkilerini batıya taşıyan akımlara bu suretle hazır bir zemin oluşturduğu apaçıktır. Hristiyanlığın ilk yayılma dönemlerinde onun da katakombalarda gelişmiş olduğuna bakılarak ikisi arasında bir benzeşimden söz edilmişse de Hristiyanlık ve Mithra inancı arasında kesin bir düşmanlık söz konusudur. Roma'da Mithraizm imparatorluk hizmetinde bulunan yüksek sınıfın erkeklerine hitabeden ve askeri bir düzen sağlayan bir akım olmasına karşın, Hristiyanlık özellikle fakirler arasında yayılmakta ve kadın erkek arasında bir ayırım da yapmamaktadır. Benzerlik daha çok bu kurumsallaşan aristokratik grupların giderek Hristiyanlık içinde kaynaşmaları ve bu arada birçok Mithratik tutumu da kilise hegemonyası içine sürüklemiş olmalarından, X. ve XIV. yüzyıllardaki etkilerden kaynaklanmıştır.

Magizm

Magizmin gizem kültürleri üzerindeki etkileri ise daha çok anlam, içerik ve yöntemler tarzında olmuştur. Magi inancı bilindiği gibi bir çok kereler yeraltına inmiş ve çeşitli yollardan etkilerini sürdürmüştür. Giderek ve özellikle de Sasaniler döneminde o inancın neredeyse bütünüyle Zerdüşt uygulamalarını etkisi altına aldığı görülmektedir. En önemli fark Magilerde oldukça vahşi törenlerle kurbanlar söz konusuysa Zerdüştilerde hiçbir kurban bulunmayışıdır. Buna karşılık kutsal ateş kimi tapınaklarda hiç söndürülmeden 2500 yıldan beri yanmaktadır ve temizlik ritüelleri neredeyse tümüyle sürmektedir.

Sasaniler dönemindeki canlanışla Magi mensupları arasında belli

bir hiyerarşi oluşmuştur. Rahip "Magupat"tır. Onun üzerinde "Magupatan magupat" bulunur. Bu deyim tıpkı Şehinşah gibi Magupatların Magupatı anlamına kullanılmıştır. Enalttaki rahip olan "Ehrpat" yalnız ateşin beslenmesiyle uğraşır ve daha önemli törenlerde ancak yardımcı roldedir. Onun bir üzerindeki ise "mobed"dir. Bütün ruhbanın en üzerinde ise "dastur" bulunur. Kelime anlamıyla "Elveren" anlamına gelen bu kişi bir ya da iki büyük tapınağı yönetmektedir. Ruhban sınıfı kalıtsaldır, babadan oğula geçer. Buna karşılık bütün gençler 7 yaşında inisiye olmuşlardır. Bu inisiyasyonla beyaz giysiyi (Çadr) ve kuşağı (Kusti) alırlar. Bundan sonra yaşamları boyunca bunu taşıyacaklardır. İnanç boyunca üç temizlenme süreci vardır. Pad-yab, ayak yıkamak demektir ve bir abdest şeklidir. Nahn da daha ayrıntılı bir yıkanmadır ve gusülü andırır. Üçüncü, en önemli temizlenme ise bir köpekle birlikte yapılır. Aday, varlığıyla kötü ruhları kaçırarak olan bu köpeğin sol kulağına eliyle dokunarak ilerler ve bu temizlenme, ateş üzerinden de geçilerek birkaç gün sürer.

Bu tören "patet"le başlar, burada bir daha günah işlememek üzere bir tövbe sözkonusudur. Ardından bir "Dastur"a ya da onun görevlendireceği bir başka rahibe işlenmiş günahların itirafı gelir, ama asıl seramoni "yasna"dir. Bunda kutsal içki olan Haoma'nın sunulması ve dökülmesi, ayrıca et ve yağ yenilmesi de sözkonusudur.

Yukarıda belirtilmiş olduğu gibi mezhebin tören ve derecelerinin batı ya da doğu hermetik sistemleri üzerinde doğrudan doğruya etkisi zayıftır. Ancak temel felsefesi ve bilge kişilerin büyük etkinliği, dolaylı yollardan da olsa şimdi de sürüp gelen büyük bir etkiye yol açmıştır. Sistemin doğrudan doğruya etkin olamayışında Zerdüş inancının o düalist kavramının o çağ Batı'sında kavranamayacak kadar karmaşık olması ve aynı zamanda İranın çevre üzerinde kurmuş olduğu büyük baskı rejiminin uyandırdığı bir tepki de rol oynamış olabilir. Buna karşılık batı düşüncüsü üzerinde en büyük etkiyi yapmış olan Pythagoras'ın İrana geldiği ve Zerdüş öğretisini yakından incelemiş olduğu sanılmaktadır.

HELEN DÜNYASINDAKİ HERMETİK DÜŞÜNCE: PYTHAGORAS

Hermetik düşünce ve kurumların sistematik sentezi antik Yunan düşünce ve kültüründe oluşmuştur. Bu sentezin oluşumunda Anadolu kültürünün tam olarak anlaşılamayan büyük bir etkisi olduğu kesindir. Bu çıkarsamamızın nedeni Helen hermetizminin kökeninde, ikisi Anadolu kökenli olan üç temel yaklaşımın varoluşudur. Bu üç akım; Dionisos, Orfeus ve Eleusis inançlarıdır.

Dionisos, aslen Anadolu kökenli olan bir bereket ve tarım tanrısıdır. Bu tanrı Yunan anakarasındaki benzeri tanrılarla da birleşerek İ.Ö. IX. yüzyıl civarında bütün Yunan kentlerinde özellikle şarabın tanrısı olarak saygı görmeye ve tapınılmaya başlamıştır. Bereketi simgelemek üzere onun şenliklerinde bolca cinsel girişimlere yer verilmekteydi. Aynı zamanda bu şenlikler mimik dansların ve koro müziğinin de en yüksek icra dönemleri olmaktaydı. Her vatandaş bu şenliklere katılabilirse de Dionisos inancına katılım bir inisiyasyonu gerektirmekteydi. Bu inisiyasyonun kökeninde, kabile yaşamına katılım için gereken bir olgunluk aşamasından başlamış olduğu anlaşıyor. Bu da gerçekte cinsel yaşama adım atmanın temsil edilip sağlandığı törenlerle olmaktaydı. Daha sonralarıysa bu şenlikler Yunan kültürünün en yüksek ürünlerinin sergilendiği sanat şenliklerine dönüşmüştü. Ama her zaman cinsel özelliği ve içki ve yemek yeme ağırlığını korumuştur. Burada söz konusu olan gizemler, kabile ve kent yaşamında, normal olarak çocuk ve gençlere kapalı olan bilgilerin onlara açılışından ibarettir. Bu arada cinselliğin çeşitli boyutları üzerinde bilgilendirilmeleri de sağlanmaktadır.

ELEUSİS GİZEMLERİ

Atinayla Megara arasında bulunan Eleusis kentinde tanrıça Demeter'in ve onun kızı Persephone'nin en önemli tapınak ve sunağı bulunuyordu. Tarımın, özellikle de tahılın tanrısı olan Demeter'in şanına burada tahıl ekimi, toplanması ve yetişmesine ilişkin şenlikler kutlanmaktaydı. Tohumun toprağa düşmekten başağa kadar geçen döngüsü Persephone'nin söylencesinde temsil edilmektedir. Homeros'un Demeter şarkısında anlatıldığı biçimiyle bu söylenceye göre yeraltının tanrısı olan Hades, çayırdaki arkadaşlarıyla oynamakta olan Persephone'yi (*Başak* demektir) kaçıır. Demeter bunun üzerine yasa girer ve yeryüzünde buğday yetiştirmeyi durdurur. Tanrılar Hades'e rica ederler ve o da Persephone'yi kısa bir süre için yeryüzüne gönderir. Ana kızın buluştuğu yer Eleusis kentidir. Daha sonra Persephone'nin, yılın 2/3'ünü yeryüzünde 1/3'ünü yeraltında geçirmesi için Hadesle öbür tanrılar anlaşmaya varırlar. Böylece mevsimlerin bilinen döngüsü oluşur. Bu söylence ekinlerin gelişimini simgelemekte ve aynı zamanda ölüp gömülen kişinin yeniden yaşama dönüşü umudunu da sergilemektedir. Bu arada Persephone'nin yeraltından tümtüyle kurtulamayışına yolaçmış olan Nar da ölüp dirilişin simgesi olur. Eleusiste bu söylencenin oyunu şenliklerle yeniden sergileniyordu. Tıpkı tohumun yeşererek yeryüzüne çıkışında olduğu gibi hasatı da, genç kızla-

rın kızlıklarının öldürölerek yani giderölerek onların doğuma hazırlanmasıyla simgeleniyordu.

Daha sonra Eleusis kenti Atınanın egemenliğıne geçmiş ve Eleusis şenlikleri her yerde kutlanır olmuştu. Ancak gerçek Eleusis şenliğı bir taneydi ve yalnız Eleusiste oluyordu. Bu mezhebin inanişına girebilmek için de mutlaka Eleusise gitmek gerekiyordu. Eleusis gizemi artık büyük bir gizem olmaktan çıkmıştı ancak tam vatandaşlık haklarına kavuşabilmek için bu inisyasyon zorunlu sayılmaktaydı. Giderek bu koşul kaldırılmış fakat Eleusis inancı bir hermetik örgüte dönüşmüştür.

Gerek Dionizos, gerek Eleusis inançlarının sunduğı gizlerin geniş bir anlam kapsamı bulunmaktadır. Bütün esaslar şenliklerin içinde yürümüştür. Katılanların büyük çoğunluğunun bu şenliklerin yalnızca yüzeysel tarafıyla ilgilendikleri, bolca eyleneip içki içmekten ibaret sandıkları anlaşıyor. Oysa bu törenlerin oldukça derine inen anlamları, törenlerde işlenen danslar, koroların ezgileri ve oyunlarda gizli bulunuyordu. Bu gizemlerin sözel olarak anlatımları değil, bu tür etkinliklerin içinde elde edilmesi gerekiyordu. Bu yüzden de bu mezhebe inisye olmayanlarca anlaşılması mümkün olmuyordu. İnisyasyonlar sırasında edinilen bilgileri, dansların gizlerini ve gizli olarak yapılan dansları sözlü ya da yazılı olarak açıklamak ise ihanetti. Bu yüzden bunların ayrıntılarına ilişkin hiçbir bilgi kalmamıştır. Katılan ve inisye olmamışların anlatımlarından, bunların ölüm ve yeniden doğuş, yücelerek ruhsal ölümsüzlüğe ulaşma, müzik ve hareketlerin gizemli harmonisi üzerine olduğunu çıkarsayabiliyoruz.

ORPHEUS

Daha genel uygulama alanları bulunan Dionisos ve Eleusis inançlarının yanında, daha derin dinsel bir yaşam arayanlara, Orpheus'un adından getirölerek Orphik denilmiştir. Orpheus insanüstü yetileri olan bir müzisyen ve ozan olarak, kutsal bir dizi şiirin ozanı olarak bilinmekteydi. Anadolu kökenli bu mistik şiirler saflık, temizlik ve öteki dünyadaki kurtuluştan sözeden şiirlerdir. Bunların gizlerinin anlaşılması için çağında bir inisyasyon sisteminin oluşmuş olması kuvvetle olasıdır. Ama Orfik bir mezhep hiçbir zaman oluşmamıştır. Küçük toplulukların, aile ve soy gruplarının bu inanç çevresinde bu şiirlerin gizemlerini kavrayabilmek ve yaşamlarını ona göre düzenlemek için örgütlenmiş oldukları biliniyor. Orfik inancın temelini nefis terbiyesi oluşturmaktadır. Amaç yeniden dünyaya dönüşlerden sıyrılaraq ebedi yaşama kavuşmaktır. Temiz olunacak, et yemekten, şarap içmekten ve cinsel ilişkiden uzak durulacaktı. Ruh vücut içine hapsedilmişti ve insanın amacı bu tutsak ruhu bedensel bağlarından kur

tararak özgürlüğe kavuşturmak olmalıydı. Kurtulmuş ruhlar Elysiyum'a gider, fakat öbürleri bir dizi cehennem azaplarından sonra yeni bir bedene dönerlerdi.

Ancak üç kez ardarda ruhunu kurtarmayı becermiş olanların ruhları artık Elysiuma ulaşabiliirdi.

PYTHAGORAS

İ.Ö. 580 yılında doğduğu sanılan Pythagoras, Sisam'lıdır. Pythagoras önce Anadolu, Mezopotamya ve İranda uzun yıllar geçirerek Mısırda Osiris tapınaklarında da bulundu ve kırk yaşı civarında Sisam'a döndü. Matematik ağırlıklı olan öğretisini yaymaya başladı. Öğretisi bütün o çağ filozoflarında olduğu gibi çok yönlüydü. Matematikte kendi adıyla anılan teorem ve buluşları yaptı. Astronomiyle uğraştı ve Dünya'nın yuvarlak olduğunu ve Güneş'in çevresinde döndüğünü ileri süren ilk kişi oldu. Müzikle uğraştı ve müzikteki harmoninin esasları üzerinde çalıştı.

Pythagoras, Sisamın egemeniyie, öğretileri nedeniyle anlaşılmadığı için 532 yılında İtalya yarımadasındaki Yunan kolonisi Krotona göç etti ve orada kurduğu akademide öğretisini yaymaya başladı. Temellerinde Orfik olan Pitagorist düşünce orada da egemenlerin hoşuna gitmediğinden akademi bu egemenlerin tahrik ettiği halk tarafından yakılıp yıkılmış, bir süre sonra da Pythagoras ölmüştür. Öğrencileri ve takipçileri tarafından yayılması sürdürülen ve güney İtalyada oldukça yayılan Pitagoryen Kardeşlik Örgütü, daha sonraki Hermetik örgütlerin ilk gerçek modelini oluşturmuştur.

Bu öğretiye göre insan ruhunun asıl vatani yıldızlardadır. Ruh oradan yeryüzüne düşmüş ve burada vücutla birleşmiştir. Bu yüzden yeryüzünde ruh bir yabancıdır. İnsanın temel amacı ruhu bu ten kafesinden kurtarmak ve yıldızlara dönüşünü sağlamaktır. Yöntemleri müzik, astronomi ve geometridir. Pitagoryenler çalışmalarıyla bütün bunların sayılarla ifade edilebileceğini bulmuşlardır. Orfik düşüncelerle bu bulguların birleşimiyle de sayılara, sayılarla ifade edilebilen gerçeklere dinsel anlamlar yüklenmiştir. Pitagoryen kardeşlik örgütleri, yalnızca özgür erkek ve kadınların girebildiği aristokratik dernekler şeklindeydi. Felsefe, ruhsal temizlenme için kullanılmakta ve evrensel varlıkla bütünleşmek için matematiğe başvurulmaktaydı. Kendinden sonraki pekçok düşünce akımını, bu arada İslâm düşüncesini ve tasavvufu da çok derin ve güçlü etkilemiş olan Pythagoras için belki ayrı bir kitap yazmak gerekir.

Pythagoras'ın bizzat kurmuş olduğu akademide doğrudan doğruya inisiye edilmiş olan kardeşlerle buna sempati duyan dış çevre birlikte bulunuyordu. Pythagorasın kişiliğine ilişkin söylenceler çok çe-

nun ayaklanmayla yakılıp yıkılmasından sonra çeşitli yerlerde kurulup gelişen okullar ise kısa zamanda iki ayrı akımın doğmasına yol açmıştır. Bunlardan *Akuzmatikler*, ezoterik öğretiyeye bağlı kalırken *Matematikler* ise Pythagoras akımının bilimsel eğretyeye yönelen yönleriyle ilgilenmişlerdir.

Helenizm döneminin sonlarında ve Roma'da İ.Ö. IV. ve III. yüzyıllarda yeni Pitagorien kuruluşlar oluşmuş, bunların temel Pythagoras felsefesiyle ilgisi pek kalmamış, daha birçok okült ve ezoterik uygulamaların derlendiği gizli örgütler halinde görölmüşlerdir. İ.S. I. yüzyılda bir Neo-Pitagorianizm türemiş, bu da İ.S. IV.-V. yüzyıla kadar etkin olmuştur. Ortaçağlar boyunca ve Rönesansla ise Pythagorasın estetik ve etik düşüncelerdeki önemi öne geçmiştir. Leibniz kendini Pitagorcucu sayan son büyük filozof olarak kabul edilir.

Pitagor kardeşlik örgütlerinde inisyasyon ve ilerki aşamalara ilişkin özğün bilgiler elimizde bulunmuyorsa daha geç dönemlerdeki Roma Pitagorien örgütlerinde olanlara ilişkin bilinenler kimi yöntemler üzerinde bilgi vermektedir. Buna göre inisyasyondan önce bir ön bilgileme aşaması vardı. Kesin olarak ne kadar sürdüğü bilinmeyen bu dönemin sonunda kadınların da eşit yetkili üyeler olarak alındığı bu örgütlere giriş törenlerinin ilki sunuluyordu. Adayın bu aşamada bir mağarada ve karanlıkta tek başına bir gece geçirmesi gerekiyordu. Bu süre içinde kişiden, varoluş ve amaçları üzerinde düşünmesi iştenmekteydi. Bu sınavın sonunda katılmak isteğini yineleyen adaya aç ve susuz bırakıldığı yarım ya da bir günlük bir sürenin sonunda kimi geometrik ve matematik bilgilerden oluşan bir sınav yapıyordu. Bu sınavı başaran aday daha önce katılmış olanların arasına katılıyor ve kendisine küçültücü sözler söyleniyor, hakaret ve alay ediliyordu. Adayın hiç kızmaması, olgunluk ve tevazuyla bunları kabul etmesi gerekiyordu. Bu aşamayı geçen aday çıraklığa kabul ediliyordu. Çıraklık döneminde hiç konuşmaması, soru sormaması, yalnızca konuşulanları dinlemesi gerekirdi. Bu süre boyunca bedensel temizlik ve sağlığa verilen önem kendisine vurgulanırdı. Çıraklık döneminde birkaç yıl kalındıktan sonra özel bir geçiş töreniyle ikinci dereceye, sayılar bilgisi dönemine geçerlerdi. Yeterince bu dönemde kalan kişi sayılar ve biçimler üzerinde yeterli bilgiye sahip olduğunda özel bir geçiş töreniyle simgesel olarak ölür ve bir usta olarak diriltildi. Bu ölüş ve diriliş simgelemi Pythagorasın Osiris öğretisinden ve Orpheus-Eleusis öğretilerinden aldığı klasik bir simgedir ve daha sonraki birçok hermetik öğretilerde de yinelenmektedir.

III./ İSA'DAN SONRA VE ORTA ÇAĞDA HERMETİK OLUŞUMLAR

ROMA İMPARATORLUĞU'NDAKİ GİZEM DİNLERİ

Roma Barışı (Pax Romanum) bütün Akdeniz bölgesini tek bir yönetim ve ekonomik sistem içinde birleştirdiğinde ve Roma inanç düzeni her tarafa egemen olunca hermetik oluşumların altın çağı da başlamış oldu. Bunun nedeni Roma'nın kendi başına özgün bir uygarlık geliştirememiş, kendisinden hemen önceki Hellenizm döneminin modeline uyarak bu kültürlerin değerlerini biraraya toplayıp evrensel bir değerler sistemi yaratmaya çalışmış olması olabilir. Daha en eski çağlardan başlayarak birçok Yunan kolonisinin yerleşmiş bulunduğu İtalya yarımadasında Roma cumhuriyetinin kuruluşundan önceki yerlilerin, yani Etrüsk ve italiklerin özgün bir tanrılar sistemi ya da ayrıntılı dinsel inançları bulunmuyordu. Etrüskler'de bir tanrı inancının bulunmadığı, doğadaki varlıkların ruhları inancına bağlı bir inanç sistemi vardı. Daha sonraki latinler de daha çok Yunan tanrılarını aldılar. Roma cumhuriyeti oluştuğunda Yunan Pantheonunun hemen tamamı, latin adları ile adapte edilmiş bulunuyordu. Pythagor öğretisinin İtalya yarım adasında kurulup gelişmiş olmasının da etkisiyle Yunan uygarlığının gizem inançları adı verilen aykırı ve özgün inançlarına sağlam bir zemin oluşmuş bulunuyordu.

I.Ö. II. yüzyıldan itibaren imparatorluğun her köşesinde gizem dinleri neredeyse çiçek açmaya başlamıştı. Başta Yunan yarımadası olmak üzere Anadolu'da, Ege adalarında, Tuna boyunda, İtalyan yarımadasında ve Romanın içinde Dionizyak ve Bakkik topluluklar oluşmuştu. Heryerde bu inançların gizemlerine ilişkin yüzlerce yazıt bulunmaktadır. Roma içinde Orfik ve Dionizyak inanç da çok yaygındı. Orfik mezhep mensupları Romanın Porta Maggiore'sinin (Büyük Kapı) altında bulunan yeraltı bazilikasında geceleri toplanmaktaydı.

Dinsel törende kansız sunular, tütsüler, dua ve ilâhiler bulunuyordu. Bu eski kültürlerce bilinen gizem inançlarına ek olarak imparatorluğun yayıldığı bölgeler halklarının dinleri ve inançları da aynı biçimde topluluklar halinde yayılıyordu. Helenize edilmiş versiyonları ile yayılmakta olan bu inançlar taşıdıkları oriental tatla Roma halkı için özellikle çekici oluyorlardı. Bu oriental kültürlerden en tutulana İsis inancıydı. Bu gün İsis inancı olarak bilinen pekçok ayrıntı, Mısır'daki özgün inancın değil bu greko-romen versiyonun geliştirdiği, biraz abartılı oriental öğelerdir. Romanın özgün dinini geliştirmeye çalışan imparator Augustus'un bütün uğraşlarına karşın Mesalla gibi büyük bir generalin de bütün gücüyle İsis'in yanında yer aldığı ve İmparatorra karşı koyduğu görülmüştür. İ.S. I. ve II. yüzyıllarda İsis inancı Roma'da çok yaygınlaşmıştır. Yahudi ve Hristiyan inançlarının da kısmen bu oriental etkiden faydalanarak bu dönemde çok hızlı bir yayılma gösterdiği anlaşılmaktadır.

Anadoludan gelen inanç sistemleri ise daha az önemliydi. Bunlardan özellikle "*Kibele*", eşi olan "*Attis*" ile birlikte "*Magna Mater*" (Büyük Ana) adıyla İ.Ö. 200 civarında Roma tanrıları arasına katılmış bulunuyordu. İ.S. 50 yılında İmparator Claudius zamanında bu inanç özellikle doruğuna ulaşmıştır. Bu inançta toprak ananın çocuklarıyla olan ilişkisi, üreme ve ölümden sonra yaşam umuduna yönelik inanç ve ritüeller ön plândadır. İ.S. II. yüzyıldaysa İranın tanrısı Mithra önem kazanmaya başlamıştır. Bunun ayrıntıları daha önce verilmişti. Suriyeden de çeşitli tanrılar gelmekteydi. Bunlar arasında Lübnan'daki Baalbek yakınlarında bulunan Heliopolisin yerel tanrısı "*Jupiter Heliopolitanus*" ve Gaziantepin eski yerleşim merkezi olan şimdiki Dülük köyünün yerinde bulunan Dolihe'nin yerel tanrısı "*Jupiter Dolichenus*" en önemlileridir. Byblosun tarım tanrısı olan "*Adonis*" zaten Yunanlılarca da alınmıştı ve bu tanrının inancı Osirise benzemektedir. Bu yüzden her ikisi geçişli olarak kabul görmektedir. Adonisin dişi eşi "*Atagatis*", daha yaygın bilinen adıyla "*Astarie*"de aynı şekilde alınmıştı. İmparator Marcus Aurelius zamanında Abonouteichos'lu (Abana) Aleksander adında biri batı Karadeniz bölgesinde "*Glycon*" adı verilen efsanevi bir yılanla ilgili bir din kurmuş ve bir süre oldukça etkin olmuştur.

Roma üzerindeki Suriye etkisi İ.S. III. yüzyılda Suriye tanrılarından "*Sol*" (Güneş) Roma İmparatorluğu'nun baş tanrısı durumuna yükseltilince doruğuna vardı. Bu tanrı, İmparator Heliogabalus tarafından 220 yılında Roma'ya getirilmiş ve Marcus Aurelius tarafından en büyük tanrılığa yükseltilmişti. Ona ve diğer gezegenlerin tanrılarına sunulmuş büyük tapınaklar yapıldı. Hatta Büyük Konstantin de bir süre "*Sol*" ile Hristiyanlık arasında ikircikli kaldı. Bir süre her ikisi Romanın resmi inancı oldu ve Hristiyanlık sonra öne geçti.

Romanın bu gizem dinlerinin temel olarak birbirlerinden büyük farkları yoktur. Ritüeller, az aşağıda belirtileceği gibi birbirini andırmaktadır. Ama bu dinlerin etki altına aldığı sosyal sınıflar arasında büyük farklar vardır. Yunan ve Roma kentlerinin orta sınıfı Dionizyak derneklere tercih edilmektedir. İsis liman ve ticaret kentlerinin alt orta tabakalarınınca tapılmaktadır. Kibele'den gelen Magna Mater'in yandaşları daha çok zanaatkarlardır. Mithra ise askerlerin, imparatorluk görevlilerinin ve azatlı kölelerin tanrısıdır. Kölelere özgü bir dernek ya da topluluk yoktur. Fakat, özellikle de şenliklerin olduğu günlerde, özgür olup olmadığına bakılmaksızın herkes topluluğa alınmaktadır ve herkes eşittir.

Romada, özellikle de İ.Ö. II. yüzyıldan İ.S. III. yüzyıla kadar bütün bu çeşitli inanç, mezhep ve gizemli örgütlerin yanyana ve bu kadar yaygın bir şekilde rağbet görmesinin başlıca nedeni Akdeniz uygarlıklarının Pax Romanum ile aynı yönetim ve aynı ekonomik sistem içinde böylesine biraraya gelmiş olmalarıdır. Böyle bir ortamda çok çeşitli kültürlerle bağlı olan çok çeşitli insanların aynı dar ortamlarda, yani pazar kentleri ve limanlarda biraraya gelmeleri ve aynı zamanda bütün imparatorluğun tek bir egemen tarafından, çok küçük bir yönetim ve karar merkezinden yönetiliyor olmasıdır. Bu ortamda bölgesel düzen ve çıkar farklarının, sınıfsal sürtüşme ve çatışmaların politik dışavurumu tümüyle olanaksızlaşmıştır. Bölgede gerçi yerel krallar vardır ama bunlar da Roma konsüllerine bağlı ve arkalarında aynı imparatorluk yetkesinin desteğiyle ayakta duran küçük egemenlerdir. Alistıkları coğrafi ve toplumsal çevreden uzaklaşmış, karmakarışık bir toplumsal yapı içinde kendini yalnız hisseden insanların kendilerini kucaklayan, kendilerine kardeşlik ve dayanışma sunan topluluklara gereksinimleri çok büyüktür. İşte bu hermetik dernekler herşeyden önce bu gereksinimi karşılamaktadır. Etnik ya da sosyal kökenlerine bakılmaksızın, yalnızca aynı derneğin üyesi olmak ve aynı gizemi paylaşmakla insanlar birbirlerini gerçek bir kardeşmişçesine kucaklamakta, birbirlerine hemen her işte ve zorlukta büyük destek sağlamaktadırlar. Bu tür bir kardeşlik, özellikle de bu karmakarışık yapı içinde başarı kazanmak isteyen, en azından büyük rekabet ortamında ezilmekten korkan insanlar için bulunmaz bir olanaktır. Ezoterik sistemler etrafında biçimlenen bu hermetik dernekler bireylere hem bir birey olarak önem kazanma, hem de güçlü bir kardeşlik içinde destek ve sıcaklık bulma olanağını sağlamaktadır. Bütün bu örgütler arasında ortak olan en önemli özellik katılanların etnik ve sosyal kökenlerine bakılmaksızın bütün üyelerin sarsılmaz bağlarla bağlı kardeşler oluşlarıdır.

Bu derneklere üye oluş kişisel bir seçim sonucu olduğundan derneklerin üye çekmek için propaganda niteliğinde vaazları ve misyo-

ner çalışmaları önem kazanmıştı. Özellikle İsis ve Mithra inançlarında bu misyon hevesi çok açık görülmektedir. Her iki mezhebin mensupları Roma'yı kendi inançları için kutsal bir kent olarak kabul etmişlerdi. Onlarca Roma'nın adı "*Sacrosancta Civitas*" (Kutsalların Kutsalı Kent) idi. Hermetik mezheplerin örgüt şemaları genellikle çok sıkı değildi. Dionizos inancının rahipleri zengin kişilerden oluşuyordu. Yunanistanda da bu genellikle böyledi. Magna Mater inancının toplumunda kalabalık bir rahip sınıfı vardı. Bunlara Gallus adı verilmekteydi. Baş rahip de Archigallus adını alıyordu. Bunlar kadın giysileri taşıyan, saçlarını uzatan, çeşitli kremlerle parfümler kullanan hadımlardı. Bu rahiplerin yanında rahibeler de bulunuyordu. Danslar, müzik ve ilahilerle bir vecd hali sağlanıncaya kadar törenler yapılmaktaydı. Katılanlar törenlerde aldıkları rollere göre derecelenmekteydi. Ağaç taşıyanlar *Dendrophori*, kamış taşıyanlar *Canophori* idiler. *Jupiter Dolichenus*'un yontusunu törenlerde taşıyanlara tahtırtıran taşıyıcı (*lecticarii*) denilmekteydi. İsis gizeminin yüksek ruhban sınıfı Mısırın ruhban sınıfından doğmuş olmayı gerektiriyordu. Bu özellik mezhebin yayılmasına bir engeldi. Ama Mısırdaki bu kastın dışında olup da gene de ikinci derecede önem taşıyan İsis görevlileri vardı. Bunlar kutsal kalıntıların bekçileri olanlardı. Mısırdaki bütün ruhban sınıfının altında yeralsa da Yunanistan ve Roma için bu sıfat birden en önemli rahip anlamını kazandı. Pastophori adını alan bu kişiler bölgelerindeki cemaatin liderleri halini aldılar.

Bütün mezheplerde katılım için bir dizi törenden oluşan bir inisiasyon gerekiyordu. Örneğin İsis inancında 11 günlük et, şarap ve cinsel ilişkinin yasak olduğu bir dönem gerekiyordu. Bu adaylar, topluluğun oturduğu mahallelerin ortasındaki özel evlerde otururlar ve "*İffetli yaşayanlar*" anlamına "*Ilagneuontes*" adını alırlardı. Gene bütün mezheplerde adayların katılım sırasında sır tutmak üzere and içmeleri esastır. Bunlardan İsis andı papirüs üzerinde elde kalmıştır. Gene inisiasyon başlangıcında adayın suç ve günahlarını itiraf etmesi beklenmekteydi. Bu itiraf uzun bir listenin sayılıp dökülmesi şeklinde olabildiği gibi böyle bir itirafa hazır olunduğunun beyanının, töreni yöneten rahip tarafından yeterli sayılması ve adayın günah ve kusurlarının farkında olması, fakat bunları içinde saklamasının daha uygun olacağının ilân edildiği tören biçimleri de vardı. İnisiyasyon töreninin belli bir noktasında bu günahların yıkanıp temizlendiği bir vaftiz töreni de oluyordu. Bu vaftiz bazen suyla, bazen da tütüsüyle yapılmaktaydı. Mithra inancında bilindiği gibi 7 derece bulunuyordu. Bunlardan en alta olan Corax, yani karga törenler sırasında cemaata hizmetle yükümlüydü.

İnisiasyon törenlerinin en önemli aşaması ölüp dirilme olayının simgelenildiği törendi. Bu bazen en başta, bazansa daha ilerki bir dere-

ce aşamasında oluyordu. Bu tören bazan çok abartılı biçimde olabiliyordu. Aday bir lahit içine kapatılıyor ve saatlar, hatta günlerce kapalı tutuluyordu. Adayların simgesel olarak başlarının kesildiği ya da boğuldukları seramoniler de vardı. Bazı mezheplerin seramonilerinde adayın karnı üzerinde bir hayvan kurban edilerek barsakları çıkarılıyor ve aday ondan sonra mümyalanıyordu. Dionysus Zagreus mezhebinin orfik efsanesine uygun olarak bir kurbanın kalbi çıkartılarak kızartılıyor ve katılanlarca birer lokma yeniyordu. Bunun bazan küçük bir çocuk olduğu da ileri sürülmüştür.

Bu katılış törenleri için çağın bilgilerine uygun birçok esrarengiz gösteriler de düzenlenmekteydi. Örneğin bir kükürt topağı suya batırılıyor ve sudan çıkar çıkmaz ıslak ıslak yakılıyordu. Karanlık tapınağın duvarına önceden yazılmış olan bir yazı birden parlayarak görünür hale geliyordu. Kimi mezheplerde bir rahibin saçları kazınıyor ve koruyucu merhemlerle sıvandıktan sonra alkole batırılmış bir madeni halka bu başa yerleştiriliyordu. Belli bir anda rahibin başı üzerindeki alkollü halka tutuşuyor ve böylece rahip başının üzerinde bir hâle taşıyor gibi görünüyordu. Dionizos ve İsis törenlerinde bir kutsal evlilik de sözkonusu oluyordu. Bundan tanrının heykelinin hazır bulunanlar önünde bir kadınla çiftleşmesi temsil edilmekteydi.

Bütün bu inisiyasyon törenleri müzik ve danslarla yürüyor ve oldukça kalabalık aktör grupları tarafından icra ediliyorlardı. Daha önce inisiye olanlardan ya da rahiplerden oluşan bu aktörler törenlerde temsil edilen söylencelerin canlandırılmasında tanrıların rollerini oynamaktaydılar. Dionizos ve Ariadne, Palaemon, Afrodite, Protoritmos, Kore, Demeter, Asklepius, Pan, Silen ve Satirler, Menadlar ve Kentuarlar, temsil edilen başlıca karakterlerdi.

Bu gizem inançlarının temel felsefelerinde ortak olan yanlar bir temel kozmogoni, yani evrenin varoluşuna ilişkin temel düşünceler ve ruhun yücelmesi ve temizlenmesi için yol ve yöntemler, reenaksiyon yani tam olgunluğa ulaşınca kadar ruhun bedenden bedene geçeceği inancı, ölümden sonra yeniden doğuşun ve öteki yaşamın kutsanışı gibi inançlar ve bu amaçlara yönelik uygulamalardır. Genellikle bu gizem inançlarında bir "tek tanrı" inancının yerleşmeye başladığı sezilmektedir. Bütün çeşitli tanrı adlarına karşın, tıpkı eski Mezopotamya inancında olduğu gibi, hepsi aynı evrensel büyük gücün çeşitli görüntüleri gibi kabul edilmektedir. Bu yüzden bu inançlar arasında da belli bir barış geçerlidir.

En yaygın oldukları dönemlerde bu inançlar çok görkemli tapınaklara da kavuşmuşlardır. Dionizos tapınakları bunlardan en güzel ve görkemli olanlardı. İsis tapınakları genellikle daha mütevazı yunan tapınakları gibidir, yalnız tapınağın tepesine bir kubbe oturmuştur. Ama örneğin Bergama'da, bugün de kalıntıları bulunan büyük

Bazilika gibi, olağanüstü görkem ve güzellikte İsis tapınakları da olmuştur. Bu tapınakların çoğunda, inisiyasyon törenlerinde kullanılan yeraltı yolları ve gizli geçitler bulunmaktadır. Bergama'daki Basilikumda bir gizli yol dev İsis heykelinin içine çıkmakta ve böylece tanrının ağzından rahipler konuşabilmektedir. Diğer gizli yollar tapınağın kulelerine çıkmak ve oralardan tören ve ibadetler için gereken çağrılar, ezan gibi müzikal şekilde yapılmaktadır. İskenderiye'de tanrı Serapis için yapılmış olan Serapeum doğaya dönüktür ve yılın belli bir gününde doğan güneşin ilk ışıkları doğrudan doğruya tanrının başını aydınlatmaktadır. Bu tapınakta ayrıca inisiye olanların tören öncesinde bekletildikleri düşünce hücreleri de bulunmaktadır.

Daha öncede belirtildiği gibi Hristiyanlık, temelde bütün bu mezheplere karşıdır. Ancak Hristiyanlığın yayılışında bu mezheplerin daha önce hazırlamış oldukları ortamın çok büyük yardımı olduğu da su götürmez. Hristiyanlığın ilk günlerine ilişkin gerçekler çoğunlukla kilisenin amacına uygun olarak uydurulmuş ve değiştirilmiş öykülerden epeyce farklıdır. Romanın, Hristiyanlara karşı olduğu ve zulüm uyguladığı söylencesi gerçeğe uygun değildir. Roma ilk bir iki yüzyıl, onları da tıpkı diğer mezhepler gibi kabul etmiş ve oldukça hoşgörüyle karşılamıştır. Yapılan mezalim daha çok, Hristiyanlığın kendisine değil, o inanca katılmış olanların sosyal statülerinden ötürü işlemiş oldukları kabul edilen bazı suçlara karşı başlamış ve Hristiyanlığın öteki dünyada şehit sıfatıyla cennete gidileceği propagandası büyük kitlelerin gönüllü olarak kendilerini aslanlara parçalatmalarına ya da ateşlere atmalarına yolaçmıştır. Roma yetkilileri tam tersine Hristiyanların kendilerini aslanların önüne atmalarını önleyebilmek için önlemler almak zorunda bile kalmışlardır.

Bu mezheplerin Ortadoğudan getirilmiş kimi ritüelleri de, topluluklar üzerinde çok etkin oldukları bilindiğinden, özellikle Hristiyanlığın Germen topluluklarına yayılışı sırasında, Hristiyanlığa adapte edilerek bolca kullanılmıştır. Bugün büyük bir Katolik katedralindeki bir tören birçok yönleriyle Mithra ya da İsis tapınaklarındaki törenleri andırmaktadır. Fakat bu mezheplerin asıl büyük etkisi hemen bu dönemi izleyen Ortaçağ döneminde gelişen zanaat loncalarının ve derebeylik sürecinde oluşan şövalye birliklerinin kuruluşları ve törenlerinde görülmektedir.

Ortaçağın çok önemli siyasal ve sosyal oluşumları olan bu şövalye tarikat ve mezhepleri aynı zamanda hermetik kurum ve oluşumların bugününü de doğurmuş akımlardır. Bunlar yalnızca tarihin alacakaranlığında kalmış eski hermetik ve ezoterik düşüncelerin devamı ve yeniden doğuşu olmakla kalmamış, aynı çağda insanlık düşüncesi ve uygarlığının Avrupadaki karanlıkta yitip gitmesini önleyerek korunmasını ve ilerlemesini sağlamış olan Doğu-İslâm düşüncesi ve uy-

garlığının Avrupaya geçmesine, yeni bir senteze ulaşmasına ve Rönesans ve Reformasyonla çiçek açarak bugünkü evrensel değerlerin doğmasına yolaçmış olan aracı yollar olarak da çok önemli bir işlev görmüşlerdir. Bu dinsel-yarı dinsel tarikatları incelemeyen hemen önce, gene Roma'nın yıkılışı, Ortaçağın doğuşu sırasında, yani III.-V. yüzyıllarda, önceleri sessiz sedasız doğmuş olan, kısa zamanda Doğu toplumsal yaşamında, felsefe ve siyasal olgularda önemli sayılabilecek roller oynayan, fakat asıl etkilerini çok sonraları gösteren iki önemli gelişmeden, akımdan, yani Mani ve Kabbala'dan da söz etmek uygun olacaktır.

MANES VE MANİ İNANCI

İ.S. 216 yılının muhtemelen 14 Nisan'ında, o zamanki adı Mârde olan bugünkü Mardin kentinde Manes adında bir çocuk doğdu. O tarihten kısa zaman sonra Ardeşir tarafından alınarak İran egemenliğine geçen Mardin önemli bir ticaret ve uygarlık merkeziydi. Hemen yakınındaki Harran'da İskenderiye akademi ve okullarının Sezar tarafından yakılıp yıkılmasından sonra doğuya, İran egemenlik bölgelerine kaçan birçok bilgenden bir kısmı önemli bir bilimler akademisi kurmuş bulunuyorlardı. İşte Manes adındaki bir çocuk bu ortamda büyüdü, Mardin ve Harran'da eğitimini tamamladı, daha doğuya kimi geziler yaptı ve bir ressam ve filozof oldu. Onun çok özgün, figürlerden çok hareketlere önem veren, konturları çok belirginleştirerek pek çok ta ayrıntı ekleyen resim tekniği doğu resmini XVI. yüzyıla kadar derinden etkilemiştir. Bugün Topkapı Sarayı'nda bulunan ve (*Mehmet*) *Siyah Kalem* adıyla bilinen bir ressamın yapmış olduğu resimlerden oluşan olağanüstü güzel albüm bu tekniğin geç dönem yapıtlarından biridir. Manes'in felsefesi ise bölgede en orijinal biçimiyle yaşamakta olan Hristiyan inançlarıyla Zerdüşť inançlarının bir sentezini oluşturmak çabasına yönelikti. Daha sonraları çok yayılıp benimsenerek bir din halini alacak olan bu inanca göre Şeytan, Tanrının zıt eşi olan bir tanrıdır. İnsan; bu zıt Tanrı, yani Şeytan tarafından yaratılmıştır. Evren bu iki zıt varlığın, Tanrı ile Şeytan'ın, iyilikle kötülüğün, olumluyla olumsuzun savaş alanıdır. İyilik her zaman ışık, aydınlık, güzellik ve ruh olarak, kötülük de daima karanlık, çirkinlik, madde, beden ve zarar olarak ortaya çıkar. Ruh ve bedenden oluşan insan varlığı da bu iki gücün sürekli çatışma alanıdır. Mutluluk bu iki güçten birinin egemenliğine değil, denge ve uzlaşmasına bağlıdır. İyilikle kötülük arasında kişinin içinde sürüp giden savaş tam bir dengeye ulaşabildiğinde, yani ruh ve beden, düşünceler ve istekler, ülküler ve dürtüler uzlaştığında "*Birlik*" oluşur. İyi ve kötü arasında seçim yapmak insanın kendi elindedir. Hangi güç üstün gelirse ona

göre insan hep iyi ya da hep kötü olabilir. Ama asıl olan "*Birlik*"e ulaşabilmektir. Bu birlik de ancak akıl, duyuş ve bilgi ile sağlanabilir. Bilgi yani kültür ve irfan, akıldan daha üstün bir güç olan sevgi ile kazanılabilir. Sevgi, bilinenler arasında anlaşılabilen ve kavranmasını sağlayabilen Sezgî'yi sağlar. Sevgi bu yüzden gerek bireysel mutluluğun, gerekse insanlar arasındaki eşitlik, kardeşlik ve barışın kaynağıdır. Bu yüzden iyi ve güzel olanı sevmek, dünya malına ilgi duymamak, varolan insan kardeşleriyle paylaşmak, yalandan, gösterişten, gurur ve hasetten kaçınmak ve bütün bu edimler sırasında içte bulunan kötünün, olumsuzun, çirkinin farkında olmak "*Birlik*"e götürün doğru yoldur.

Manesin düşüncelerinin temelinde Sinoplu gnostik filozof Marci-on'dan etkilendiği de görülmektedir. Ama bu inancın daha sonraki gelişmesinde bütün ortadoğu inançlarından öylesine güçlü karşılıklı etkileşimleri olmuştur ki, temeldeki bu gnostik düşüncenin hiçbir önemi olmamalıdır. Belki daha önemli olan bir gerçek, Manes'in bu düşüncelerini oluşturmadan önce, Hristiyanlığın gelişmesinde oldukça önemli rolü olan ve bir tür İsa öncesi Hristiyanlık demek olan, adlarına Nasirî'ler de denilen (İsa'nın doğum yeri olan Nasıra'dan getirilerek) Yahya Peygamber mezhebine katılmış olmasıdır. Bu mezhep, Vaftizci Yahya'nın asıl peygamber, İsa'nınsa bir sahtekâr olduğunu ileri sürer, her türlü perhiz ve riyazeti yadsır, bekar kalmayı kabul etmez. Bu Yahya peygamber bilindiği gibi Herodes tarafından, Salome aracılığıyla kandırılarak kafası kesilen, İsa'nın isteğiyle onu vaftiz etmiş olan, peygamber Zekeriya'nın oğlu Yahyadır. İşte Manes ya da daha çok bilinen adıyla Mani bu mezhepten sonra Zerdüştü incelemiş, oradan Hindistana da giderek Buda öğretisini öğrenmiş ve dönüşünde kendini İsa, Buda ve Zerdüş'te bir tutarak bir ermişlik ileri sürmüştür. Amacı eski çağ bilgelerinin bulgularını birleştirerek evrensel bir kurtuluş öğretisi yaymaktır. Mani eski ahitin şeytana ait olduğunu, aziz Paulusun yazdıklarının değer taşımadığını ileri sürüyordu. Ona göre İsa bir Işık taşıyıcıydı. Cismanî görünümü ve yaşamı ise bir dış görünüştü. Mani kendisi de bir Işık habercisiydi. İsanın haber verdiği ve onun yapıtını tamamlayacak olan Kutsal Ruh olduğunu belirtiyordu.

Mani öğretisinde mal, mülk ortaklığı, oruç, temizlik, bize ışığı gönderen Güneş ve Ay'a tapınmak esastı. Yaşamda üç vaftiz bulunuyordu. Bunlar doğumdan sonra yapılan kutsama, ergen yaşa girilince yapılan inisiyasyon ve ölümden önce, ileri yaşa girildiğinde yapılan avuntuydu. Kardeşçe, birarada yenilen yemekler dinsel törenlerin en önemlilerindendi. Dine giriş hangi yaşta olursa olsun bir inisiyasyon töreniyle oluyordu. Zerdüş't inisiyasyonunu andıran bu tören aslında oldukça basit bir vaftiz töreninden ibarettir.

Mani öğretisi iki yönden hermetizm üzerinde çok etkin olmuştur. Birincisi birleşimci oluşu ve kötü ve aşağı olanın bilgiyle geriletilebileceği inancının her çağın aydınına çok sempatik gelişi ve aydın olan kimselerin bu öğretiye ilgi duymaları, aynı yüceliş amacını taşıyan hermetik kuruluşlarca da ilgi görmesidir. İkinci yön ise bu dinin İ.S. 763 yılında Buku han tarafından Uygur devletinin resmi inancı haline getirilişidir. Böylece Orta Asya halklarında çok etkin olan bu inanç, bölgenin daha önceki inanç sistemi olan Şamanizmle de birleşerek, kendinden sonra bölgeye giren İslâm inancı içinde daha sonraki yıllarda Batını gelişimlere, başkaldırılarına, hermetik örgütlenmelere yol açmış olması ve temellerindeki düşüncelerin haçlı Şövalyelerince de benimsenmesi, Avrupaya iki yoldan taşınması ve daha sonraki hermetik akımların birçok temel modellerini oluşturmuş olmasıdır.

Mani öğretisinin bir din halinde hızlı yayılımı Zerdüş ve Hristiyan inancını tehdit edince, Şah Şahpur Behram tarafından 276 yılında derisi yüzülmek suretiyle öldürüldü. Söylentiye göre içine hava doldurulan derisi haftalarca kentin surlarında asılı kaldı.

Mani inancında bir sıradan inananlar ve inisiye olmuş olanlar, bir de yetkin arınmışlar bulunuyordu. Bu arınmış sayılanlar için çok daha karmaşık bir geçiş inisiyasyonu yapıldığı bilinmektedir. Fakat bunun ayrıntıları da hermetik tutulmuş olduğundan pek bir bilgi kalmamıştır. Ufak ayrıntılarının Yesevî ve Bekatşi dervişlerince uygulandığı sanılıyor. Mani inancının daha sonraki etkileri ileride bu etkilerle gelişen hermetik oluşumlar incelenirken yeniden ele alınacaktır.

KABBALA

Hız. Süleyman'ın en büyük güce ulaştırmış bulunduğu İbrani Kralığı onun ölümünden sonra giderek zayıfladı ve az sonra, İ.Ö. 587 yılında Babil kralı Nabukadnazar tarafından yıkıldı. Ülke halkının büyük bir bölümü köle olarak Babile götürüldü. Orada o sırada Elam, Asur ve Sümer inançlarından oluşan Mezopotamya inançları bütün gücüyle yaşamaktaydı. Bu inançların gerek temelleri, gerekse yöntemleri yahudilere pek de yabancı değildi. Daha önce de belirtildiği gibi yer ve toplum değişimiyle yeni inanç gruplarına katılmak bütün ortadoğuda çok kolaydı. Yahudilerin büyük bir bölümü de Babil'de buldukları Marduk inancına ve kimi hermetik inançlara katılmaya başladılar. Temeldeki Yahve inancında ve yıkılmış olan büyük devletlerine olan özlemlerinde bir eksilme olmadan, bu inançlara ilişkin pekçok öğe de Yahudi toplumunu etkilemekteydi. Bu Babil esareti 50 yıla yakın sürdü. İ. Ö. 530 yılında Babili ele geçiren Pers kralı Kiros (Keyhüsrev) burada bulduğu İbranilerin de ülkelerine dönmelerine izin verdi. Bazı kaynaklar Keyhüsrev'in kendi ülkesinde yaygın olan

dinlerin etkisiyle (Mithra, Magi ve Zerdüşt inançlarının etkisiyle) Yahudilerin esaret acılarını kolayca anlayabildiğini ve bu hoşgörüyü gösterdiğini ileri sürmektedir. Bu izinden sonra İbraniler, Filistine döndüler, orada kalmış olan eski akrabalarıyla yeniden biraraya geldiler ve yakılıp yıkılmış olan büyük tapınağı (Süleyman mabedini), Keyhüsrev'in de katkıda bulunduğu kısıtlı olanaklarıyla, daha mütevazı boyutlarda yeniden inşaaya giriştiler. Bu arada Babil'den dönenlerle Filistinde kalmış olanlar arasında kimi inanç farkları olduğu ortaya çıktı. Rahipler bunun üzerine inançla ilgili bütün bilinenlerin bir yazılı metin haline getirilmesine, bu yapılmazsa yeni bir esaret ya da benzeri felaket halinde inancın bütün bütün yitip gidebileceğine karar verdiler. Böylece bir grup rahip, Rahip Ezra'nın başkanlığında Tekvin ve Tevratı yeniden yazmaya giriştiler. Ancak en eski metinlerde Musa'nın ve çağdaşlarının kullandıkları dil Mısırın dili ve metinler Hyeroglifleydi. Ondan 800 yıl sonraki İbraniler ise ne bu yazıyı, ne de o dili biliyorlardı. Kral Süleyman zamanında Finike dili ve alfabesine çevrilmiş olan bu metinlerde de köken anlamların önemli değişikliklere uğradığı kuşkusu vardı. Babil'deki inançlarla temastan sonra bu kuşku bütün bütün ortaya çıktı ve bugünkü metinlere esas olan bu yazıma önemli sayıda muhalif olanlar belirdi.

Buna karşılık daha Musanın da bu tür yorum farklılıkları olabileceğinden kuşku duyduğu ve bu yüzden kendi en yakınına en güvendiği 70 kişiyi toplayarak onlara, Mısır'da ancak ayak takımı olabilen halkının anlayabileceği basit dilden çok daha yüksek düzeyde görüşler açıklamış olduğuna ilişkin eski bir söylence de bulunmaktaydı. İşte bu derleme yazım sırasında bir grup yahudi kendilerinin en eski kaynaklardan, bu 70 seçkinden intikal eden kavramları izlemekte olduklarını ileri sürerek ayrılmaya başladılar. 800 yıl içinde bilgi ve kültür düzeyleri çok yükselmiş, ayrıca Babil esareti sırasında Mezopotamya'nın, sonraki ezoterik sistemlere de yolaçmış olan öğretmenlerinin de etkisiyle zengin bir düşünce yaşamına ulaşmış bulunuyorlardı. İşte böylece Musa'nın 70 seçkininin yolunu izlediklerini ileri süren, gerçekteyse çok daha zengin ezoterik ve hermetik düşüncelerden esinlenen bu ayrılıkçılar kendilerine *Kabbala İzleyicileri* adını verdiler. *Kabbala* sözcüğü arapçadaki "*Kabul*" sözcüğüyle aynı kökenden gelmektedir ve böylece "*Kabul Edilenler*" demektir. Burada kabul edilenlerden kasıt hem kabul edilen seçkin kişileri, hem de metnin lafzı yani sözel anlamı ötesinde "*kabul edilen anlamları*" gibi bir anlam taşımaktadır. Bu ikinci anlamıyla "*Kabbala*" sözcüğü "*Batını*" sözcüğünün tam karşılığı olmaktadır.

Yahudi inancı içinde hep ezoterik ve hermetik bir kavram olarak bu lafzî ve Batını ayrımı kalmıştır. Peygamber Zekeriya, Peygamber Yahya ve İsa'nın ortaya çıkışında bu Batını düşüncelerin büyük etkisi

vardır. Asıl Kabbala adı ise XII. yüzyıldan sonra kullanılmaya başlamıştır. İ.S. I. yüzyılda ortaya çıkan ilk biçimi *Merkava* adını taşımaktaydı. *Araba* demek olan *Merkava*, İ.Ö. VI. yüzyılda Peygamber İshak'a görünmüş olan araba ya da tahttan gelmektedir. Bu inanç İshak peygamberin aşkın görüntü yaşantısına ulaşabilme amacını güden bir öğreti taşımaktadır ve İ.S. I. yüzyılda yayılmaya başlamıştır. Bu temelden gelen yahudi mistisizminin ilk bilinen yazıtı İ.S. III. yüzyıldan sonra ortaya çıkmış olan "*Sefer Yetsira*"dır. Bu esere göre yaratılış, 10 kutsal aşamayla ve İbrani alfabesinin 22 harfine göre ortaya çıkmıştır. Bunlar birarada "*gizil bilginin 32 gizil yolu*"nu oluşturur. XII. yüzyılda yazılmış olan "*Sefer ha Bahir*" klasik Kabbala ezoterizminin temel yapıtı olmuştur ve Tevratın her satırının, her sözcük ve harfinin ayrı ayrı yorumlanması yol ve yöntemine ilişkin bir öğreti sunmaktadır. Daha sonra İspanya'da yazılmış olan "*Sefer ha Temuna*" ve "*Sefer ha Zohar*" ile birlikte Kabbala son biçimine ulaşmıştır. Kabbala'nın hermetik düşünceler için önemi bir yandan daha sonraki Yahudi ve Hristiyan öğretilerine olan katkılarından, öte yandan İslâm içindeki ayınlıkçı gruplar üzerindeki etkilerinden ötürüdür. Özellikle Hurufilik ve İsmaililik üzerindeki etkileriyle Ortaçağ doğu ve batısını aynı şekilde etkilemiş olan bir yöneliş ortaya çıkmaktadır. Bu etkiler, daha sonra da göreceğimiz gibi hem Doğu felsefelerindeki batınî öğeleri doğurmuş, hem de haclı seferleri sırasında şövalye tarikatlarını ve dolayısıyla da Avrupa düşüncesini etkilemişlerdir.

Denilebilir ki İ.S. II. ve XII. yüzyıllar arasında Avrupanın uygarlığı, doğrudan aldığı bu etkilerle yoğrulmuş ve XIII. yüzyıldan başlayarak uyanış ve yeniden doğuş özünü bu hamurdan almıştır. Bu yüzden de o dönem akımlarının ve sonuç olarak bugünkü evrensel kültürün temellerinde sırasıyla buraya kadar anlatılan akımlar bulunmaktadır. Bunlar çıkış sırasıyla;

1. *İsis-Osiris-Florus inancı*
2. *Mithra ve Magî inançları*
3. *İon ve Heleni gizem inançları: Pythagoras ve Plato*
4. *Mari dini*
5. *Kabbala akımı*

olarak sayılabilir. Bu kültürler, özellikle İ.S. III. yüzyıldan başlayarak, bir yandan doğurmuş oldukları Ortodoks kültürün karşısında, durağanlık ve katılık karşıtı olan, ortaya çıkan yeni gereksinimlerin gerektirdiği bilgi ve düşünce gelişimlerini besleyen Heterodoks akımların da doğurgan kökeni olmayı sürdürmüşlerdir. Gelişen bütün felsefe ve düşün akımları, bilimsel gelişimler, öncü oldukları toplumsal değişimler için gereken moral temellerini hep bu akımlardan almışlardır.

Hermetik oluşumlar ve onların ezoterik moralleri daha sonraki bütün düşünce ve ahlak devrimlerinin besleyici kaynağı olmuşlardır ve bu işlevlerini çağımızda da sürdürmektedirler. Bunları bu sistemlerin II. yüzyıldan sonraki gelişimlerini inceleyerek göreceğiz.

ROMA YIKILIRKEN

Roma İmparatorluğu'nun ikiye parçalanışı yalnızca Roma'nın iç sorunlarından olmamıştır. Gerçekte uzun süren Pax Romanum sırasında Akdenizin doğusunda ve batısında iki farklı sosyo-ekonomik gelişim sözkonusuydu. Batı Roma bölgelerinde egemen olan Germen halklarının etkilerine, Avrupa anakarasının tarım ve zanaatlar alanındaki zayıflığına karşın, Doğu bölgelerinde çok güçlü el zanaatları ve çok verimli topraklar üzerinde zengin bir tarım sözkonusuydu. Bu durum, doğu ve batının farklı kültürel yapılarından da hız alarak iki uç arasında farklı sosyo-ekonomik yapılanmalara yolaçmıştır. Doğu eyaletlerinin, imparatorluğun büyük tüketim gereksinimini karşılayan kaynakları sağlaması, buna karşılık o tüketicilerin temsilcisi olan memurlarca yönetilmesi dengeyi bozuyor ve hoşnutsuzluğa yolaçıyordu. Batıda Roma ardarda gelen hükümet darbeleri ve taht kavgalarından gözaçmazken, doğudaki eyaletlerin vatandaşları ve vatandaşlık hakkına sahip olmayan yerli halkı ellerinde gittikçe bir servet biriktirdiğini ve politik güç kavgalarından gözü dönmüş romalı memurların kendilerine ancak bir ayakbağı oluşturduğunu farkediyorlardı. Bu yüzden siyasal ve yönetici gücün de kendi çıkarlarını daha iyi kollayabilecek, kendi gereksinimlerini daha iyi anlayabilecek ellere geçmesi emelini taşıyorlardı. Artık siyasal güç merkezini de doğuya taşımak zorunlu hale gelmişti. İ.S. 303 yılında İmparator Diokletian başkenti İznik'e taşıdı. Daha da hızlanan kavgalar arasından sıyrılan Konstantin, rakibi olan öbür general ve konsülleri silip bertaraf ederek tek başına egemen olmayı başardı ve 330 yılında geliştirip imar ederek adını verdiği Konstantinopolis'i başkent yaptı. Ancak doğuyla batı arasındaki güç çekişmesi bununla da bitmedi ve 395 yılında imparatorluk doğuda Arcadius ve batıda Honorius arasında resmen ve kesin olarak parçalandı. IV. yüzyılın başından itibaren iki dünyanın birbirinden tümüyle, farklı ekonomi ve ticaret yaşamı, kültür, sanat, bilim ve düşünce farklılığı, Doğu Roma İmparatorluğu'na olağanüstü zengin Ege, Anadolu, Mezopotamya ve Mısır insan ve kültür değerlerini açarken, Galya-Germanya arenasının egemenliği altına giren Batı Roma ve Avrupalının 1000 yıldan fazla sürecek bir karanlığa gömülmesine yolaçtı. Bu dönemin gelişimi bu yüzden temelden farklı çizgilerde olmuştur.

Batı Roma'nın gelişiminde en önemli etken kuzeyden ve doğudan gelen kavimler göçünün, Avrupa anakarasına gittikçe egemen olan barbar Germen ve Norman halkları getirmekte oluşudur. Yıkılışından önceki son 4 yüzyıl boyunca bu halklara karşı amansız bir savaş veren, onlara büyük bir zulümle kitle imhaları yürüten Roma gene de boş Avrupa anakarasının tarım ve hayvancılıkla verimli kılınabilmesi için bu halklara muhtaçtı. Doğu Roma'nın yüksek değerli mallarının alınabilmesi ise giderek zorlaşmaktaydı. Doğunun akıttığı servet yok olunca benzeri bir servetin oluşturulup biriktirilebilmesi için pek fazla bir olanak kalmamıştı.

Böylece giderek bu barbar halklar, Vandallar, Lombardlar, Franklar, Gotlar bir yandan güç kazanmaya, bir yandan da kendi toplumsal biçimlenmelerini oluşturmaya başladılar. Bu toplumsal biçimlenme küçük kabile krallarının, yakınlarındaki Roma garnizon ve pazar yerlerinde uyguladığı toplumsal düzenin kendi kabile yaşamlarına uyarlanması biçiminde başladı. Romalılarla daha uzunca bir süreden beri temas halinde bulunan Kelt halklarının geliştirmiş oldukları uygarlık modelleri de bu yeni gelenler üzerinde etkili oldu. Ancak bu barbar kitlelerinin Batı Asya bölgelerinden getirmiş oldukları sosyal örgütlenmelerde vardır. Buna ek olarak hiç değilse zaman zaman Doğu Roma İmparatorluğu da Batı'nın topraklarını işgal ediyor, kısa ya da uzun süreli egemenlikler kuruyor ve daha doğu ve güneyden gelen toplumsal değerlerin bu taraflara da yayılmasına yolaçıyordu. Gelenler herşeyden önce çoban ve savaşçı insanlardı. Toplumsal biçimlenme de sürüler peşinde savaşçı gereksimlere göre düzenlenmişti. Bölgedeki yerleşmiş Kelt kültürü ise daha tarımsal bir kültür oluşturmuştu. Roma pazar ve garnizon yerleşimlerinde de ticaret ve el zanaatları gelişmekteydi. İşte III. yüzyıl boyunca Avrupanın toplumsal biçimlenmesi bu üç modelin giderek bir sentezinden oluştu. Savaşçı bir düzen içinde gittikçe yerleşik düzene geçen çobanlık, güçsüz bir tarım ve çoğu zaman değiş-tokuştan öteye pek geçemeyen bir ticaret, yeni oluşmakta olan toplumsal yapılarının ana çizgilerini oluşturdu. Belli bir siyasal gücün olmayışı, savaşçı birliklerin çok kolaylıkla gelişip uçsuz bucaksız alanlarda egemen olmasına yolaçabiliyor, ancak idare ve ticaretin yokluğu bu egemenliklerin kısa sürmesine yolaçıyordu. Bölgede kültürel birtakım değerleri geliştirebilecek bir din düşüncesi de yoktu. Yaygın olan ilkel büyücülük ve şamanistik bazı uygulamalardan ibaretti.

Roma garnizonlarındaki askerlerin yoğun şekilde Mithra inancına yönelmiş olmaları ve çevrelerindeki savaşçı barbarların Roma ile barış yaparak onun hizmetine girmiş olanlarının asil kesimlerini de kendilerine denk asil savaşçılar olarak kabul etmelerinin, bu inanç törelerinin yavaş yavaş Germen grupları içinde de yayılmasına, buna

karşılık köleleşen Germanler üzerinde de, bütün Roma köleleriyle birlikte, ezilenlere umut dağıtan Hristiyanlığın etkin oluşu da bu inancın gittikçe Avrupa topraklarına yayılmasına yolaçmaktaydı. Böylece üç kültür birleşmeye başladı. Mithranın sağladığı zengin ritüeller ve kardeşlik birlikleri, Hristiyanlığın getirdiği insanların birliği, öteki dünyadaki ödülleme ve sosyal adalet duyguları ve Keltlerin doğa varlıklarının ruhlarının gizli güçleri inancı biraraya gelince çeşit çeşit tarikatlarda yoğun bir mistisizmle harmanlanan büyü ve bağınazlaşan inançlar ile Ortaçağ kültürünün temelleri atılmış oldu. Avrupanın her tarafında Hristiyanlığın ilk günlerinden kalma uçları genişleyen bir hacin ortasını saran bir daireden oluşan Kelt haçları görülür. German boylarını Hristiyanlığa vaftiz eden ve şimdi azizler olarak kutsanmayı sürdüren o çağ misyonerlerinin hemen hepsi İrlanda kökenli, yani Kelttir. 340 yılı civarında Ulfilas adlı misyoner kardinalin çabaları ile başlayan Vizigotların Hristiyanlaştırılması daha başından beri "*Arien İnanç*" adı verilen özgün bir Hristiyanlık şeklinde olmuştur. Yaklaşan Gott tehlikesi karşısında Roma, Frankları Belçika bölgesine yerleştirmek ve Fransada büyük alanları da onlara açmak gibi çarelere başvurduysa da arkadan gelen Hunların baskısıyla Vizigotların ve Vandalların batıya akmasını engelleyememiştir. Bazan barışlar yaparak, bazan savaşarak egemen olduğu bu karma karışık halklar giderek kendi irili ufaklı krallıklarını kurdular. Elbette her krallık gerçekte yönetsel bir örgütlenme demektir. Barbar Germanlerin elinde o sırada yönetim amacıyla bulunan kurallar, ancak Asyadan Avrupaya kadar birkaç yüzyıl sürmüş olan göçlerini gerçekleştirmelerine yardımcı olan bozkır göçebe çoban düzeniydi. Ama Avrupa topraklarında artık özledikleri yerleşik tarım düzenine geçmeleri gerektiğinde bu model onlar için elverişli değildi. O zaman çevrelerinde görebildikleri bütün sosyo-ekonomik modelleri kopya etmek ya da kendi görgüleriyle uyarlamak yoluna gitmek zorunda kaldılar. Bu iki modelin temel farklarını birkaç tümceyle özetlemek istersek, şöyle bir tabloyla karşılaşırız:

Ekonomik yapıları başlıca hayvancılık çevresinde biçimlenmiş olan çoban göçebe topluluklarında savaşçı/demokratik diyebileceğimiz bir yapılanma oluşur. Sürekli hareket halinde olan ve zayıf ya da güçlü düşmanlarla sürtüşebilen bu insanlar için kişinin, bireyin kökeni ya da herhangi bir başka özelliği hiç önemli değildir. Bireyler toplum içinde bir işlev görmek zorundadırlar ve bu işlevler arasında bir önem sıralaması yoktur. Bu insanlar toplumun ancak en zayıf üyesi kadar güçlü olabileceğinin çok iyi farkındadırlar. Bunun için bireyler soy ya da soplara göre, ya da ellerinde bulundukları servete göre değil, toplum içinde gördükleri işleve göre bir saygı görürler ve bu işlevler eşdeğerlidir. Bu örgütlenmede başkanın yeri "*Primum in-*

ter pares", yani eşitler arasında birinci olmaktan ibarettir. Başkanlar da çoğu zaman seçilerek işbaşına getirilirler. Toplum bu şefin otoritesini her an iptal edebilir. Otoritesi kaldırılan bey de çok gaddar bir şekilde hemen ortadan kaldırılır. Zaten daha iş başına getirmeye bile toplumun bu erki çok sert bir biçimde hatırlatılır. Örnek olarak, Hazar ve Altınordu egemenlik bölgelerinde geçerli olduğu bildirilen bir bey seçme yönteminde, olaya tanık olan Bizans ve Arap tacirlerinin anlatımlarına göre, adayların boyunlarına bir ip dolanır ve bu ipin iki ucu kabile savaşçıları tarafından kuvvetle çekilir. Aday eğer bunun sonucunda boğulmazsa bey yapılır. Bu toplum erkini hatırlatma adettinden Osmanlıya sembolik "*mağrur olma padişahım; senden büyük al-lah var*" ünlemi kâlmıştır. Germen ve Hun boylarının, daha doğudaki Avar boylarının kalıntıları incelendiğinde toplumun içinde çok ayrıntılı bir askeri rütbeleme düzeni de olduğu anlaşılıyor. Bu rütbe işaretleri uzaktan görünecek şekilde taşınmaktadır ve ırk olarak birbirlerinden uzak olmakla birlikte Germen ve Macarların, Gott ve Hunların, Norman ve Avarların aynı rütbe işaretlerini taşıdıkları görülmektedir. Demek ki o sırada Kuzey ve Doğu Avrupa havzasında aynı sosyo-ekonomi-kültürel Ekumene oluşmuş durumdaydı.

Buna karşılık tarım ve ticaret çerçevesinde biçimlenmiş olan Akdeniz Avrupa toplumlarında, yerleşik çiftçilerin zorbalığa karşı koyma olanakları zayıf olduğu için çiftçi toplumlarının köylülerden tacirlere ve savaşçılara doğru piramidal örgütlenişi görülür. Çiftçiler kendilerini düşmanlara karşı koruyacak olan savaşçılara haraclar öder ve onlara itaat ederler. O savaşçılar düşmana yenildiklerinde de yenen savaşçıların malı olur, haraclarını onlara ödemeye, onlara itaat etmeye başlarlar. Roma, bütün Pax Romanum boyunca, bütün egemenlik bölgesini, esasta kendi memurları, eski askerleri ve birinci sınıf vatandaşları olan kişilere bölmüş, bunlar arasında keskin bir hiyerarşi sistemi kurmuştur. *Latifundia* adı verilen çok büyük araziler böyle bir memurun yönetimindedir ve ikinci sınıf halk olan köylüler, toprakla alınıp satılan köylüler ve kölelerden oluşan bir emek gücüyle işletilmektedir. Bu sisteme sıkı sıkıya bağlı olan askeri garnizonlar bu çiftliklerde gereken düzeni, pazar kasaba ve kentlerinin güvenliğini ve yolların korunmasını sağlamakla görevlidirler. Gerek *Latifundia*lar gerek askeri birlikler olan *Legio* ve *Colonlar* gene Romadan gönderilmiş olan bir *Consul*'un yönetimindedir.

İşte barbar Germen toplulukları Roma egemenlik alanlarında ister zorla, ister Roma'nın izniyle yerleşme izni aldıklarında önlerindeki model buydu. Kendi eşitlikçi ve savaşçı düzenlerini, Roma'nın toprak idaresi sistemiyle birleştirdiler ve bundan *Feodalite* adı verilen sosyo-ekonomik biçimlenme doğdu. Bu düzende bölge sayısız beylere bölünmüştü. Bu beyler topraklarını yönetebilmek için güçlü bir asker

kadrosunu da beslemekteydi. Beyler, daha büyük alanları egemenlikleri altında tutmakta olan prenslere, dükklere, kontlara bağıydılar. Bunlardan birkaçı da bir krala bağıydı. Krallıklar Ostgottlar, Westgottlar, Germanlar, Burgundlar, Franklar, Vandallar, Lombardlar şeklinde etnik temelliydi. Bütün IV. ve V. ve VI yüzyıllar bu krallıkların birbirleriyle savaşlarıyla geçti. Avrupanın Germenler tarafından istilasının, 572 yılında Lombardların Kuzey İtalyayı istilasıyla bittiği kabul edilir. Bu sırada Fransıza da Merovenjler az çok düzenli bir krallık oluşturabilmişlerdi. Bu düzenin içine kilisenin giderek yerleşip yayıldığı ve bu parça parça Avrupada tek merkezli tek güç halini almakta olduğu görülür. VI. yüzyıl sonu ve VII. yüzyıl artık Avrupanın durağanlaşmaya başladığı ve yeni bir uygarlığın doğduğu çağdır.

MANASTIRLAR VE ŞÖVALYELER

Batı ve Doğu Roma ayrıldıktan sonra 463 yılında St. Jean Studio adına bugünkü Samatya sirtlarında inşa edilmiş olan ve Aiuos Ioannis kilisesi adında harap bir kalıntısıyla İmrahor İlyas Bey camii adıyla camiye çevrilmiş bir kesimi, çok harap bir halde bugünde görülebilen Studion manastırını, muhtemelen bilinen en eski manastırdır. 463 yılında kurulan bu manastır büyük bir dini araştırmalar ve eğitim merkezi olmuş, Bizans içindeki kilise kavgalarında çok önemli roller oynamış bir merkezdi. Burada rahipler bir Hristiyan komünü olarak yaşar, hem büyük tesislerin ekonomik yaşamı için fiilen çalışır, hem de araştırmalar ve eğitime katkılarda bulunurlardı. Manastırın elbette, daha sonraki bütün modellerinde de görülen, dışa yönelik halk hizmetleri de vardı. Fakirlere yiyecek dağıtan büyük bir imareti ve kimsesiz yaşlıların barındığı bir yurdu, dinsel amaçlarla mobilya yapan atölyeleri, çeşitli ikonların yapıldığı bir merkezi bulunuyordu. O yıllarda henüz Hristiyanlığa geçişi bile tamamlanmamış olan batıda bunun benzeri bir kurumun gösterilmesi olanaksızdır.

529 yılında Napoli yakınlarındaki Monte Casino'da Aziz Benedikt tarafından ilk Avrupa manastır kurulmuştur. Aziz Benedikt kendi çevresinde topladığı bir grup rahip ve keşişle birlikte, temel misyonu güçsüzlere bakım olan bu kurumu oluşturmuş ve inancını yaymaya başlamıştır. Benedikt'in inancına göre, İsa'nın bedeninde yeryüzüne inmiş olan Tanrı acı çekmiştir. Elbette ki Tanrı bu acıyı bilerek çekmiştir. Tanrının en güçlü olduğu düşünülürse bunun ancak bedensel acı çeken bir görünümü bilerek ve belli bir amaçla seçmiş olduğunu kabul etmek gerekir. O halde Tanrının sureti acı çeken insanda görünür hale gelmektedir. Her acı çeken insanda Tanrı görünür. Bu acı çekenlere yardım etmek ve onların hizmetine girmekle Tanrı'nın hiz-

metine girilmiş olur. Böyle bir kimse için ayrıca ibadete gerek yoktur. Bu "*Infirmorum cura omnia et super omnia adhibenda est et sicut reversa Christo ita eis serviat*" (Hastanın bakımı herşeyden önce gelir; o yüzden onlara İsanın kendisiymiş gibi hizmet edilsin) ilkesi bu şekliyle en güçlü Hristiyan tarikatının oluşmasına da yolaçmıştır.

Normal, sıradan halk tarafından uygulanmakta olan dinin daha yoğun ve araştırıcı biçimde uygulanmasına yönelik bir kurum olarak manastır kavramı bugün çoğunlukla Hristiyan kültürünün bir özelliği sanılmasına karşın gerçekte kökenleri çok daha eskilerde ve doğudadır. Bu kökenlerde herşeyden önce Hindu ve Buda öğretisinin manastırlarını görmektediriz. Toplumsal yaşamdan çekilerek kendini daha içsel bir yoldan Tanrıya adanmak ve kendisiyle birlikte olanlarla, toplumun dışında birarada yaşamak öğretisi hemen bütün inanç sistemlerinde kendini göstermiştir. Eski Mısırdaki, İranda, Eski Yunan kültüründe de benzeri tutum ve akımları görüyoruz. Birçok eski Yunan inancında rahipler kendilerini hadım ettirirler ve toplumun genel işlevlerinden, "*dünyevi*" istek ve gereksinimlerden çekilirlerdi. Dionizyak ve Orfik inançlarda, genel şenlik ve törenlerdeki aşırı "*dünyevi*" görünüşe karşılık, bu inançların rahipleri bu tür "*Selibatik*" bir yaşamı çekilmekteydiler.

Hristiyan inancında böyle bir münzevi yaşamı ilk yeğlemiş olanlar Mısır çöllerinde inzivaya çekilmiş olan Mısırlı Antonius, Thebesli Paul gibileridir. Bunun hemen ardından ya da eş zamanlı olarak Mısır güneylerinde ve Habeşistandaki Koptlar görülebilir. Daha sonra göreceğimiz gibi bütün yadsımlara karşın İslâmiyetin içinde de oldukça güçlü Monastist akımlar olmuştur ve bunların birçoğu günümüzde de çok etkindir.

Ancak sistematik Hristiyanlık içinde bir kuruluş olarak ilk Manastırların ve keşişliğin Doğu Roma kilisesinde Aziz Vasili ve Batı Roma kilisesinde de Aziz benedikt tarafından kurulduğu kesindir. İşte Papa Gregorius zamanında, VI. yüzyılın son günlerinde İrlandalı keşiş ve rahipler Avrupanın her yanında manastırlar kurarak Hristiyanlığı yaymaya başladılar.

Merovenjlerin, tembel krallar olarak da adlandırılan son kralları döneminde Frank krallığının saray kâhyalığını üstlenen Karl Martell bütün gücü eline geçirmişti. Onun öncülüğünde Hristiyanlar İspanya'da ilerlemekte olan İslâm fütuhatını durdurunca bu aile büyük bir itibar kazandı. Karl Martell'in oğlu Pippin, Papa Zacharias'ın onayıyla son Merovenj kralını tahttan indirdi ve onun yerine geçerek Karolenjler hanedanını kurdu. Pippin'in ölümüyle de Frank tahtı sonradan Büyük olarak adlandırılacak olan oğlu Karl'a geçti. Bu oğul Frank devletinin sınırlarını İspanya'dan Çekoslovakya'ya, İtalya'dan Danimarka'ya kadar genişletti ve 800 yılında Papa III. Leo'dan Roma İm-

paratoru ünvanını aldı ve Büyük Karl (Carlus Magnus - Charlemagne - Şarlman) adıyla Kutsal Roma İmparatoru oldu. Karl 46 yıl süren saltanatı boyunca Avrupalının Hristiyanlaştırılması için çok büyük çabalar sarfetti. İrlanda'dan gelen keşişler her yerde, bugünkü katedral mimarisinin temeli olan, İrlanda kökenli ve Karolenj tipi olarak adlandırılan kiliseler kurdular; Hristiyanlığın öğretimi için de manastırlar açtılar. İşte bu gelişmeler sırasında, daha önce sözü-nü ettiğimiz üç kaynak birbirini etkileyerek bir senteze ulaşılar. Ya-ni, Germen savaşçı toplum düzeni, Hristiyanlık ve Roma yönetim düzeni biraraya gelerek sonraki Avrupa modelini oluşturdular. Bu yeni düzen, bir düzende olabilecek bütün öğelerle, yani sınıfsal kat-manlaşmalar, düzene muhalefet, resmî inanç ve o resmî inanca iki uçta, yani hem asiller ucunda, hem de avam halk arasında karşıt ola-rak gelişmekte olan kamu inançlarıyla birlikte doğmuş ve gelişmiştir. Gene de en az üç yüzyıllık bir dönemi kapsayan bu yerleşim (Konso-lidasyon) dönemi yönetsel-ekonomik sistem olarak *Feodaliteyi*, yö-netimsel-askeri sistem olarak da *Şövalyeliği* doğurmuştur.

Feodal sistem oluşum aşamasında tam bir Tımar-Zamet sistemi-dir. Yani toprakları gücüyle ele geçirmiş olan bir kral bu toprağı ya-rarlığını gördüğü, kendine bağlamak istediğı bir kişiye ödül olarak verir. Bu toprak hakkı aracılığıyla o kişi kendinden beklenen hizmet bakımından bir borç yüklenmiş olur. Avrupa feodalizmi Frank krallı-ğıyla başlamış ve gelişmiştir. VIII. yüzyılın ortalarında tam ve ayrıntılı bir Vassalaj, yani piramidal bir bağımlılık düzeniyle gelişmiş olan bu sistemle kısa zamanda egemenden alınmış bir beratla lokal yö-ne-tim yürüten derece derece yönetim halkalarından oluşan bir adem-i merkeziyet ortaya çıkmış oldu. Daha en başında meşru bir beratla sa-hip olan güç sahipleriyle böyle bir beratı olmayan güç sahipleri ara-sında kıyasıya bir dövüş başlamış oluyordu. Aynı şekilde, bir vassala bağlanabilen köylülerle, kendine efendi bulamayan köylüler arasında da bir savaş sözkonusuydu. Unutulmamalıdır ki feodal yönetimin en büyük özelliğı, vassal ile egemen bey arasındaki bağımlılık akdinin hiç bir otomatik toplumsal olguya, vatan, ulus, din, soy, sop bağına bağılı olmayıp tümüyle kişisel bir akit olduğu, yani iki kişinin mutlaka kar-sı karşıya gelip özgürce ve belli bir törenle birbirlerine karşı belirli görevleri ve bağılılığı taahhüt etmesiyle oluşmuş bir akit olmasıdır. Bu bağlamda bir feodal düzen örneğın Japonyada da oluşmuştur fa-kat ne Bizans ne Selçuk, ne de Osmanlı devlet düzeninde görülmez. Ancak yarı feodal bağlanışların Moğol genişlemesinde ve Akhunlar, Gazneliler gibi ilk Müslüman Türk devletlerinde de görüldüğünden sözedilebilir. Örneğın, Dendenakan savaşı öncesinde Selçuk boylarıyla Gazne devleti arasındaki sözleşme bu türdendi. Feodal düzenin te-melinde bulunan bu özgür sözleşme ve bütün bu tür sözleşmelerde

meşruiyeti sağlayan kilisenin şaşmaz arabuluculuğu daha sonraları Avrupa uygarlığının pluralist temellerini meydana getirmektedir. Orada her zaman toplum içinde çekişmeli taraflar vardır ve her zaman bu ikisinin belirli temalarda bir uzlaşmaya varmaları ve karşılıklı olarak taahhütleri özgürce kabul etmeleri gereklidir. İdeo ve İdiotopik, yani düşünceden kaynaklanan ve kendiliğinden varsayılan bir devlet kavramı Avrupada ancak XIV. yüzyıldan sonra yeniden oluşturulmaya başlamış, bunda da kilisenin onay ve tanıklığı gibi güç dışı bir faktör gene de varolmuştur.

Yönetimin barbar Germen kökenleri çok geç zamanlara kadar, hatta monarşilerde bugün bile, yönetimin devralınışıda kendini göstermektedir. Kral görevine bir dizi törenlerle başlar. Bu törenlerde, önceleri tahta hak sahipleri arasından bir ihtiyarlar meclisi tarafından seçilerek krallığa getirilen kişi, önce seçen gücün, örneğin kendisini seçen ihtiyarlar meclisinin önünde diz çökerek, belirli simgesel nesnelerin eline verilmesi ve vücuduna belirli simgesel dokunuşların yapılmasıyla gücünü almış olur. Bunun ardından kendi egemenlik bölgesinde kendine bağlı bütün vassallerin teker teker ziyaret edilmesi ve bir önceki kralla yapılmış olan sözleşmenin tazelenmesi törenleri gelir. Kısa Pipin'in kilise tarafından Frank krallığına getirildiği 751 yılında Aziz Bonifatius tarafından konsakre edilmesi, yani egemenliğinin belirli bir törenle kabul edilmesi, ondan sonraki bütün egemenlerde dikkatle uyulan bir usul olmuştur. Taç giyme töreni denilen olguda tahta çıkacak olan krala teker teker yetkesinin simgesi olan kılıç, pelelerin, taç ya da miğfer, yazılı belgeleri için kullanacağı mühür ve krallığın daha önceki savaşlarda ele geçirmiş olduğu kimi eşya tevdi edilir. Krallık alınırken kral, kendini ilân edecek olan yetkenin temsilcisinin avuçları içine her iki elini bırakır. Taçın başına giydirilmesiyle krallık başlar ve yetke belirtisi olan tahta oturtuluşuyla bu simgeleme doruğuna ulaşır. Bundan sonra krallığa doğrudan bağlı olan görevlilerin ve varsa merkeze yakın asillerin bi'ati, yani krala bağlılık taahhütlerine sıra gelir. Bu bağlılık taahhütlerinde de diz çökme esastır. Bir bağlılık yemini edilir ve kral da ya yetkesinin en önemli simgesi olan kılıcını ya da asasını o kişinin omuzlarına ve başına dokundurarak ona kısmi yetkesini vermiş olur.

Bu oluşumlar içinde silahlı güç de merkezi bir otoriteye bağlı olmaktan çok, tıpkı yönetsel otoritenin dağıtımı gibi merkezi otoritenin çeşitli vassallerine dağıtılmış durumdaydı. Yani her feodal, belirli sayıda silahlı adam besliyor ya da görevlendiriyor, merkezdeki kralın isteği üzerine bunları sefere de gönderiyordu. Savaş olmadığı durumlarda bu silahlıların görevi kalelerin ve yolların korunmasından ibaret oluyordu. Genellikle yılda bir, 40 gün olarak kabul edilen bir silahlı görev oluyordu. Bu kişilere genellikle bu süre için bir ücret

veriliyor, ayrıca beslenmeleri ve silahlanmalarını sağlamak için gereken masraflar da karşılanıyordu. Bu kişilere ya atlı adam anlamına, Caballustan getirilerek Cavaliero, Caballero, Chevalier, ya da kul gibi bir anlamı olan eski bir germen sözcüğü olan Cneht, Knecht sözcüklerinden Knight adı verilmekteydi Almandada ise gene binicilikten gelen bir deyimle Ritter adını alıyorlardı. Frank krallığının ilk günlerinde gelişmeye başlayan bu sistem, yani senyöre belirli durumlarda savaş hizmeti verme taahhüdünde bulunan vassallerden oluşan insanlar grubu, gerek kırsal gerekse kentsel bölgelerde kısa zamanda bugünkü spor kulüpleriyle ya da politik partilerle kıyaslanabilen özellikler kazandılar ve giderek romantik öğelerle bezeli, abartılı bir şövalye ahlâkı doğdu. Model alınan davranışlar henüz tümüyle Hristiyanlaşmamış olan savaşçı boyların usul ve adetleri, artı, bölgede yakın zamana kadar bulunan Roma lejyonlarının askerlerinin kendi aralarında kurdukları kardeşlik birlikleriydi. Daha IV. yüzyılda Hristiyanlığın üç birlik ve üç ayrılık kavgaları sürerken, İsa'nın tanrı olmayıp yalnızca insan olduğunu, Oğulun Babayla aynı ve eş olmadığını ileri süren İskenderiyeli Arius'un düşüncesine dayalı olan Arianizm adlı bir mezhep, özellikle Doğu Avrupada yandaş bulmuş ve yayılmıştı. Bu mezhep insanın tanrı gibiliğini reddediyor ve dolayısıyla tanrıya yaklaşım girişim ve amaçlarını yadsıyordu. Dışarıdan ve objektif olmaya çalışılarak bakılırsa bugün bu mezhebin çıkışı ve kiliseden dışlanışından 3-4 yüzyıl sonra Avrupada bu kadar tutulmasının nedenleri arasında daha sonraki birçok tarikatın ve gizemli halk inançlarının doğuşundaki temel nedenin bulunduğu anlaşılabilir. Yani, yoğun bir inanç yaygınlaşmasında muhalif olan kesimler, genel inancı kabul edip onun içinde daha ayrılıkçı bir grup oluşturma yolunu seçmişlerdir. Benzeri bir gelişme yaklaşık aynı dönemde, kılıç zoruyla İslâma sokulmakta olan Orta Asya halkları arasında da görülecek ve bundan, İslâm inancını halen de çok derinden etkilemekte olan tarikatlar doğacaktır.

Benzeri özellikli, özgünlükcü tutum ve davranışlarla barbar romantizmini sürdüren şövalyeler hemen zengin bir ezoterik sistem oluşturdular. Ortaya çıkan simgelerin incelenmesi Haraldik adında tümüyle ayrı bir bilimi gereksindiren bu özgün sembolik kavramlar ve sembolik davranışlar, şövalyelerin dışarıdan bakan için kolaylıkla anlaşılamayan ezoterik bir dizi davranışlar edinmiş olmaları ve gerçekte hiç okuması yazması olmayan basit köy çocuklarından oluşan bu kitlenin uyguladıkları, çoğu anlamsız bir sürü hareket için kulaktan kulağa anlatımla yapılan sözde açıklamalar bir yığın söylencenin doğmasına ve kutsanmasına yolaçtı. Şövalyeler feodal sistem içinde entegre olduklarında bu ezoterik öğeler çoktan oluşmuştu. Bundan sonra silahlar gittikçe ağırlaşp pahalı bir hal aldıkça ve savaş teknik-

leri daha uzun eğitimleri gerektirdikçe bu zümrenin kendini çevre avam halktan iyice ayırmasıyla da her adımda daha ayrıntılı ezoterik-sembolik anlamlar eklenerek bu manevî zemin gittikçe zenginleşti.

Bu adetlerin tipik örnekleri, şövalyeliğe inisiasyon törenleri ve şövalyelerin kendi aralarındaki çatışmaları ve şövalyelerin davranışlarını yargılamak için kurulan bir çeşit mahkeme olan Feme'lerdir. Zaman ilerleyip şövalye zümresi artık daha çocukluktan başlayan bir eğitim gerektirdiğinde aday gençlerin belirli aşamalardan, son derecede özgün ve dışardan bakan için son derecede anlamsız bir yığın aşamalar ve sınavlardan geçirilmeye başladığı görülür. Her aşama gittikçe şatafatlı ve gizemli olan ve temelinde üst yetkeden kısmen devralınmış yetkenin gene kısmen aşağıya verilisi anlamını içeren törenler yapılmaktadır. Feme'lerde ise bütün şövalyelerin saygı gösterdiği şövalyelerden oluşan bir kurul, yalnız belirli derecenin üzerindeki şövalyelerin katılabildiği ve izleyebildiği bir oturumda durumu yargılamaktadır. Bu törensel yargılama, birçok öğeleriyle Roma'nın Mithra inancının törelerinden oluşmaktadır. Toplantı yakındaki bir dağdaki bir mağarada, meşalelerin ışığında gizemlerle yapılmakta ve yargıç ustaların kestiği hüküm kesin olmakta, fakat mutlak gizli tutulmaktadır. En küçük bir sır vermek şövalye sisteminden ebediyen kovulmaya yolaçar. Feme'ler daha sonra Teuton şövalyeleri tarafından doruğuna ulaştırılmış, çok sonraları IX. yüzyıl romantizmi içinde Alman üniversitelerinin Mensalarında canlandırılmış, oradan da Amerikadaki gülünç öğrenci birliklerine, askeri okullara sıçramıştır.

Aynı dönemde daha önce anlatılan manastırlardaki örgütlenmeler de garip bir şekilde, kökenleri putperestliğe açıkça dayanmakta olduğu halde, aynı yöntemleri uygulamaktadır. Orada da kesin bir içsel disiplin, rahiplerin adaylıktan başlayarak manastır başına geçmelerine, Abt - Abbott olmalarına kadar dizi dizi aşamalar, sınıksız ritüeller uygulanmakta, bunlar çoğunlukla kesin bir gizlilikle yürütülmektedir. Bu ritüellerden ancak pek azı dışarıya ve yazılı tarihe sızabilmektedir.

ORTAÇAĞDA KENTLER VE ZANAATKÂRLAR

Ortaçağ kentlerinin çoğu, derebeylerin yönetim merkezlerinden ibarettir. Ancak bir köyden çok az daha büyük olan bu merkezler, tanıma dayalı bir ekonominin de vazgeçemeyeceği el sanatlarını, zanaatları ve ticareti konuşturmaktan çok uzaktı. Gereken pek çok işler, feodal sistemin dışında bulunan bir dizi meslek erbabı tarafından görülmekteydi. Örneğin değirmenciler çoğunlukla birçok köyün ortasında, korumasız değirmenlerde oturmalarına karşın, bütün köyler tarafından ortak korunmakta ve beslenmekteydi. Küçük kentlerin kü-

çük pazar yerleri de senyörün doğrudan koruması altındaydı ama gene de köyden köye, kentten kente dolaşan tacirler, feodal sistemin dışında ortahğı dolduran bir sürü haydudun insafına kalmış durumdaydılar. Çoğu zaman şövalyelerin gereksindiğı şatoları inşa edecek yapı ustaları ise o şövalyenin bölgesinde hiç bulunmuyordu. İşte bu ortamda üç farklı zanaat uygulama biçimi, örgütü ortaya çıktı. Bunlardan birincisi çeşitli köy, kent ve ara bölgelerdeki herkese gerekli zanaatları icra edenlerin genel kabul gören dokunulmazlığı statüsüdür. Örneğin haydutların kol gezdiği bölgelerde bile ne değirmencilere, ne de hançılara dokunulmuştur. İkinci bir yöntem de köyden köye, kentten kente dolaşan serbest zanaat erbabıdır. Bunlar giderek kendi aralarında sıkı bir eğitim öğretim amaçlı örgütlenmeye gitmişler, icra ettikleri zanaatı gerçekten bildiklerini kendi meslektaşlarına ispat edebilecek gizli bir işaret ve dil sistemi geliştirmişler, böylece hem her tarafa kabul görmelerini, hem de senyörlerin yersiz düşmanlıkları ve kuşkularına karşı güvenliklerini sağlayan bir düzen oluşturmuşlardı. Benzeri koşullar benzer çözümlere yolaçmaktaydı. Tıpkı eski Mezopotamya'da olduğu gibi bu evrensellik kazanmış meslekler kendi loncalarında, loncanın usullerine göre törenlerle inisiye ediliyorlar, aşamalarla mesleğin incelikleri ve ulaştıkları aşamanın gizli işaretlerini ediniyorlar ve ancak bütün koşullar yerine getirilirse usta sıfatını kazanabiliyorlardı. Avrupanın bütün önemli katedralleri İtalyanın Comacine loncasına bağlı usta duvarcılar tarafından inşa edilmişlerdir. Yapıtları loncanın işareti olan Aslan işaretini çeşitli yerlerinde gururla taşımaktadır. Aynı şekilde daha düşük derecelerdeki ustalar ve kalfalara da kendi derece işaretlerini yaptıkları parçalar üzerine bırakmışlardır. Ortaçağın üçüncü bir örgütlenme biçimi de feodal sistemin dışında kalan, bağımsız kentlerdi. Bu kentler çok demokratik bir biçimde örgütlenmekteydi. Genellikle çeşitli zanaatların toplandığı bir zanaat çarşısı, her zanaatın kendi loncasının çarşı içindeki temsilcisi, bunlar tarafından seçilen bir kent yönetim kurulu (Magistrat) bulunmaktaydı. Bu kentler genellikle yakındaki bir beyden ya da uzaktaki bir kraldan bir berat alarak meşruiyet kazanmaktaydılar. Ama bu meşruiyet, en korkunç ve uzun savaşlarda bile düşman taraflarca da nedense kabul edilmiş, bu kentlerin yağmalanması nadiren vuku bulmuştur. Bazen bu kentlerin silahlı milisleri de bulunuyordu. Bazen bu milisler yalnızca çarşı içinde ve kentteki düzeni sağlamakla, kentin çevresine ipsis sapsızların sokulmasını önlemekle görevli oluyorlar, bazansa kenti düşmana karşı savunabilecek kadar güçlü oluyorlardı. Çarşılarda zanaatkârlar bir yandan çarşı ortak yönetimine, öte yandan kendi lonca örgütlerine bağlı olarak disiplin içinde çalışmaktaydı. Zanaatların eğitim döneminde çıraklık zorunlu olarak uzun sürdüğünden genellikle, en geçginci olan zanaatlarda bi-

le benzeri kentlerdeki loncalar tarafından eğitilmeleri esastı. Uygun zanaatlarda mutlu son, çırağın kalfa ve usta adayı olduğu zaman ustasının kızıyla evlenmesi ve daha sonra da ustanın atölyesini devralmasıydı. Ancak genellikle pek böyle olmazdı. O zaman çırak yeterince yetişip beratını aldığı anda gezginci işçi olarak yollara düşüyordu. Bunların çalışmaları çalıştıkları gün hesabına göre olmaktaydı. Bu gezginci işçilere İngilizcede Journeyman denilmektedir. Fakat bu ad İngilizcedeki gezi anlamına Journey'den değil, Fransızca gün anlamına gelen Jour'dan türemiş olan Journée adından gelmektedir.

İ.Ö. 1800 yıllarından kalma Hammurabi yasalarında ustaların çırak yetiştirmek zorunluluğundan söz edilmektedir. Endüstri devriminin kesinlikle toplum düzenine egemen olduğu XX. yüzyıl başına kadar insan yetiştirmenin başlıca yolu olarak kalmış olan çıraklık-kalfalık-ustalık kurumu en az 3700 yıl sürmüş olan bir egemen yöntem olarak insanlık kültürünün en değişmez temellerinden biri olmuştur. Yalnız zanaatlarda değil, insanın toplumsal uğraşlarının her alan ve boyutunda böylesine yerleşik hiçbir kurumsallık olmamıştır. Kültürümüzün heryanı usta-çırak sisteminin doğurduğu ilişkiler ağıyla doludur. Bunun için gerçek bağlamda ruhlarımıza işlemiş bir Archetyp (Jung öğretisine göre her insan tarafından paylaşılan toplumsal bilinçaltının mozaik taşlarına verilen ad) olarak kabul edilebilir. Psikopatolojik bir bakış açısıyla, bu yöntemden olan sapmaların kişilerde bir yabancılaşma ve anksiyete (nedensiz içsel kaygı) durumu yaratmaları kaçınılmaz. Hermetik öğretilerin bugün de toplumlar içinde böylesine canlı ve etkin oluşlarının temelinde büyük bir olasılıkla bu özellik de yatmaktadır. Bunu kitabın sonunda yeniden ele alacağız.

Ortaçağ bu yapılanmasını tamamlamaktayken VIII. yüzyıldan başlayarak Avrupa ve Yakındoğuda, insanlık tarihini derinden değiştirecek yeni oluşumlar yaşanıyordu. 622 yılında, yani Hicretle doğan İslâm devleti, yaşama yeni bir bakış açısı ve bütün uygarlıkların beşiği olan Ortadoğunun en eski kültürlerinden süzölmüş felsefelerin yepyeni bir sentezi ile hızla yayılmaya ve o zamana kadar oluşmuş olan dengeleri altüst etmeye başlamıştı. Bu İslâm devletinin fütuhat gücü olağanüstüydü. Daha 614 yılında, yani hicretten yalnız 8 yıl önce Kudüs zaptedecek kadar güçlü olan İran Sasanî İmparatorluğu, Hicretten yalnız 13 yıl sonra Araplara yenilmiş, İranın istilası başlamıştı. 638 yılında Kudüs, İslâm Arapların eline geçti. 673 yılında İslâm devleti karadan ilerleyerek Bizans'ı kuşatmıştı bile. Bizansa karşı daha 649 yılında denizden bir Arap saldırısı da olmuştu. Bir yandan da bütün Kuzey Afrika, Müslümanların eline geçmiş, Tarık bin Ziyad, İspanyaya geçmiş ve hızla ilerleyerek Endülüsten hemen hemen tamamını İslâmlaştırmıştı. Arap öncü kolları ancak Fransa topraklarında, Poiti-

ers'de durdurulabildi. Bu da yetmiyormuş gibi Ruslar bir saldırıyla İstanbul'a gelmiş ve Beykozdan Kadıköye kadar Boğazın bütün doğu yakasını işgal edivermiş, Bizans İmparatorluğunun Anadoluyla bağlantısını kesmişlerdi.

Çok kısa bir sürede Maveraünnehre giren Araplar, orada karşılaş-tıkları Türk halklarıyla amansız savaşımlara girmişlerdi. İslâm egemen-liğini kabul etmekte çok direnen Türk boyları teker teker arap kılıcı-na boyun eğiyor ve köleleşiyorlardı. Bu savaşçı boylardan İslâm adına faydalanmak ancak Emevî saltanatı yıkıldıktan sonra, Abbasi halifelerinin aklına geldi. İslâmı doğru dürüst kabule asla yanaşma-yan bu savaşçı boylardan toplanan askerler, kitleler halinde Kuzey Irak'a yerleştirilerek, Halifeliliğin yeni başkenti Bağdat'ı Bizanstan gele-bilecek saldırılara karşı korumak üzere Bağdat'ın kuzeyine yalnız Türk askerler için Semara gibi garnizon kentleri kuruluyordu. Halife-liğin özel muhafız birliklerinde de Türk askerleri öncelikliydi. Kendi boylarının egemenleri tarafından Araplara köle olarak satılan ya da rehin olarak verilen bu gençler genellikle ve doğal olarak kırgın ve bu kendilerine hiç tanıdık olmayan iklim ve kültür içinde yabancılaş-mış durumdaydılar. Fütuhatın sağladığı zenginlikle gittikçe zenginle-yip rahatlayan, gevşeyen Araplara bir saygıları da yoktu. Halifenin hassa ordusundaki Türk askerleri sık sık Bağdat'ı yağmalıyor, Arap-lar da onları yalnız yakaladıklarında öldürüyorlardı. Giderek Hilafetin iç savunması ve yakın savunmasında İranlılar, Türkler ve Kürtlerden oluşan birlikler görev yüklenmeye başladı. Bunların din-sel inançları zayıf olduğu gibi, bütün pohpohlanmalara karşın Hilafe-te sadakatları da zayıftı. Giderek Türk komutanlar, henüz bilincinde oldukları Oğuz boy ilişkilerinden faydalanarak akraba boylardan ge-len askerleri bir araya toplamaya ve Kuzey Mezopotamya'da Satellit uç beylikleri halinde hareket etmeye başladılar. 1071'de Malazgirt'te Anadolu'nun kapılarının açıldığı efsanesinin gerçeğe hemen hiçbir alakası yoktur. Türkler o tarihte yüz yıldanberi Doğu Torosları çok-tan aşmış, Anadolu bozkırlarının arasındaki verimli bölgeleri işgale başlamışlardı. Mardin çoktan bir Türk Satellit boyu olan Artukoğulla-rının elindeydi. Diyarbakır da onlar işgal etmiş, tahkim ve imar et-meye başlamışlardı. Diyarbakır surlarının pek büyük bölümleri Ar-tukoğulları tarafından yapılmıştır ve onların aslan armasını taşır. Kentteki camilerin bir çoğunun yapım tarihi 1000'li yıllardan öncesi-ne rastlar.

İşte bu sırada doğuda Maveraünehir'de Arap doğrudan boyundu-rugundan silkinerek bağımsız devletler oluşturmaya başlamış Türk boyları da bulunuyordu. Bunlardan özellikle Gazneliler muhteşem bir devlet kurmayı başaramışlardı. Ancak Gazne soyu, geleneksel Oğuz boylarından değildi ve devletin yapısında çok güçlü Oğuz boy-

ları da bulunuyordu. Gazne egemenliğiyle Oğuz boyları arasında bir çatışma kaçınılmaz olmaya başlamıştı. Nitekim 1038 yılında Gaznelilerle Selçuklar arasında Dendenakan savaşı oldu ve Gazneliler yenildiler. Selçuklar üstünlüğü sağlar sağlamaz, satellit Oğuz devletçikleriyle hemen bağlantılar kurdular ve Selçuk devleti birkaç yıl içinde, fetih için kolunu ile kıpırdatmadan, İran, Irak ve Suriye üzerine yayıldı. Kolaylıkla Artukoğullarıyla da birleşti ve daha 1067 yılında Kayseri Selçukluların eline düştü. Malazgirt aslında sadece Anadolu üzerindeki son Bizans gücünün de temizlendiği, Anadolunun işgalinin tamamlandığı savaştır. Böylece XI. yüzyılın sonlarına varılmıştı. İşte bu sırada Hilafet de Sünni ve Şii görüşler arasındaki çatışmalarla çoktan ikiye bölünmüş, daha VIII. yüzyılda Bağdat'a taşınan Sünni halifelige karşı, Kahirede bir Fatimî halifeliği kurulmuş bulunuyordu. Az sonra daha yakından incelemek zorunda kalacağımız bu Fatimî halifelerinden Abdülaziz ve El Hakîm'in Mısır ve Kuzey Afrika'daki Hristiyanlara karşı ayırıcı ve çelişkili tutumlarına ilişkin haberler birerbin katlarak Avrupaya ve Papalığa dehşet haberleri şeklinde ulaşıyordu. Papa II. Urban hop oturup hop kalkıyordu. Ortadoğu, bir ucu Romada, bir ucu Maveraünnehirde olan büyük bir karmaşanın tam ortasındaydı. 200 yıldan fazla sürecek bir inançlar savaşının şafağıydı.

BOGOMİL VE ÖNCÜLLERİ

İslamiyetten hemen önce Uygur halklarının Mani dini inancında olduklarını, bu dinin bir yandan Uygur devletinin düzenli ve yüksek kültürlü görünümüyle çevredeki Altay halklarını, hatta uzak akraba Tibet, Moğol ve Manu kültürlerini de etkilemekte olduğunu, örneğin Buda inancı Hindistandan çıkıp Çini geçtikten sonra Sinkiang bölgesine ulaştığında, özellikle de Buda'nın resim ve yontularında kendini gösteren büyük bir karakter değişimi yaşadığını, Sinkiang'dan geriye gene Çine doğru ve hatta Hindiciniye kadar bu yeni Buda karakterinin yayıldığını artık biliyoruz. Hindistan'dayken kuvvetle eril özellik taşıyan Buda, Sinkiang'a ulaşır geri döndüğünde Dişileril (Android) özelliktedir. Bu konu halen de sanat tarihinin bir araştırma alanıdır. Bizim için önemli olan, Uygur ülkesinde o sırada çok önemli bir dinsel-kültürel sentezin, İsa, Musa, Buda, Mani, Zerdüşt inançlarının Şaman kültürünün potasında biraraya gelmesiyle ve kaynaşmasıyla beliren bir sentezin ortaya çıkmakta oluşudur. İşte Arap - İslâm orduları bu sentezin ortasına bomba gibi düşmüş ve insanlık tarihini değiştirmişlerdir. İslâm egemenliğine Türk halklarının karşı koyuşu üzerine yazılanlar ya Orta Asya halklarının vahşi barbarlar oluşu, ya da aşiret demokrasisi tipinde yaşayan Şaman özgür ruhunun spontan

karşı koyuşu biçiminde açıklamalara yönelmektedir. Oysa İpek ve Baharat yollarının düğüm noktasında bulunan, göçebelikten yerleşik düzene geçmiş Uygur - Altay halklarının tam da o sırada ulaşmış oldukları yüksek düşünsel uygarlık düzeyi gözden kaçmaktadır. Arap istilasından hemen önce bölgede, manifaktürü, ticareti, eğitim kurumları ve manastırlarıyla yüzden fazla kentin yüksek bir sanat ve bilim kapasitesiyle kervansarayların yanbaşıında oluşmuş olduğu unutulmaktadır. Bu kentler XI. yüzyıldan başlayarak bölge halklarının Önasya ve İrana doğru akmaya başlamasıyla terkedilmiş, Buhara, Semerkand, Taşkent, Urumçi gibi birkaçı dışındakiler Gobi, Taklaman ve Tarım havzalarının kumları altında esrarengiz hayalet kalıntılarına haline dönüşmüşlerdir.

İşte bu sıralarda, İslâm istilasının hemen başlangıcında bölgeden batıya doğru bir inanç zincirinin oluştuğunu ve X. yüzyıl sonu, XI. yüzyıl başında bu inançların garip bir etkinlik kazandığını görüyoruz. Orta Asya'da gelişmiş olan Mani inancını görmüştük. Bunun hemen batısında, Kafkasya Hazar denizi güneyinde VII. yüzyıldan başlayarak Paulisyenler denilen garip bir Hristiyan mezhebi türemektedir. Asıl etkinliğini IX. yüzyılda kazanan bu mezhep muhtemelen Konstantin adında bir Ermeni tarafından kurulmuştur. Mezhebin bir ucu Hristiyanlığın ilk günlerinde ortaya çıkan bir mezhep olan ve kökeni Sinopta bulunan gnostik - düalist Marcion mezhebi, öbürucu da gene düalist bir sentez öneren Mani inancıydı. Mani'nin kendisinin de kendinden hemen önce yaşamış olan bu Marcion'dan etkilenmiş olduğu kuvvetle ileri sürülmektedir ve temel görüşlerdeki benzerliğe bakılırsa bu pekâlâ gerçek de olabilir.

Bunlara kısaca bakalım

MARCION

İlk hristiyan kayıtlara göre Marcion, Sinop Piskoposunun oğluydu ve gemicilikle uğraşıyordu. Bir ticaret filosofunun sahibi olarak 140 yılında Romaya gitti ve oradaki Hristiyanlara katıldı. Fakat kısa zamanda yarı gnostik bir hermetik ve heretik düşünce taşıdığı gerekçesiyle 144 yılı temmuzunda ekskomünike edildi. Marcion görüşlerinde Yahudi inancını kesinlikle reddediyor, Ahd-i Atik'in baştanbaşa yudurulmuş olduğunu ileri sürüyor, aynı zamanda yeni Akit'ten de yalnızca Paulusun mektuplarını, İsa'nın Zeytindağındaki vaazını ve Lukasın İncilini kabul ediyordu. Ona göre Tanrı ikiydi. Bunlardan biri Yahudilerin Yahvesi olarak kabul edilirse, ikincisi de gene Yahudilerin Elohim'i olarak ele alınmalıydı. Bunlardan birincisi emir veren, kısıtlayan, çatık kaşlı, zalim, tiran bir tanrı, ikincisiyse sevecen, veren, affeden bir tanrıydı. Marcion'a göre İsa'nın tanrısı aslında bu ikinci-

siydi. O tanrı kendisini tanımayanlara da şefkatle yaklaşan, yaratıkları arasında iyi ya da kötü olarak hiçbir fark gözetmeyen, Rahman ve Rahim Allah'tı. Bu İsa'nın dağdaki vaazında çok açık bir şekilde görülmektedir. Bu inançlarla Marcion, İncili yeniden yazdı. *Instrumentum* adını verdiği bu İncil başlıca Lukas İnciline dayanmaktaydı. Buna Paulus'un bazı seçilmiş mektupları da eklenmekteydi. Ayrıca bu İncile Marcion bir de Antitheses adlı bölümü ekledi. Bunda Yahudi inancını, değiştirilmiş saydığı eski Akiti' eleştirmektedir. Ona göre insanın bedeni yaratıcı Tanrı'nın eseri idi. Fakat ruhu İsa'nın kastettiği, bilinmeyen Tanrıya aitti. Bu bilinmeyen Tanrıya ulaşabilmek için asketik bir yaşam ve ezoterik yollar gerekiyordu. O Tanrıyla bu evren arasında hiçbir kendiliğinden bağlantı bulunmuyordu. O Tanrı oğlunu, örnek alınması amacıyla insanlara göndermişti ve bu yüzden onun çarmıha gerilişi de seçilmiş bir eylemdi. Dolayısıyla askez, yani melâmet, perhiz, dünyevi isteklerden uzaklaşmak ve iyilik için yaşamak ona yaklaşmanın tek yolu olabilirdi. Ona ulaşmak yalnızca ölümden sonra değil, yaşamda da olurdu. Kurtuluşlar aramızda yaşayabilir ve bize örnek olmayı sürdürürlerdi. Marcionik kilise III. ve IV. yüzyıllarda Avrupada inanılamayacak kadar yayıldı. Hemen her kentte, özellikle de liman ve pazar kentlerinde Marcionik kilise ve cemaatlar bulunuyordu. Bu mezhep Batıda IV. yüzyıldan sonra gerilemiş ve kısa zamanda ortadan kalkmışsa da Doğuda X. yüzyıla kadar bütün gücüyle yaşamayı sürdürdü. Özellikle Doğu Anadolu, Batı Suriye ve Güney Kafkasya'da çok etkin oldu.

MANİ

Daha önceden anlatılmışsa da yeniden anımsatmak için özetle; Maninin inancında da eski Akit yanlışmış ve yanıltılmıştı. İki tanrı söz konusuydu. Bunlardan biri iyi, biri kötü yaratıcılardı. Kötü olan metinlerde şeytan olarak adlandırıldı. Evren, Dünya ve İnsanın bedeni bu şeytanın eseri idi. Asıl Tanrıysa daha ötede, ruhlara hükmeden, iyi ve güzel olanı sağlayandı. Lukas İncili ve Paulusun bazı mektupları doğru sayılmalıydı. İnsan kesin bir temizlik ve dünyadan elini çekişle ruhunu kurtarabilirdi. Bunun için çok karmaşık olmayan fakat gizemli melâmet yolları vardı. Kişi bu yoldan "*kurtulmuş*" olurdu. 216 yılında doğan Mani 276 yılında Şah Şahpur Bahram tarafından derisi yüzdürülerek idam edildi. Öğretisi VII., VIII. yüzyıllarda parlayarak bir din halinde yayıldı.

Kurucusu Konstantin, kendine Silvanus adını da almıştı. (Silas, Paulusun arkadaşlarından birinin adıydı.) Öğretisine göre bir iyi, bir de kötü Tanrı bulunmaktaydı. Bunlardan birincisi bu evrenin ve dünyanın yaratıcısı, ikincisi ise gelecek olan evren ve dünyanın yöneticisiydi. İsa gerçekte Meryemin oğlu değildi. Çünkü iyi Tanrı cte bürünerek insan olamazdı. Bu inanca göre de Lukas İncili ve Paulusun mektupları esastı. Bu mezhepte tapınmalar, dualar yoktu ve kurumsal kilisenin yetkesi kabul edilemezdi. Bu mezhep ortaya çıkışından kısa bir süre sora büyük bir isyana neden oldu. 668-698 yılları arasında III. Constantin ve I. Justinianus iki kez bu mezhep üzerine seferler düzenlediler. Bunlardan ikincisinde Konstantin Silvanus ele geçirilerek taşa tutulmak suretiyle idam edildi. Arkadaşı ve yardımcısı Simeon Titus da diri diri yakıldı. IX. yüzyılda bu mezhep Kilikya ve Orta Anadolu'da yeniden canlandı. İmparator ve Theodora'nın bütün baskılarına ve katliamlarına karşın mezhep canlılığını korudu. I. Basil tarafından gönderilen bir seferde askeri güçleri kırıldıysa da mezhep olarak canlılığını Haçlıların Anadolu'ya girişlerine kadar korumayı sürdürmüştür. Paulisyenler özellikle Trakya'da X. yüzyıllarda önem kazanmışlardır. Çünkü büyük yenilgilerinden sonra sağ kalanlar imparator tarafından Bulgarlara karşı bir set oluşturmak üzere Trakya sınırlarına yerleştirilmişlerdi. Bu mezhep orada giderek dağıldı, Makedonyalılar, Bulgarlar, Yunanlılar arasında yayılarak yaşamayı sürdürdü.

İşte bu ortam içinde biri batı bölgelerinde, biri doğu bölgelerinde olmak üzere, iki ayrı inanç sistemi, Hristiyanlık ve İslâm içinde, iki ayrı, ama aynı rüzgârlardan esinlenmiş hareket daha doğdu. Bunlardan batıdaki Bogomilizmdir.

BOGOMİLİZM

X. yüzyılın ikinci yarısında ya eski adı Philadelphia olan Alaschir-den, ya da Filibeden çıkan Theophil adlı bir rahip yeni bir heterodoks öğreti yaymaya başlamıştı. "*Tanrı sever*" demek olan adını bilinmeyen bir şekilde aynı anlama gelen slavcayla Bogomil olarak kullanmaya başladı ya da bu süreç tersine oldu. Hangisi olursa olsun Bogomilin adı Bulgaristan'da oldukça önemli bir fırtına kopmasına neden oldu. Daha yeni kurulmuş olan Bulgar Kilisesinde Evangelist yönde bir refoma gidişmesini isteyen bir milliyetçi hareket ortaya çıkmıştı ve bu hareket Bogomilin öğretisini öneriyordu. Bogomilin öğretisinde görünen evren, dünya ve yaratıklar şeytanın yaratıklarıydılar. Gerçek Tanrıya ulaşabilmek için insanı maddeye yaklaştıran bütün

edim ve eylemlerden olabildiğince uzaklaşılması gerekliydi. Bedene ilişkin bütün dinsel pratikler de böylece reddedilmekteydi. Vaftiz, et yemek, evlenmek, şarap içmek hep şeytana ilişkin olgulardı Kilisede kullanılmakta olan simgeler de boş şeyler ve şeytanın oyunlarıydı. Yapılması gereken tek şey tam mistik bir yaşamla dünyadan el etek çekmekti. Bu mezhepte de inananlar iki gruptular. Bunlardan biri belli bir inisiyasyonla mezhebe katılan ve uzun aşamalarda dervişleşenler ki bunlara *aydınlananlar* ya da *kurtulanlar* deniyordu. Öbürü de mezhebe inanmış olan ama ezoterik yola henüz girmemiş olanlardır. Bu genel inanmışlar için de dünya malından uzak durmak, kardeşçe bir arada yaşamak ve mistik inanca olabildiğince yaklaşmak gerekliydi. Mezhebe sadece inanmış olarak katılanlar için de daha basit inisiyasyonlar gerekiyordu. XI. ve XII. yüzyıllarda Bogomilizm Balkanlarda ve Anadolu'da çok yandaş bulmuş ve yaygınlaşmıştı. Yaygınlaşmanın temel nedeninin mezhepte mal beraberliği kuralı oluşu ve belli bir ruhbanın olmayışı, kurtulmuş denilen önde gelenlerin de bütün dünya zevklerinden el çekmiş dervişler oluşu olduğu düşünülmektedir. Gerçekte bu özellik, buraya kadar anlatılan o dönem kardeşlik mezheplerinin hepsinin ortak özelliği idi. Manihaistler, Paulisyenler, Marcion ve Bogomiller ve buradan devam edecek olan Katarlar, Şeyh Bedrettin Simavnavî Hareketi, İsmaililer hep aynı temel ilkeleri benimsemekteydiler. Belli derecede kamu ortaklığı, zahiri olan yaygın inançların ötesinde Batını olan anlamı kavramaya çalışma çabası, buna ulaşabilmek için güçlü bir kardeşlik birliği, ezoterik bilgi ve bu ezoterik bilgiye giden yolda inisiyasyonla başlayan ve uzun süren aşamalı yükseliş. Bogomilizm, Bizansın içinde 1100 yılında büyük karışıklıklara yolaçtı ve hareketin o sıradaki önderi Basil, kent ortasında yakılarak cezalandırıldı. İnancın bundan sonraki etkisi özellikle Bosna üzerinde oldu. XII. ve XV. yüzyıllar arasında bu hareket Bosna'nın ulusal kimliği haline geldi. Bulgaristan'da da Bogomilizm Türklerin gelişine kadar Bizansa kafa tutan önemli bir grup olarak kaldı. Türklerin Balkanlara gelişiyle bu hareket mensupları oldukça özgür kalmış olmakla birlikte pekçoğu da Pomak ve Boşnak adlarıyla Müslümanlığı seçtiler. Ancak bu Müslümanlar günümüze kadar İslâmiyet içinde daha özgün ve giderek aydınlanan bir grup oluşturmuşlardır. Bu Müslümanlaşmış Bosnalılar ve Bulgarların, yani Boşnak ve Pomakların arasında, İslâmiyeti bir Bogomilizm yolundan geçtikten sonra kabul eden diğer bölge halkları, Makedonlar, Arnavutlar ve benzeri gruplarda, daha sonraları Bektaşilik ve Sufi tarikatlar da çok güçlü bir yatak bulmuşlardır. Konumuz için daha önemli bir geç etki de Bogomil inancının XII. yüzyılda Güney Fransada Katharlar ve İtalyada Albigenler adıyla ortaya çıkmaları ve bu kez Avrupada yerleşik eski hermetik akımları da canlandırmalarıdır. XIII. yüzyılda düalistik

inanç toplulukları Kafkaslardan Atlantiğe kadar tam bir ağ halinde örülmüştü. O dönemin etkisini Haçlıların seferlerinden sonra yeniden ele alacağız. Ancak, Haçlıların, Doğu Roma kilisesi alanlarına geldiklerinde karşılaştıkları manzara böylesine heterodoks olmuştur.

İSMAİLİLER

İslâm düşüncesi incelenirken, İslâm inançlarının ve felsefesinin hiç bir zaman tek ve üniforme bir sistem olmadığını, 1400 yıl içinde, özellikle de bu dönemin ilk yarısında çok büyük dalgalanmalara, çatlamalara, bölünmelere, birçok inanç ve mezhep savaşlarına da yol açmış olduğunu, bu süreç içinde Avrupa ya da Asyaninkinden hiç de az ve önemsiz olmayan felsefe akımlarının ortaya çıktığını, bu akımların sosyal gelişmelerin öncülü ve nedeni ya da sonucu olduğu hiç unutulmamalıdır. Özellikle bağnaz gruplarca ve öyle bağnaz gruplara akılları sıra ödün vermeye çalışan bilgisiz ve düşüncesiz günümüz aydınlarınca tek ve kesin bir öğretiymiş gibi sunulmasına karşın İslâm, birbirine temelden karşıt pekçok yorumu, zengin felsefe akımlarını birarada barındırabilen, insan düşüncesini kısıtlamak şöyle dursun 1000 yıldan daha uzun bir süre bütün klasik düşüncelere yataklık ederek hem onlardan kuvvetle esinlenmiş, hem de insanlık tarihini bugüne taşımakta en önemli ve belki de tek köprü olmuş, kendisi için bu gün batılıların kullanmayı yoğledikleri tanımla *"bir dünya dini"*dir.

İşte bu 1400 yıllık tarihin en başlarında ortaya çıkmış olan ve onu bugüne kadar ikiye bölmüş olan temel fay hattı, Hz. Ali'nin hilafeti, Muaviye olayı ve Kerbela katliamıyla ortaya çıkmış olan Sünnî - Şiî ayrılığıdır. İmametini yalnızca Hz. Muhammed'in ailesinden olanlara hak olduğu iddiasından kaynaklanmış olan Şia bu bağlamda daha onun ölümüyle ortaya çıkmış ve ilk halife, ilk imam olarak Ali'nin adaylığı ileri sürülmüştür. Söylencelere göre Salman el Farsî ve bir kaç kişi tarafından daha o anda ileri sürülmüş olan bu hak, Ebûbekir'e bi'at ile haktan sapmanın başladığı inancını da birlikte getirmiş ve ayrılmanın başlangıcı olmuştur. Ancak Hz. Ali'nin birçok tartışma ve uyuşmazlıklarla süren gerçek hilafeti en fazla beş yıl sürmüş ve ondan sonra gerçekten Hz. Muhammed'in soyundan gelenlerce kurulan ilk Ali ailesi hükümdarlığı ancak 789 (Hicr 172) yılında I. İdris tarafından Fas'ta kurulabilmiştir.

Tümüyle ayrı bir konu olan ve üzerinde şimdi de ciltler yazılabilecek olan Sünnî - Şiî ayrımına burada girecek değiliz. Yalnızca konumuz ve İslâmiyetin çok önemli bir düşünce akımı olan İsmailîliği anlatmaya çalıştığımız sırada geçecek birkaç adı açıklayabilecek kadar dokunacağız. Şia'nın en önemli unsurunu burada belirtmeden geçme-

melîyiz. Bu unsur, Hz. Hüseyinin şehadetiyle "*Hak için acı çeken ve şehit olan insan*" kavramının ortaya çıkmış olmasıdır. Gerçekten de Ali ve Muhammet soyundan gelen pekçok kişinin, tarih bakımından önemli bir rolleri olmadığı halde egemenlerce katledilmiş olmaları, bu "*din için acı çekme*" unsuru (Passion kavramı) bugün de Şii, Alevî, Batınî inançların en temel öğelerindendir ve en önemlisi "*ilâhî varlığın insan içinde tecellisi*" kavramını İslâmiyetin içine taşımış olmaktadır. Bu kavramın olabilirliği Hz. Muhammet ve Kur'anca da yadsınmamış, Kur'anda Hz. İsa'dan "*kalimat min Allah*" olarak sözedilmiş olması (Al-i İmran suresi, 38-50) Tanrısallığın bir insan vücudunda biçimlenebileceği inancını, göçüş ve dönüş, Passion ve Epiphanie, yani acı çekme ve tecelli etme kavramalarını, olabilen bütün etki ve kaynaklarıyla İslâmın içine taşımış olmaktadır. Bu yolla birden Pythagoras'tan, hatta daha eskilerden bu yana daha doğudan Brahma ve Buda inançlarından beriye gelebilecek olan bütün etkiler ve düşünceler ortaya çıkmaktadır. Bu inançların en görünür biçimi Mehdi düşüncesidir. Tıpkı Tanrının İsa suretinde yeryüzüne indiği inancı gibi, ama temelinde Tanrının bizzat kendisinin değil de tanrısal gücünün, bir tür Ruh-ül Kudüs'ün insan suretinde tecellisi söz konusu olmaktadır. Bu daha değişik kaynaklardan gelen Vahdet-i vücud, yani bütün varlığın birliği kavramıyla da birleşince şöyle bir sıra doğmaktadır:

Tanrı insanoğlunu kendi suretinde yaratmıştır;

Zaman zaman kimi insanlarda bu tanrısal suret daha gerçek olarak tecelli eder;

Ali bu insanlardan biridir;

Ancak gerektiğinde bu tanrısal güç yeniden kimi insanlarda temerküz ve tecelli eder;

Bu insanlar Mehdidir.

Orta Asya ve Alevî inancında bu kavram daha da rasyonelleşmiş ve her varlıkta zaten tek bir bütün Tanrının özünün ve bir parçasının varolduğu, dolayısıyla bu bilinci en yüksek taşıyan Ali'nin de Tanrının bir sureti olduğu, ayrıca her insanın yüzünde Ali'nin ve Tanrının, eğer kalp gözüyle bakılırsa, görülebileceği gibi çok yüksek bir kavram halini almıştır. Ancak öykümüze konu olan çağda bu kavram henüz o denli zenginleşmiş bulunmuyor, Alinin ve Tanrısal özelliğin vücuttan vücuda geçerek her dönemde bir kişide tecelli ettiği, yani bir kişinin Mehdi olduğu inancı bulunuyordu.

Şi'a'nın anlayışlar bakımından birbirinden çok farklı olan üç kolu oluşmuştur. Bunlardan Zeydi denilenler Allahın, İmamın şahsında tecellisini yalnızca ilahî bir hidayetle sınırlarlar ve bir ilahî nurun sürekli olarak bir Ali oğluna akışını yadsırlar. Bunun tam karşısı olan ve Gâî ya da Gulat denilen kesim ise bu tecelliyi tam bir Hulûl şeklinde alırlar. Bunlara göre İmamın kendi kişilik ve varlığı bu ruhun

içeri girmesiyle tamamen ortadan kalkar ve o kişi artık Ali'nin ve Allah'ın kendisi olur. Bunların en ucunda bulunan Dürzilerde, İmamın ölümü kendi seçimiyle ve bir vücuttan diğerine geçiş amacıyla olur. Bu iki uç arasında kalan ve İmamı adını alan kesime göreysel İmam bir insan olarak kalmakla birlikte ona kısmi bir hulûlle kısmi bir ilahî nur geçmiş olur. İşte daha çok Gulat kesimine yakın olan İsmailî düşüncesinin temelinde yatan düşüncüyü böylece kısaca gördükten sonra onun tarih içinde ortaya çıkışına bakalım.

Ali soyundan gelen, 6. İmam sayılan Cafer el Sadık'ın 765 yılındaki ölümüyle veraset kendiliğinden büyük oğlu İsmail'e geçmek gerekirken halen bilinmeyen ve anlaşılamayan nedenlerle İmamlık hakkı ondan alınarak küçük kardeşi Musa'ya verildi. Bundan doğan çekişmelerle İsmailî yandaşları Ebul Hattab'ın çabalarıyla İsmail'in ve onun ölümünden sonra da oğlu Muhammed'in çevresinde bir hareket oluşturdular. Çok kısa bir zamanda, tam irdelenemeyen çevre koşullarının ve toplumsal gereksinimlerin etkisiyle bu hareket çok disiplinli ve çok olgun bir örgüt halini aldı. Kolaylıkla Kuzey Afrika, Kuzey Irak, Güney İran ve Endülüs bölgelerine yayıldı. İki uçtaki yayılışın başarıları sonucunda 909 yılında mezhebin o güne kadar gizli kalan İmamı ortaya çıkararak kendisini Mehdi ilân etti. Bununla, kendisine Fatimî adı verilen bir ayrı devlet düzeni de oluştu. Bağdattaki Halifeyi tanımayan bu inanç mensuplarının çok güçlenmesiyle Fatimî halifeliği giderek güçlendi ve 4. Fatimî halifesi devlet merkezini Kahire'ye taşıdı. İsmailî'ler Kahirede el Ezher medresesini kurdular. Burada İsmailî din adamları yetiştiriliyordu. Burada yetişen Dai ve imamlar, mezhebi her tarafa yaydılar. Mezhep, uygulamalarında mal ve mülk ortaklığı önermekteydi. İsmailî düşünce sistemi "*Batınî tevîl*" yoluyla uyarlanmaktadır. Yani kitabî düşünce yanında uyarlanmış düşünce de değer taşır ve birinin yetmediği yerde öbürü aynen geçerlidir. Halen zulüm ve cevr ile dolu olan yeryüzü, Mesih'in yolundan gitmekle adalet ve hukukla dolacaktır.

Çeşitli toplumsal hoşnutsuzların biraraya toplandığı bu inancın örgütü o çağda oldukça gizli olarak sürüp gitmiştir. Örgüt herbiri öbürüne kapalı olan basamaklar şeklinde bir piramid sistemi geliştirmişti. Bunun en alt derecesini Müminler oluşturuyordu. Bu derecede temel öğretim sözkonusuydu ve birkaç yıl bu derecede kaldıktan sonra eğer istenirse örgüt içinde görevler almak için başvurulabilirdi. Bu başvuru bir Mümin olarak sınılandıktan sonra kabul edilirse Mükellef denilen ikinci dereceye geçiriliyordu. Mükelleflik aşamasında eğitim ve öğretim genişletiliyor, felsefe ve diğer inançlara ilişkin bilgiler veriliyordu. Mükellefler kendi aralarında en layık bulduklarını Marifet kapısı dedikleri üçüncü dereceye gönderirlerdi. Bu aşama mensuplarına Dai adı verilmekteydi. Dai'lik, mezhebin genişlemesin-

de en büyük rolü oynamış olan kesimdir. Olabilen her yöne yayılmış ve çok yoğun bir baskıya karşın başarıyla misyonerlik görevini sürdürmüşlerdir. Sözcük anlamıyla Dai, çağırın demektir. Başarılı Dai'ler 4. dereceye alınarak büyük Dai ya da Baba olurlar. Dış dünyadaki aktivitelere göre değerlendirme burada sona erer ve 5. dereceden başlayarak iç dünyaya yöneliş başlardı. Bunun için bu dereceye Tarikat kapısı adı da verilmektedir. Bu aşamada artık ezoterik öğreti verilir ve kişinin bir Batınî yorumcu olabilmesi için gereken bütün bilgi ve beceriler sağlanırdı. Bu aşamada duruş ve eğitimin belirli bir sınırı yoktur. Olgunlaşma sonsuza kadar sürebilir. Ancak takdir edilirse Hüccet adı da verilen 6. dereceye yani Hakikat kapısına varılırdı. Burada bütün görece gerçeklerin anlamsızlık ve hiçliği artık anlaşılmış oluyordu. Çünkü bunun ötesinde bir derece daha vardı ve orada tek kişi, Şeyh-el Cebel bulunuyordu. Ona Belağ-ı Azam (Büyük Konuşan) ya da Namus-u Ekber gibi adlar da veriliyordu.

İsmailî mezhebi ve Fatimî halifeliği İslâm düşüncesine çok büyük katkıları bulunmuştur. Unutulmamalıdır ki o sırada İslâm dünyası Maveraünnehir'den İspanya'ya kadar uzanmaktaydı ve Roma'dan, Bizanstan artakalan muazzam bir insan hazinesinin de sahibi sayılırdı. Bölgede Avrupa düşüncelerinden Asya bölgelerinde kalmış orijinal Hristiyan düşüncelerine, Phythagoras, Plato ve Aristo'nun doğrudan tercümelerinden Yahudi ve Kabbala düşünürlerine kadar çağın bütün bilgileri dolaşmakta, sınırların hemen ötelinde daha önce anlatılmış olan ve bölgelerinde münafık kabul edilen bütün düşünceler oluşup gelişmekteydi. Nasıl İslâm tıbbı Musevî, Mecusî, Marunî, Süryanî, Zerdüşî bilgelerin çalışmalarıyla oluşmuşsa, nasıl o çağın medreseleri aynı bilgelerin katkıları ve çabalarıyla göğermişse, felsefe ve dinsel düşünce de aynı bilgelerin naklettiği ve geliştirdiği düşünce ve görüşlerden etkilenenecekti. Hiç beklenmedik bir hızla genişleyen İslam devleti, bir devlet kuruluşu olarak idare hukukundan, ticaret hukukuna, aile hukukundan devletler ve teşkilât hukukuna kadar bütün bir sistemi birden ve çok kısa zamanda oluşturmak zorundaydı. Doğu devletlerinin hızlı gelişmenin getirebileceği sorunlarda, Batıda bulunmayan bir bilgelikleri vardır. Göçebe ve çoban bir halkın birden, birkaç yıl içinde tarihin en büyük imparatorluklarını kuruverdikleri ve böyle uçsuz bucaksız imparatorluklarda çok orijinal ve mükemmel yönetim ustalıkları sergiledikleri sık sık görülmüştür. Makedonya, İran, Moğol, Kök-Türk ve Hun, Selçuk ve Osmanlı İmparatorlukları hep bir insanın kısa ömrü içinde uçsuz bucaksız sınırlara ulaşmış ve hiç zorlanmadan karşılarına çıkan yepyeni idari ve hukuki sorunlara yepyeni çözümler getirebilmişlerdir. Belki de bu yüzden Doğuda, Avrupa'nın bin yıl boyunca sergilediği feodal dağınıklık hiç görülmemiştir. Aynı şekilde genç İslâm devleti de olağanüstü kısa bir dönemde yep-

yeni sentezlere ulaşmış, ama bu arada karşılaşmış olduğu insanlık düşün mirasını da bütün sorun ve çatışmalarıyla almıştır.

İşte İsmailî düşüncesi de böyle bir düşünceler sentezinin ürünüdür ve İslâm düşününe son derece de değerli sentezler de armağan etmiştir.

İsmailî mezhebi bu düşünce zenginliğine karşın ve belki tam da bu yüzden, Fatimî devletin ordu komutanlarının başkaldırılarıyla sarsılmaya başladı. Giderek halifelik yerel bir Mısır hanedanı haline geriledi. Ama tam bu sırada Kuzey Doğu taraflarında tam bir İsmailî gelişimi görülüyordu. Bu hareketin başında Hasan Sabbah adında biri bulunuyordu. Sabbah, İran'lıydı ve Nişapur'da Ömer Hayyam'ın yakın arkadaşıydı. Hilafetteki bir taht anlaşmazlığını bahane ederek Sabbah ve çevresindeki bir bölüm İsmailî ayaklandı. Kendilerine halifenin oğlu Nizarı dinsel lider seçtiler. Nizar ise Mısırda egemenliği ele geçiren kesim tarafından öldürüldü. Ama yayılan bir söylenceye göre onun torunu İran'a kaçırılmış ve Hasan Sabbah tarafından saklanmıştı. Böylece meşruiyet iddia eden bu kesim kendine Nizarî adını taktı ve Fatimî-İsmailî inanç sisteminden ayrılmaya başladı. Nizarîler, kendi inançlarına Dava-i Cedide (Yeni Dava) adını taktılar ve asıl İsmailî inanç sistemine de Dava-i Kadime (Eski Dava) dediler. İki yaklaşım arasında son derecede önemli kimi farklar bulunmaktadır. Bir kere bu yeni inanca göre Batınî öğeler, zahirî öğelerden üstün ve önceliklidir. Yani çıkarsanmış ve uyarlanmış olan düşünceler, kitabî, düzenli öğretiyeye göre üstünlük ve öncelik taşır. Batın da Mehdî ve İmam tarafından saptanır. Ama çoğu zaman İsmailî İmamı gizlidir, ortaya çıkmaz. Bir kere ilk 150 yıl boyunca İmam hiç ortaya çıkmamış, onun yüzünü gören, kimliğini bilen olmamıştır. Ve nitekim Hasan Sabbah tarafından meşru sayılan İmam, yani Nizar'ın torunu da saklıdır ve adını bilen bile yoktur. Görünen yalnızca 6. derece, yani Hücce sahipleridir. İmam "Doğudaki Nur"dur ve ilahî iradedir. Nizarîlerin getirdiği bir yenilik de inanç düşmanlarının katlinin vacip oluşudur. Bu öldürme işlemi 2. derece olan Mükelleflerin işidir ve bu mükellefler artık Fedâî adını almıştır, Müminler için de Fedâî olmak bir haktır. Yani isterlerse öldürme işini yüklenebilir. Bu görev Fedâîler için ise zorunludur.

İran'ın kuzey eyaletleri olan Deylem ve Azerbaycan eyaletleri uzunca bir süredir rafîzi depoları haline gelmişti. Sabbah buralardan istediği kadar mümin ve fedâî toplayabiliyordu. Sabbah bunlardan oluşturduğu bir kuvvetle 1090 yılında Azerbaycan yakınlarındaki Alamut kalesini ele geçirdi ve burayı bir karargâh haline getirdi. Buradan Selçuk egemenliğine karşı bir terör hareketine girildi. Selçuk ellerinde bulunan serpili yandaşlarının da yardımlarıyla İran, Irak, Suriye ve Anadolu'daki irili ufaklı birçok kale ve kenti İsmailîler ele

geçirdiler. Alamuta yerleşmiş olan şeyh kendisine bağlı olan Dai, Fedai ve Müridlerle korkunç bir terör ve gerilla savaşını yönetiyordu. Bu terör iki yüz yıldan fazla sürdü. Bölgeye, az sonra sözünü edeceğimiz Haçlılar da girmiş bulunuyordu. Selçuklar bir yandan Anadolu ve Suriye'den geçip giden Haçlılara, İznik'i ele geçirmiş olan kuvvetlere karşı savaşmaya çalışırken, kuvvetleri ve ikmal yolları arkadan İsmaililer tarafından da vurulmaktaydı. Ufak-tefek İsmaili kaleleri alınabilse de saldırıların ardıarkası kesilmiyordu. Suriye Selçukluları da bir yandan Kudüs'ü kurtarmaya çalışırken biryandan da arkalarından saldıran İsmaililerle boğuşmak zorunda kalıyorlardı. Selahaddin-i Eyyubi'ye iki suikast girişimi oldu. El Ezher'in ve daha ikincil İsmaili merkezlerinin ürettiği propagandaya karşı durabilmek için Bağdatta ve diğer büyük merkezlerde birçok medreseler açıldı ve Sünnî öğretinin tutmasına çalışıldı. Bu arada 1250 yılında Mısır'da, Kölemenlerin egemenliğiyle El Ezher'in bağımsız hareketi de engellenebildi. Fakat asıl temizlik Moğolların istilası, Hulâgunun askeri hareketi ile olabildi. Bunun ardından bütün öbür merkezler ve topluluklar halinde Suriye, İran bölgelerinde, daha özgün bir Fatimî kolu olarak Yemen'de ve oradan sıçramış bir kol olarak da Hindistan'da serpili bulunmaktadır. Bu mezhebin Fedailerinin önce esrarla, yani Haşişle sarhoş edilerek girecekleri cennet bahçelerine ilişkin hayaller gösterildikten sonra suikastlara gönderildiklerine ilişkin bir söylenti vardır. Gerçekte bu söylenti Aleviler hakkındaki Kızılbaş ya da Mum-söndü söylentileri gibi masaldan ibarettir. İsmaililer bütün eylemlerine ilişkin çok ayrıntılı kayıtlar tuttıkları halde böyle bir önemli hususu es geçmeleri olası değildir. Ayrıca esrar da böyle bir sarhoşluk yapmaz. Ama bu söylenince yüzünden bu mezhep mensuplarına genel olarak Haşişin adı verilmiş ve bu sözcük giderek inancı uğruna kanlı cinayetler işleyebilen kişi anlamına gelmiştir. Bölgedeki Haçlılar da bu sözcüğü böylece almış ve kullanmışlardır. Sözcük böylece batı dillerine geçmiştir. Bugün de bütün batı dillerinde "*Assassin*", cani ya da suikastçı anlamına kullanılan sözcüktür. Yalnızca bu sözcüğün bu şekilde batı dillerine yayılmış olması bile Haçlı istilaları sonucunda bölgeye yerleşmiş olan şövalye devletlerinin, çağın Ortadoğu inanç ve söylencelerinden ne kadar yoğun etkilenmiş olduklarını ve o kültürü batıya nasıl taşımış olduklarını çok güzel göstermektedir. Şimdi işte bu Haçlılara yakından bakalım.

HAÇLILAR

Kahire'de egemen olan Fatimî halifelerinden Abdülaziz, inancın da etkisiyle bölgedeki Yahudilere karşı çok ayrımcı ve aşağılatıcı davranıyor ve onları ağır mükellefiyetlerle cziyordu. Daha sonra onun yerine geçen oğlu El Hakîm ise bu ayrımcılığı bölgedeki Hristiyanlara da yaydı ve onları yalnız maddi mükellefiyetlerle değil aynı zamanda belirli davranış, giyim kuşam, yerleşme ve hareket zorlamalarıyla da kısıtlamaya başladı. Bu kısıtlamalarda çok ileri gittiği, Hristiyanlara ve Yahudilere karşı, çok sonra Hitlerin uyguladığını andıran ayırım ve imha girişimleri olduğu gerçektir. Bunların çağındaki nedenleri pek bilinmiyor. Ancak bu kısıtlamalar ve zulümün öyküleri batı ülkelerine ve Vatikan'a korkunç zulüm öyküleri olarak ulaşmaktaydı. Birebin katılarak yayılan öykülerle Fatimî ve genel olarak İslâm imajı Batıda, Humeyni zamanının İran'ı gibi bir görünüm kazanmış bulunuyordu.

Haçlı seferlerinin başlayışının pekçok sosyal ve siyasal nedeni vardır. Bunların arasında Avrupa ülkelerinin artık, İngiltere'nin Normanlarca istilası, Sicilya ve İstanbul'a Viking seferleri gibi deniz aşırı askeri saldırı düzenleyecek kapasiteye ulaşmış olmaları, İtalyan ticaret gücünün Akdenize egemen olan Arap ticaretiyle rekabeti, Avrupa'nın konsolidasyonunun tamamlanmış ve bütün Anakara'da görece bir barış durumunun oluşmuş bulunması gibi faktörler de gözardı edilemez. Hızlı Selçuk yayılışı, 1071'de Malazgirt, 1085'te Antakya'nın fethi ve ardından 1092'de İznik'in alınması, 1095'de Bizans İmparatoru Alexius Comnenus'un yardım isteğinin, tam da Piacenza Konseyi'nin toplantısı sırasında ulaşması da ateşleyen faktörlerdir. O sırada genel hava büyük bir seferbelik hazırlığı şeklindeydi ve 18 Kasım 1095'te toplanan Clermont Konseyi de dışarıda silahlarını kuşanıp zırhlarını giyen şövalyelerin ve kalabalık halk yığınlarını da onlara katılmak için kışkırtmakta olan Pierre l'Hermite'in kamu baskısı altındaydı. Bu yüzden bir yandan Tanrının barışçıl özelliğini vurgulayan bir karar alan Konsey, aynı zamanda Haçlı Seferini başlattı. Clermont ve bütün bölge "*Deus volt*" (Tanrı öyle istiyor) çığlıklarıyla inliyordu. Böylece Papa Urban II'nin komutasıyla 1096 Ağustosunda denizden ve karadan 4 büyük ordu halinde I. Haçlı Seferi başladı. 19 Haziran 1097'de İznik, 3 Haziran 1098'de Antakya düştü. Selçukluların bu zor durumundan faydalanan Fatimiler de 1098 Ağustos'unda Kudüs'ü alıverdiler. Ama ilerleyen Haçlı Ordusu ertesi yıl 7 Haziran 1099'da Kudüs'ü kuşatmaya başladı. 13-15 Temmuz'daki çok kanlı savaşlarla Godfroid de Bouillon kente girmeye başladı. Savaştan çok savaşın sonundaki katliam korkunçtu. Kentin bütün Müslüman ve Musevi halkı, kadın, erkek, çoluk çocuk demeksizin katledildi.

İşgal edilen Filistin topraklarının yeni bir idareye geçmesi gerekiyordu ve görece kısa süren çekişmelerden sonra 11 Kasım 1100'de Godfroid'in kardeşi Balduin Kudüs Kralı oldu.

Bu krallık, izleyen yüzyıl içinde bir feodal krallık şeklinde organize olmaya başladı. Bir yandan Şam ve yakın bölgelerin fethi devam ederken biryandan da bölgesel Arap ve Türk egemenleriyle çeşitli anlaşmalar yapılmaktaydı. Bu feodal oluşum içinde olup bitenler çoğunlukla alacakaranlıkta kalmışsa da Kudüs Krallığının kayıtları biraz daha iyi bilinmektedir. Bunun nedeni bir yandan Arap müverrihlerin kayıtlarından, bir yandan Selahaddin-i Eyyubi'nin bu krallığı düzenli bir devlet gücüyle geri almış olmasından, öte yandan da merkezi krallık olarak kayıtlarının Papalıkça da tutulmuş olmasındandır. Asıl kaynak, bu devletin bütün yasal düzenlemelerinin XIII. yüzyılda "*Assisses de Jerusalem*" adında bir kolleksiyonda toplanmış olmasıdır.

Bu krallık Sina Yarımadası doğusundan başlayarak önce geniş bir alan, daha yukarıda ince bir şerit ve Hatay'dan başlayarak gene genişleyen bir alandan oluşan bir alanda, yapılan savaşlarla genişleyip daralan sınırlarla XIV. yüzyıl sonlarına kadar varlığını sürdürebilmiştir. Bu devlet bölgelerini şöyle sıralayabiliriz:

a) Beyrut'un az kuzeyinden güneye doğru inen bir şeritte ve Kudüs'ten başlayarak gittikçe genişleyen ve bütün Filistin ve Ürdün'ü kaplayan *Kudüs Krallığı* 1099-1187 yılları arasında egemen olabilmektedir.

b) Beyrut'un biraz kuzeyinden başlayarak kuzeye doğru Lazkiye güneyine kadar dar bir şeritte *Trablus Kontluğu* 1109-1287 yılları arasında egemenliğini sürdürebilmiştir.

c) Lazkiye kuzeyinden başlayarak bugünkü Hatay ilinin hemen tamamı 1098-1268 yılları arasında *Antakya Prensiği* egemenliğinde kalmıştır.

d) Hatay'ın hemen doğusundan başlayarak Gaziantep'in tamamı, Maraş, Urfa ve Mardin bölgelerinde 1098-1144 yılları arasında *Edessa Kontluğu* egemen olmuştur.

e) Antakya Prensiği ve Edessa Kontluğunun batısında kalan bölgeler, yani Adana ilinin tamamı *Ermenistan Krallığı* olarak 1198-1375 yılları arasında egemen kalmıştır.

f) Beyrut'tan başlayarak Yafa güneyine kadar olan dar şeritte ise Kıbrıs'ın tamamıyla birlikte 1192'den sonra, Kıbrıs'ın Lala Mustafa Paşa tarafından fethine kadar *Kudüs Akı Krallığı* adıyla bir devlet sürmüştür.

Bu oldukça uzun yaşayan ve bölgede etkin olan krallığın yapısına ilişkin bilinenler, az önce belirtildiği gibi çok açık değildir. Yalnız XII. yüzyılın ilk yarısında Krallık, tipik bir Avrupa feodal monarşisi gibiydi. Yalnız bölgede egemen olanların çok küçük bir azınlıktan ibaret olmaları, yönetilenlerin ise çok çeşitli etnik yapılardan gelmeleri ne-

deniyle önemli kimi farklar da göze çarpmaktadır. Birkez geniş bölgeler üzerinde mülkiyet sahibi olan asil aileler yoktur. Ayrıca feodal beylerin konutları, Avrupada olduğu gibi şatolar ya da konaklar değildir. Bölgede bolca şato ve kale bulunmaktadır, fakat bunlar ağır zırhlı şövalyelerin toplandığı garnizonlar halindedir. Ve zamanla bu kaleler dinsel-savaşçı tarikat düzenlerinin eline geçmektedir. Ayrıca kral çok daha geniş yönetim yetkilerine, yargı yetkesine ve doğrudan kendine bağlı topraklara sahiptir. Bu yüzden de Kudüs'te Monarşi oldukça güçlü bir pozisyonda bulunmaktadır.

XII. yüzyılın ortalarından başlayarak bu durumun değiştiğini görüyoruz. Bir kere batıdan yeni gelmekte olan göçmenlerle Baronların sayıları artmakta ve giderek daha büyük toprak sahipleri ortaya çıkmaktadır. Bunlar Yüksek Kurul'da (Haute Cour) kralın yetkesine rahatlıkla karşı koyabiliyorlardı. Ayrıca kralın merkezi yetkesinin azalmasından ve yargı erkinin sarsılmasından dolayı Baronlar arasındaki çekişmeler ve çatışmalar da gittikçe daha sert ve acımasız oluyordu.

Fakat krallık yetkelerinin sarsılmasında en önemli nedenlerden biri de Tarikat Şövalyelerinin güç kazanmasıydı. Bu tarikat örgütleri iki taneydi. Bunlardan daha eskisi olan "*Kudüsün Sen Jan şövalyeleri*" ya da daha bilinen adıyla "*Hospitalier*"ler örgütü XI. yüzyılda Amalfi tacirleri tarafından, hasta ve yoksul hacılara bakım ve yardım için kurulmuştu. Tarikat bu temel amacından hiç vazgeçmemiştir. Kayıtları insancıl hizmetlerin ne kadar yoğun olduğunu göstermektedir. Ama XII. yüzyılda askeri zorunluluklarla tarikat giderek öbür tarikatı taklit etmeye başladı ve giderek bir şövalye tarikatına dönüştü. "*İsa'nın ve Süleyman Mabedi'nin Yoksun Şövalyeleri*" ya da daha iyi bilinen adlarıyla "*Templier*"ler ise karargâhlarını Süleyman Mabedi'nin olduğu yerde kurmuş ve Kudüs'e hacca gelenleri yakın çevrede ve yol boyunca korumak amacına yönelmiş askeri-dinsel bir tarikat örgütü olarak kurulmuşlardı. Bunların tüzükleri Sen Bernard de Cleirvaux tarafından düzenlenmiş ve 1128'de Troyes Konsülünce onaylanmıştı.

Bu iki tarikat hızla büyüdü, Avrupa anakarasında da örgütlendi ve çok kısa zamanda uluslararası bir nitelik kazandı. Bunlar Papalıktan doğrudan doğruya yetkili ve lokal kilise mahkemelerinin denetiminden bağımsız oldukları için bir yandan rahiplerin kıskançlık ve düşmanlığını çekiyor, bir yandan da krallık yetkeleri için çok ciddi bir rakip oluyorlardı.

Haçlılar fethettikleri ülkelerde sıkı bir Latin - Katolik düzen kurmaktaydılar. Antakya Ortodoks Piskoposu ve Kudüs Piskoposu yerlerinden edilmiş ve bölgedeki bütün Latinler ve Ortodokslar Latin jüridikasyonuna bağlanmışlardı. Bu merkez azınlığın dışında çok sayıda Ermeni ve Yahyacı, bir miktar Nasturi de bulunuyordu. Lübnanda bulunan Maruniler, Latin Obedyansını kabul etmişlerdi.

Avrupadaki güçlü manastırlardan desteklenen ve kaynaklarını da oralarından sağlayan bu tarikatlara, Kudüs Krallığının yaşamı boyunca daha başkaları da eklenmiştir. Bunların arasında Teuton Şövalyeleri tarikatı özellikle anımsanmaya değer. Bu şövalyeler daha sonraki yıllarda Kuzey ve Doğu Avrupa'da özellikle etkin olmuşlar ve Baltık ülkeleri ile Doğu Slav ülkelerinin Germeleştirilmesinde çok önemli roller oynamış, yüzyıllar sonra Alman Emperyalizminin ideal modellerini oluşturmuşlardır. Aleksander Nevski'nin çarpıştığı Teuton Şövalyeleri bunlardır. Bu tür tarikat şövalyelerine St. Lazarus şövalyelerini ve İspanya'dan Arapların çıkartılmasından sonra kurulup gelişen Calatavra, Santiago ve Alcantara tarikatlarını da eklemek gerekir. Ayrıca Portekiz'de de Avis'li St. Benedict tarikatı kurulmuştur. Orta çağların sonlarında giderek din dışı (seküler) ordinasyonların da katıldığı, onlara modellik eden bu tarikatların, daha doğrusu ordinasyonların niteliğini iyi kavrayabilmek için, bunların temelde Roma'nın son zamanlarında Galya-Germanya bölgelerinde yayılmış olan Mithra mezhebi tapınak ve gruplarından ilham alarak ve tam da o çağda, yeni Hristiyanlaşmış olan Avrupada büyük ilgi gören Heterodoks tarikat ve mezheplerin verdiği bir motivasyon ve dürtüyle, fakat ilk önce kutsal topraklar üzerinde ve bütün çevrelerini kaplayan, onlarla içiçe ve ittifak halinde yaşayan büyük Heterodoks İslâm savaşçı tarikatı İsmailîlerin modeliyle oluşmuş olduğu gerçeğini akıldan çıkarmamak gereklidir. Daha sonraki ve XIX.-XX. yüzyıl din dışı, kilise karşıtı, devrimci örgütlere de model oluşturan bu ordinasyonların iyi bilinmesinde fayda vardır. Haçlılar üzerinde İsmailîlerin etkilerini daha iyi kavrayabilmek için, Kudüs Krallığı ile Trablus Kontluğu topraklarının arasında kalan bir bölgede bağımsız bir İsmailî yönetim bölgesinin, üstelik de Mısır'daki Fatimî halifeliğine bağlı olan İsmailîlerden değil de Hasan Sabbahla başlayan Nizari İsmailî kolunun bir üs olarak kullandığı bir bölgenin "*Assassin Özerk Bölgesi*" adıyla, Selahattin-i Eyyubi tarafından ortadan kaldırılıncaya kadar yaşadığını da anımsamak gerekir.

Dinsel şövalye tarikatlarından özellikle ikisinin daha sonraki şövalye ordinasyonları ve seküler, yani din dışı hermetik kuruluşlar üzerinde, model oluşturmak bakımından, etkin olduğu düşünülmektedir. Gerçekte bu etkinin yalnızca örgüt modeli ve kimi derece gizemlerinden ibaret olduğu, bu ordinasyonların temel inanç ve felsefelerinin tümüyle bırakıldığı, hatta birçok sivil ordinasyonların bu ilkelere kökten karşı olduğu da bilinmektedir. Yalnızca örgütlenmenin mükemmelliği ve bu mükemmellik ardında yatan romantik gizem, bütün ayrıntıları da bilindiği için hazır bir model oluşturuyor denilebilir. Etkilenmiş kuruluşlardan söz ederken bu daha iyi görülmektedir. Önce bu ordinasyonlardan kısaca söz edelim:

Tam adı Kudüs Sen Jan Hastanesi Ordinasyonu ya da Kudüs Sen Jan'ının Hospitalye Şövalyelerinin Hakim ve Askeri Ordinasyonu olan bu düzenin kökeni Kudüs'te bulunan ve hastalanan hacılara bakma işini yüklenen bir hastaneydi. Bu hastane Vaftizci Yahya (Sen Jan Baptist) Kilisesi'nin çok yakınında bulunuyordu ve dinsel bir kardeşlik örgütü tarafından idare edilmekteydi. 1099 yılında Kudüs'ün Haçlılarca alınmasından sonra bu hastanenin amiri olan Gerard adlı bir keşiş çalışmalarını yoğunlaştırarak, Provençal ve İtalyada da, Hac yolu üzerinde bulunan çeşitli noktalarda aynı tarikattan keşişlerce yönetilen konak yerleri ve hanlar açtı. Savaşlar sırasında yaralanan ve Ortadoğuda karşılaştıkları yeni hastalıklara yakalanan haçlı şövalyeleri bu hastanede tedavi görüyor ve ülkelerine dönenler de yol boyunca bakıla bakıla handan hana iletiliyorlardı. Gene burada tedavi gören birtakım şövalyeler de daha sonra kutsal topraklara yerleşmiş ve bu keşiş grubuna yardım etmeye, hac yollarının düzen ve güvenliği için çalışmaya başlamışlardır. Bu uğraşların sonucunda bu grup giderek zenginleşmiş ve çok büyük bir güç kazanmıştır. Akka'nın düşmesiyle Kudüs Krallığı sona erince Hospitalyeler Kıbrıs'a çekilmiş ve işlerini orada sürdürmüşlerdir. Bu şövalyeler 1309'da Rodos'a yerleşmiş, orada büyük bir hastane ve misafirhane kurarak, çevresinde de bütün ordinasyonun yerleşmesini, büyük bir kale içinde örgütlenmesini sağlamışlardır. Burada büyük bir deniz gücü de oluşturmuş, adanın çeşitli bölgelerinde tesis ve tahkimatla Doğu Akdenizin en önemli güçlerinden biri haline gelmişlerdir. 1522'de Rodos'un Osmanlılarca alınmasından sonra yersiz yurtsuz ve güçsüz kalan Hospitalyelere, İmparator Şarlken 1530 yılında Malta adasını verdi. Malta'da gene Rodos'da olduğu gibi bir hastane ve konukevi çevresinde büyük kaleler ve tahkimat inşa eden Hospitalyeler burada eski güçlerini çabuk toparladılar ve denizden yapılan Osmanlı saldırılarına iyi karşı koyabildiler. Osmanlıların önce denizler üzerinde daha sonra hac yolları üzerindeki gücünün azalmasıyla XVII. ve XVIII. yüzyıllarda, bu şövalyeler de önemlerini yitirerek zayıfladılar. 1798'de Napoleon'un Malta'yı işgaliyle bu ordinasyonun toprak üzerindeki egemenliği sona ermiş oldu. Bununla birlikte Malta Şövalyeleri örgütü Kızılhaçın yanında bir sağlık yardım kuruluşu olarak bu gün de etkinliğini sürdürmektedir. Bugünkü konumuyla Grand Maitre'in (büyük üstadın) bulunduğu yer Vatikandır. Ordinasyonun üyeleri üç sınıfa ayrılırlar. Bunlardan birincisi manastırda yetişip yemin etmiş olanlardır ve Yargı Şövalyeleri ve Meclis Kaplanları olarak adlandırılır. (Kaplan bir katedralde ayin yönetmeye yetkili olan ya da özel olarak kilisece görevlendirilmiş olan rahiplere verilen addır. La-

tince Capellane - Capella: Kilise'den gelmektedir.) İkinci sınıfta Obediens Şövalyeleri ve Yargı yetkisi bağışlanmış olanlar vardır. Üçüncü sınıfta kadınlar da bulunabilir ve kendini vicdanlı bir Hristiyan yaşamına adanmış olanlardan oluşur. Katılım belirli ve karmaşık bir inis-yasyonla olmaktadır. Birinci ve ikinci sınıflar için kilise kökeni ya da soylu köken zorunludur. Üçüncü sınıftakiler şu derecelere bölünmüşlerdir: Onursal ve ödülşel şövalyeler ve damlar, onursal Konvan Kaplanları, Devosyal ve Grasyal Şövalyeler ve damlar, Majistral Kaplanlar, Majistral Şövalye ve Damlar, Majistral ödüllenenler. Bu ordinasyon 34 devlet tarafından Devletler Hukuku korumasında bağışsız kişilik olarak tanınmış bulunmaktadır ve onlarla diplomatik düzeyde ilişki içindedir. Ordinasyon 5 bölgeden, 14 Avrupa ve 13 Denizaşırı örgütten oluşmaktadır. Üye sayısı yaklaşık 9-10 bin kadardır. Ordinasyonun işareti kırmızı zemin üzerinde beyaz haçtan ibarettir. Ayrıca tepeleri bir araya gelen ve tabanları çentikli olan dört üçgenden oluşan Sen Jan haçı da bu ordinasyona bağlı yardım kuruluşlarının işaretidir. Bu kuruluşlar özellikle göçmen ve mültecilere yardımlarıyla, acil tıbbi yardım için hazır tutulan hizmet ekipleriyle tanınmaktadır.

Bu ordinasyona bağlı olan Rodos Şövalyeleri, ordinasyona katılan şövalyelerin çok çeşitli ülkelerden gelmeleri nedeniyle ve onlar birbirleriyle anlaşamadıkları için dillere göre "*Langue*" olarak gruplanmış bulunuyorlardı. Navarra, Allemagne, France-Aubergne, Portugal, Angletairre, Castille/Aragonne ve Provence Langue'larından oluşan bu bölümlerin başında Grande Commandeure de Langue bulunmaktaydı ve bunlar en yukarıdaki Convent'de (Meclis) temsil edilerek bu meclisin başında bulunan Souveraine Grand Maître et Commandeur tarafından yönetilmekteydiler.

TEMPLİYELER

1119 yılında Hugo de Payens adlı bir şövalye tarafından Kudüse gelen hacıların korunması amacıyla bir ordinasyon kuruldu. Resmi adıyla "*Fratres Militae Templi*" ya da "*Pauperes Commilitones Christi Templique Salamonis*" olan bu ordinasyon Troyes Konsülü tarafından onaylanmış bulunuyordu. Bu onayın alınmasında "*Yeni Şövalyeliğe Övgü*" adıyla bir kitap da yazmış olan Bernhards de Clairvaux'un büyük çabaları etkin olmuştu. Templiyeler dünya nimetlerinden ellerini çekmek, cinsel ilişkide bulunmamak (Selibat), yoksulluk, itaat ve kâfirlere karşı savaş andı içmekteydiler. Grand Maître'nin makamı Süleyman Mabedi'nin kalıntılarının bulunduğu yerdeydi. Ordinasyon kardeşleri şövalyeler, zırhlarının üzerine alınan beyaz önlükte kırmızı sekiz uçlu Sen Jan haçını taşımaktaydılar. Ordinasyonun rahipleri be-

yaz, hizmet eden kardeşler de siyah ya da kahverengi cübbeler giyerlerdi. 1139'dan itibaren bu tarikat tümüyle Papaya bağlanmıştır. Bütün vergi ve harçlardan muaftı ve özellikle de Fransa'da büyük servete sahip bulunuyordu. Burada özellikle not edilmelidir ki bu ordınasyon kısa zamanda çevredeki Araplar ve Müslümanlarla da sıkı ilişkilere girmek zorunda kalmıştır. Özellikle hemen yanbaşılarına konuşlanıp karargâh kurarak ayrı ve bağımsız bir bölge de edinmiş olan İsmailî savaşılarıyla son derece iyi bir ilişki kurmuşlardır. Tıpkı Haçlılar gibi hem Kahire Fatimî halifeleriyle, hem Selçuk gücüyle korkunç bir boğuşma ve gerilla savaşı sürdüren bu insanlar Haçlı şövalyelerinin doğal müttefiki olarak algılanmakla kalmıyor, aynı zamanda dünya malından elini eteğini çekmek ve büyük bir tevazu içinde yaşamak ilkeleriyle de onları çok andırıyorlardı. Haçlılar bu gözüpek savaşçılardan çok etkileniyorlardı. İsmailî fedaileri, savaş ve suikastları sırasında beyaz bir elbise giyiyor ve bellerine kırmızı bir kuşak sarıyorlardı. Ayrıca başlarındaki sarıklara da kırmızı bir kumaş bağlıyor, bazan sarık yerine de kırmızı tülbent sarıyorlardı. Sonradan Babai isyanları sırasında da kullanılan bu üniforma, bütün Alevîler için Kızılbaş adının doğmasına yolaçmıştır. Ancak Haçlılar hemen kendi bölgeleri içinde özerk bir yönetim alanını ellerinde tutan bu İsmailîlerin, onların deyimiyle Assissin'lerin düzenini kopya etmek ve onların felsefelerine derinlemesine dalmaktan kendilerini alakoyamamışlardı. Fransa'nın, İngiltere'nin, Flandren köylük bölgelerinden gelen bu saf insanlar için İsmailîler hayran olunacak idealleri oluşturuyorlardı. Dolayısıyla giderek aynı kılıkları da benimsediler. Zırhlarının üzerinde taşıdıkları gömlek (Tappert) beyaz oldu ve bunu bellerinden kırmızı bir kuşakla sardılar. Gömleğin ön ve arkasına çizilen dikine bir kırmızı çizgiyle bu kuşak iki kırmızı haç oluşturuyordu. Ayrıca miğferlerinin üzerine de kırmızı bir bağ sarmayı ihmal etmiyorlardı. İki yüz yıl boyunca iki grup birbirlerini derinden etkilemeyi sürdürdüler. Ancak Osmanlı Devleti'nin merkezi yönetimiyle Batı ve Doğu arasındaki bu ezeli etkileşim tümüyle kesilmiş, Batıda olan gelişmelerle durum aydınlanmayı ve uyanışı sağlayan büyük sıçramalara hazırlanırken, Osmanlı, hilafeti de eline geçirdikten sonra bütün Türk ve İslâm alemini kendi içine kapalı, kendi dertleriyle uğraşan ve gittikçe Bizantiyen bir görünüş kazanan bir karanlığa doğru götürmüştür. O zamana kadar bütün toplumsal gelişmelerde Doğu ve Türk-İslâm dünyası batıdan öncelikli ve önde giderken, beş yüz yıl süren bu ayrılıktan sonra ve ancak XIX. yüzyıldan itibaren doğu, batıya yaklaşmaya ve gelişmeleri yakalamaya çalışmaya mahkum olmuştur. Az sonra anlatılacak olan Katarlar - Şeyh Bedrettin paralelliğinden sonra bu boşluk ve uçurum inceleyenlere gerçek bir acı duyusu vermektedir.

1291'de Akka kalesinin düşmesiyle Templiyeler, Fransa topraklarına çekilmek zorunda kaldılar ve orada çok kısa bir zamanda Fransa krallığı ile anlaşmazlığa düştüler. Fransa kralı IV. Filip, kendi egemenlik bölgesinde böyle güçlü bir örgüte tahammül edemezdi. Templiyeler bu arada doğuda öğrenmiş oldukları ve orada yüzlerce yıl saklanmış ve korunmuş olan bilgi hazinesini de Avrupaya taşımaya başlamışlardı. Kimya ve astronomi bilgilerini de edinmekte, bilimle fiilen uğraşmaktaydılar. Bu özelliklerinden faydalanarak Filip onları şeytan işi uygulamalar içinde olduklarını ileri sürdü ve mahkum edilmelerini istedi. 1305'de bulabildiği bütün Templiyeleri tutuklattı, uydurma mahkemelerde işkenceler altında mahkum ettirdi ve başta o sıradaki Grand Maitre Jacques de Molay olmak üzere hepsini ölüme mahkum ettirdi. 1 Mart 1313'te Molay, Paris'te yoldaşlarıyla birlikte yakılarak öldürüldü. Molay'ın kahramanca ölümü, hemen kısa zamanda başlayacak olan uyanış ve reformasyon hareketlerinde kutsanmasına, aydınlar ve çağın bilim adamlarınca bir şehit sayılmasına yol açmıştır. O çağın uyanışında, yeraltı savaşını sürdürmeye başlayan hermetik örgütlenmeler de onu ve örgütünü model olarak seçmişlerdir. Gelişmekte olan zanaat loncaları üzerinde de Templiyeler, kendilerinin el zanaatlarına verdikleri önemden ötürü zaten çok etkin oluyorlardı. İmhadan sonra örgütün kendisi de, saklanabilen templiyeler ve yandaşlarıyla birlikte daha kuzeye ve batıya çekilerek yeniden örgütlenmeye çalıştı. Flandre ve İskoçyada, Templiye odakları oluşmaya başladı. İskoçya Kralı I. Edward'ın himayesinde İskoçyada bir örgütlenme oldu. Daha sonra İskoç kralı Robert (Bruce) önderliğinde Kilwinning'de İskoç Kralı Ordinasyonu kuruldu (Royal Order of Scotland). 1361'de Templiye Büyük üstadlık makamı İskoçyaya, Old Aberdeen kentine taşındı. 1312'de Vienne Konsülünde Papa V. Klemens bütün ordinasyonun iptalini, mallarna el konularak bunların Hospitalyelere verilmesini kabul etmişti. Hospitalyeler, bu mallara hiç dokunmaksızın bu güne kadar idare etmeye çalışmışlardır.

DOĞU İLE BATI ARASINDAKİ SON ETKİLEŞİM: KATARLAR VE ŞEYH BEDRETTİN

Bogumil akımının Bulgar-Bizans sınırlarında ve Bulgaristan'dan öte Balkanların çeşitli halkları, özellikle de Makedonlar, Arnavutlar ve hepsinden fazla da Bosna'nın Sırp halkı üzerinde etkin olduğunu ve bu etkinin İslâmın, Osmanlı fûtuhatıyla bölgeye egemen olmasına kadar sürdüğünü belirtmiştik. İslâmı bu inançlar, İslâmın o zamanki geniş düşünce paleti içinde de kendine bir yer bulmuş oldu. Öte yandan daha yüzlerce yıl önce ancak Ariusçu bir yorumla Hristiyanlığı

kabul edebilmiş olan bu bölgelerde Bogumilden önce ve sonra da pekçok Hristiyan inancına göre heterodoks ve batınî sayılabilecek olan inançlar yayılmış, kendinden daha doğu ve batıdaki bir çok benzeri düşünceyle karşılıklı etkileşerek, bölge insanlarında bir inanç sistemi olmaktan da çıkmış, dünya, insan ve evrene bir bakış tarzı, bir zihniyet biçimi gibi yerleşmiş bulunuyordu. VIII. ve XII. yüzyıllar arasındaki dönem bütün yönleriyle pekaz bilinen, anlaşılması da zor bir dönemdir. Genel tarih öğretiminde konular ve kronolojik sıranın birbirinden ayrı sunulması ve öğretilmesi, bu çeşitli oluşumların bir arada ve bir süreç gibi ele alınarak düşünülmesine çoğu kez engel olmaktadır. Aslında bu dönem, yarımlaş yüzyıl öncesi ve sonrasıyla da birlikte ele alınırsa, 500 yıllık bir dönem, hem batıda, hem doğuda çok büyük toplumsal oluşumların ve yerleşmelerin, sonra yeniden yapılanma ve yeniden yerleşmelerin olup sürdüğü, çok canlı, dolayısıyla da çok kanlı, acılar, umutlar, inançlar ve inanç savaşlarının da, ekonomik nedenli kargaşalarla içiçe yaşandığı (ve öldüğü) çok ilginç ve garip bir şekilde günümüzdeki yeniden yapılanma oluşumlarına da ışık tutacak bir dönemdir. Bir yandan İslâm yayılmakta, bir yandan Selçuklular ilerlemekte, ardından bütün bir Asya, Moğolların peşisıra yollara düşmüş yer değiştirmekte, öte yandan Doğu Roma İmparatorluğu çökmekte, Batı Roma İmparatorluğu'nun siyasal-coğrafi mirası üzerinde yeni halklar yeni oluşumlar geliştirerek, yeni bir Avrupa doğurmaktadırlar. Koca Avrasya'da sancısız bir tek yer bile yoktur. Bütün bu çalkantılar arasında Ortadoğu'nun eski inançları yeniden yeşermekte, bir yandan Avrupanın Barbar halklarının, öte yandan Orta Asya'nın bilge halklarının tencerelerinde yeniden kaynayıp yeni hamurlara dönüşmekte, bu bulamaçlar yeniden doğudan batıya, batıdan doğuya geçip yeni tencerelere dökülerek yeniden kaynamaktaydılar. Batı ve Doğuyu solit, katı oluşumlar gibi ele alıp bakmakla bu dönemin üretici karmaşasının anlaşılması olanaksızdır. XII. yüzyıl artık Maveraünnehir'den İspanya'ya kadar uzanan, ortası da Sina Yarımadası'na kadar genişleyen, açık hilâl biçiminde kocaman bir potaya dönüşmüştür. Bütün sosyo-kültürel yapılarıyla her oluşum birbiriyle korkunç bir etkileşim halindedir. Bu arada siyasal güçler, hangi noktada olursa olsunlar altlarında gelişmekte olan bu kaynamalardan her zaman huzursuz ve hoşnutsuzdur. Tarihin gördüğü en korkunç bastırma yol ve yöntemleri gaddarca uygulanmaktadır. Her türlü inanç farklılığı kanla bastırılmaktadır. Kılıç egemenler için tek kuraldır. "*Inter arma silent leges*" (silahların arasında ya-sa susar) tek geçerli kuraldır.

Yayılan inanç öğretilerinin bir ortak ilkesi olduğu ayırdedilebilmektedir: Tanrı iki ayrı özellik taşır. Bu özellikler yaratıcı, düzenleyici ve çatıkkaşlı özelliklerle, koruyan, bağışlayan, veren özelliklerdir.

Bu iki grup özellik ya iki ayrı Tanrının kabul edilmesini, ya da Tanrının dış bir varlık olarak varolmadığını, insanın kendi içindeki iki ayrı yönün bir yansımından ibaret olduğunu kabul etmeyi gerektirir. Her iki halde de kurtuluş, iyiden yana bütün ağırlığı koyup kötü ile savaştan geçer. Bu da sınıksız bir riyazet ve niyazet yolunu gerektirir. Dünya malı kişiyi kötü ve katı olana bağlayan "Et"e aittir. Öte olan için bu etin gereksinimlerini reddetmek birinci koşuldur. Bu, muhtaç olanlara devredilmelidir.

Bu temel inanç çerçevesi içinde, aralarındaki fark daha çok ayrıntılarda olan birçok mezhep, tarikat ve felsefe ortaya çıkmıştır. İşte XII. yüzyılın ortasında Anadolu Babaî isyanlarının şafağına doğru yaklaşırken güney Fransa'da Bogomil öğretisinin birden yeniden canlandığını görüyoruz. Marsilya batısından Pirenelerce doğru olan bölgede, kökeni Kelt olan, daha bir iki yüzyıl önce Araplarla da karışan bir halk yaşamaktadır. Kendilerine *Occ* (Ok okunur) adını veren bu halk Fransızcanın, İspanyolca ve eski Keltçeyle karışmış ayrı bir biçimini konuşur. İspanyanın Katalanlarıyla akrabadır. Konuştukları dil nedeniyle bu bölge bugün bile Languedoc (*Occ* dili) adlandırılır. İşte bu bölge halkı birdenbire, tam da Haçlı Seferlerinin şafağında Bogomil mezhebini seçiverdi. Pirenelerdeki sayısız derebey şatosu ve köylerini et yemeyen, evlenmeyen, mal-mülk edinmeyen birtakım insanlar do-laşmaya başladı. Bunlar kendilerine "*Tanrı Dostları*" adını veriyorlardı. Bölge halkı akın akın bu yeni mezhebe yöneldi. Carcassone Vikontu Trencavel de bunların başına geçti. Artık kendilerine, Yunanca temiz, arı anlamına gelen bir kelimeden alarak "*Katar*" adını veriyorlardı. Toulouse Kontu Raimond, bu gücü ardına alarak Papa ve Paris'e başkaldırdı. Beziers, Narbonne, Montpellier senyörleri ve Cassone Kontluğu bu mezhepte birleşmişlerdi. 1167 yılında Toulouse yakınında toplanan St. Felix de Caraman konseyinin kararıyla bu mezhep bölgenin resmi mezhebi olarak kabul edildi. 1204 yılında Aragon Kralı, Katarlarla Katolikler arasında bir uzlaşma konseyi toplamaya çalıştı. Fakat bu konseyden uzlaşma yerine tam bir ayrılma çıktı. 1207 yılında Toulouse afaroz ve ckskormünike edildi. Papa III. İnnocentin çağrısıyla kuzeyden bir Haçlı Ordusu bölgeye doğru ilerlemeye başladı. İnanmışlar bu haçlılara çok sert karşı koydular. Fakat 1244 yılına kadar düzenlenen birkaç Haçlı Seferiyle bölge adım adım alındı.

En sonda bir avuç şövalye Montsegur kalesine sığınmıştı. 1243'de kale Haçlılarca kuşatıldı. Kuşatma ertesi yılın bir martına kadar sürdü. ve sonunda düştü. Toplam 500 kadar olan son Katarlar ateşe atıldılar. Katarlarla masum halkın nasıl ayırdedilebileceğini soran kuzeyli şövalyelere Kardinal Amaury, "*Hepsini öldürün. Tanrı kendi kullarını ayırabilir*" diye yanıt veriyordu. Böylelikle Montsegur çevresindeki bütün halk, Montpellier'e kadar birçok köyün insanları da kılıçtan ge-

çirildiler. Bir aydınlanma istemi daha yok edilmiş oluyordu. Bundan 120 yıl kadar sonra Bogomilin asıl ülkesinde, Edirnenin Simavnasında mezhep yeniden ve son olarak parlayacaktı.

Tahminen 1359 yılında Simavna Kasabası kadısının bir oğlu dünyaya geldi. Çocuğa Mahmut Bedrettin adını verdiler. Bedrettin, çağına göre tam anlamıyla bir bilge eğitimi gördü. Memleketinde, Edirne'de, Konya'da, Kahire'de mantık, felsefe, Fıkıh öğrendi. İntisap ettiği Ahlatlı Şeyh Seyid Hüseyinin isteği üzerine Tebrize gitti ve orada Timurun bilgeler arasında düzenlediği tartışmalara katıldı. Oradan Horasan, Semerkand ve Kaşgar'a da ziyaretlerde bulundu ve oralarındaki tarikatlarla görüş alış-verişinde bulundu. Memlûk hükümdarlarından Berkukun oğlu Feraha ders verdi. Şeyh Seyid Hüseyin'in ölümünden sonra da onun yerine geçti. Halep, Konya ve Tire'ye giderek vaazlarda ve söyleşilerde bulundu. Sakız Adası'nın baş rahibini de müritleri arasına aldı. Edirne'ye döndü ve Musa Çelebi'nin kazaskeri oldu. Çelebi Mehmet saltanatı ele geçirdiğinde İznik'e sürüldü. Orada halka vaazlara başladı. Kendi müridlerinden olan Börklüce Mustafa aracılığıyla Aydın, Muğla ve İzmir yörelerinde geniş bir mürit kitlesi kazandı. İznik'ten kaçarak İsfendiyaçoğullarının yanına sığındı. Oradan Zara'ya gitti. Yeniden Trakya'ya geçerek Dobruca, Silistre, Deliorman bölgelerinde düşüncelerini yaydı. Batınlıkla birleşen görüşleri, kendinden hemen önce Anadolu'yu kasıp kavurmuş olan Babaî hareketinin de etkisiyle hızlı bir yayılma gösterdi. Çelebi Mehmet onun yakalanması için üzerine askeri birlikler göndermeye kalkışınca, müritleri Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal silahlı yandaşlarıyla birlikte ayaklandılar. Birçok mezhepten binlerce yandaş bu ayaklanmaya katıldı. Torlak Kemal Manisa'da, ardından da Börklüce Karaburun'da yenildiler. Bedrettin ele geçirilerek Serez'e getirildi. Padişahın karşısında sözde bir bilim kurulu tarafından sorguya çekildi. Bu kurul önünde hiç korkmadan bütün Batınî görüşlerini açıkladı. Bunun üzerine Mevlana Haydan Acer ünin verdiği bir fetvayla "*malı haram, kanı helal*" ilân edildi ve Serez çarşısında asıldı. Edirne'de bir zaviyesi, Bursa'da bir mescidi bulunmaktadır. Bedrettin'in naaşı da ilginç bir serüven yaşamıştır. 1924'de Cumhuriyet hükümeti kendisine İstanbul'da bir anıt mezar yaptırmak gibi bir amaçla Serez'deki mezarından kalıntılarını almış, İstanbul'a getirmiş, fakat bu kalıntılar çağın çeşitli siyaset ve din adamlarının dalaveralarıyla yıllarca bir torbanın içinde kalakalmıştır. Ancak 1960 devriminden sonra durum ortaya çıkmış ve kemikler MBK hükümetinin emriyle Sultan Mahmut Türmesi haziresinde 1961'de yeniden toprağa verilebilmiştir.

Bedrettin'in inancı tam anlamıyla monist bir özdeydi. Ona göre Tanrının Zâtıyla mahlûkat arasında hiçbir ayrım yoktu. Tam anla-

miyla bir Vahdet-i vücut sözkonusuydu. Evren yaratılmamış, varolmuştu. Kadimdi, yani ezel ebed vardı. Yok da olmayacaktı. İlahî irade aslında yalnızca varoluşun içinde bulunan varolma cevherinden ibaretti. Tanrıyı oluşturan Vahdet bunun olmasını istemektedir. Ondan sonrası varoluşun kendi kaçınılmaz oluşundan ibarettir. Varlığın özündeki varolma ve varolmayı sürdürme yasaları ilahî iradedir. Onun dışında bir Tanrı iradesi yoktur. Dua ve riyazetle bu temel istemde değişiklik olması beklenemez, istenemez. Dünya ve Ahiret de birdir. Ölümden sonra dirilme sö konusu olmadığı gibi, alemin dışında bir başka alem de yoktur. Doğum, evreni oluşturan vahdetten geçici bir ayrılış, ölüm de o vahdete geri dönüşten ibarettir. Ruh bedenden ayrı bir varlık değildir. Hiçbir şey kaybolmaz ve yeniden yaratılamaz. Varlığın vahdeti süreklidir. Kur'andaki buyruklar birer örnektir. Amaç insanların doğrularla yanlışları daha açık bir biçimde kavramalarını sağlayabilmektir. Dünya malı insanın ortak varlığıdır, insanların ve bütün mahlukâtın ortaklaşa yararlanabilmesi içindir. Ölümle yaşam arasında sınırlar olmadığı gibi evrenin içinde de hiç bir gerçek sınır yoktur. Mülkiyet sınırları ise küfür sayılmalıdır. Bütün kavramlar insanın zihninde oluşmuştur. Ve dinlerin esas amaçları insanlara doğruyu bulmakta yardımcı olabilmektir. Ayrıntılarına ilişkin bir bilgi olmamakla birlikte bu tarikatda da tarikata girecek olanların bir inisiyasyonla alındığı ve tarikat yolunda yükseliş dereceleri bulunduğu muhakkaktır. Hatta zorunlu olarak bir askeri örgütlenme girişimi de olmuştur. Ancak gerek bu giriş törenlerinin, gerekse yükseliş aşamalarının, en basit köylülerin bile anlayabilecekleri basitlik ve açıklıkta olduğu su götürmez. Yalnız Anadolu halkının düşünce yaşamının, sürekli olarak esip geçen, kişileri çok derinden etkileyen yüzlerce inançla, inançların yolaştığı savaşlarla, o sırada daha yeni bastırılmış olan Babaî hareketinin etkileriyle o sırada, bu günle kıyaslanamayacak ölçüde zengin olduğunu da unutmamak gerekir. Türk köy kesiminin çok derin ve kökü binlerce yıla uzanan bir düşünce yaşamı vardır. Bugünkü durum aslında Osmanlı egemenliğinin zorlayıcı ve bastırıcı karakteriyle, Celalî isyanlarının yıpratıcı etkileriyle, XVIII. yüzyıldan başlayarak gittikçe güçlenen sömürgeleştirme gayretlerinin sonucunda oluşmuştur. Köy ve kasaba kesimlerinin bugün de yakından görenleri şaşırtan zengin sanat ve edebiyat değeri, ilk yerleşme günlerinde, Selçuk egemenliği boyunca ve Osmanlının kuruluş aşamasında köy ve kasaba halkının, Türkmenlerin fiilî katılımıyla oluşmuş o uygarlığın kalıntılarından ibarettir.

Katarlarla Bedrettin yiğitleri arasında bu anlatılan etkileşim ve eşit kaynaklardan esinlenim, izleyen 500 yıl boyunca Doğu ile Batı arasında bir daha olmayacaktır. Bundan sonra Batı, Doğuya ancak sömürgeci olarak yaklaşacak ve Doğu da kendi içine kapandıkça kapa-

nacak, kendi sorunları ve toplumsal yapısının çalkantılarıyla uğraşacak, insanlık değerlerine katkı ve etkileri gittikçe azalacaktır. Doğuda yeniden uyanış için sistemin "*dibe vurmasını*" koca imparatorlukların acı ve ağır yenilgilerinden alınacak dersleri beklemek gerekecektir. Bu aradaki dönemde Batının ve Doğunun gelişimleri ve dolayısıyla hermetik oluşumları birbirinden ayrı ve oldukça da ters yönlerde olacaktır.

BATIDA UYANIŞ VE ZANAAT LONCALARI

Daha önce Ortaçağ boyunca Avrupada kentlerin ve bu kentsel bölgelerde zanaatların biçimlenişine kısaca dokunmuştuk. Doğu kaynaklarından uzak ve yoksun kalan Avrupa gereksinimlerini kendi başına karşılamaya çalışacak, önce zayıf tarımın ürünlerinin zayıf yöntemlerle işlenmesi ve pazar yerlerinde değiş-tokuşuyla başlayan ekonomik yaşam, derebey şatolarının çevrelerindeki köy ve kasabalarda, eski Roma garnizonlarından kalma kentsel yerleşim merkezlerinde giderek canlanacak ve Avrupa, doğudaki üretim yöntemlerinden yarı ve kendine özgü yöntemlerle buralarda giderek üstün el becerilerine dayalı gelişmiş bir manifaktür düzeni oluşturabilecektir. Bu derebeylik süreci boyunca el zanaatlarının özellikle iki branşta, duvarcılık ve demircilikte özgün bir örgütlenme şemasına da ulaşmakta olduğu görülmektedir. Bu zanaatların ikisi de lokal derebeylerin savunma endüstrisi sayılabilirler. Bunlardan demircilik, ya da daha doğru bir deyimle metal işçiliği, her derebeyinin donatıp hazır tutmakla görevli olduğu silahlı adamların silah donanımlarının hazırlanması için gerekliydi. O sıralarda kılıçlardan zırhlara kadar elle işlenmekte olan bu araçların işlenmesinde küçük yanlışlar, savunma ve savaşlar sırasında büyük zararlara yol açabilecek nitelikteydi. Oysa iyi demirciler her yerde bulunamıyorlardı. Metal işçiliği henüz toplumda herkesin yapabileceği bir iş olmaktan uzaktı. Metalin ergitilmesi, dökülmesi, dövülmesi ve su verilmesi ancak belli ustaların ulaşabildiği bir beceriydi. Ayrıca henüz barbar kökenlerden gelen bu insanlar için bütün bu işlemler doğanın gizemli olgularıyla ve korkuyla karşılanıyordu. Basit bir körük ya da bir örs son derece gizemli aytıtlardı ve bunların imâlettiği, yaratmayı başardığı araçlar da aynı derecede gizemliydi. Barbar halklar, oldukça usta demirci ustalarına da sahiptiler ve bunlar yol boyunca, yani kendilerinin Asya derinlerinden Avrupaya göçlerine kadar onlara çok yardımcı olmuşlardı. Ancak bir çeliğe su vermek olayı gene de büyülerin ve gizemli yöntemlerin yardımıyla başarılabilen bir olaydı. Büyük demirci ustalarının yaptıkları silahların gizemi dilden dile dolaşıyor, bu silahlara iliş-

kin söylenceler masallara geçiyordu. Saksonların İngiltere'ye geçtikleri dönemden kalma Arthur söylencesi, onların Hunlarla henüz temasta bulundukları dönemlerin izlerini taşıyordu. Arthur söylencesindeki "Escalibur" bunun tipik bir örneğidir. Taşa saplanan ve o saplandığı yerden ancak bir kişi tarafından çıkarılabilecek olan bu kılıç çok özgün ve gizemli bir usta tarafından yapılmış ve kaderi de büyücü Merlin tarafından tayin edilmişti. Merlin, söylenceye göre ya şeytanın ya da Attila'nın oğluydu. Söylencenin anlattığı gizem, Avrupanın bu ilk yüzyıllarının zengin masal dünyasının kökenlerine ilişkin birçok ipucu vermektedir. O dönemde henüz büyük demirci ustaları Doğu mitolojilerini de işgal etmektedir. Demirci Kawadan tutun da Ergenekon Destanı'na kadar birçok söylence ve destan tanrısal güçlere sahip olan demircilerin kutsanmasını sağlamaktadır.

Duvarcılarının durumu ise biraz daha kritikti. Duvarcılık mesleği basit ev yapmakla değil, kent duvarlarını yapmakla başlamıştı. Evleri herkes kendisi ya da konu komşunun yardımıyla iyi kötü yapabiliirdi. Oysa savunma amacıyla kentlerin duvarlarının ardına çekilmek gerektiğinde yerine göre yüzlerce kişinin, toplumun genel işlevinden çekilerek o işin başına geçmesi gerekiyordu. Ayrıca duvar yapımı, matematik ve geometri denilen gizemli bilgileri gerektiriyordu. Orta çağ gelip de feodalite sosyo-ekonomik yapıya egemen olduğunda Avrupa binlerce derebeyle doldu. Hemen her irice köyün senyörün bulunuyordu. Her derebeyine bir şato gerekiyordu. Ayrıca çevresindeki yerleşim merkezine de bir duvar çekilmesi gerekiyordu. Her senyör çevresindeki bütün öbür senyörlere düşmandı. Ayrıca dizboyu sefalet yüzünden ortalıkta kolgezen haydut çeteleri de hesaba katılmalıydı. Bu yüzden bu şatolar gittikçe daha ayrıntılı savunma silahları halini aldılar. Her şatonun yüzlerce savunma gizi bulunuyordu. Yeraltı geçitleri, çift duvarlar, gizemli mekanizmalarla açılıp kapanan kapılar, olmadık yerlere çıkaran geçitler, çok ince bir sürü geometrik ve matematik hesabı gerektiriyordu. Bu kadar ince hesabı, o inşaatları yapabilecek ustalar ve mimarlar ise son derecede azdı. Her derebeyi ününü duyduğu mimarı davet ediyor, gene ünlü ustaları çağırıyor, şatosunun tam bir savunma silahı haline getirilmesini onlara emanet ediyordu. Ancak aynı mimarlar komşu feodallerin şatolarını da inşa etmekteydiler. Dolayısıyla bu çok gizli savunma gizlerinin düşman feodallere bildirilmesini önleyecek bir düzenek olmalıydı. Yoksa bu mimarların kafalarını inşaat biter bitmez koparmaktan başka bir çare kalmazdı. Onun için bir zanaat erbabının güvenilir ve olabildiğince ketum kişiler olduğunun garantisini bu kuşkulu feodallere sağlayabilecek bir düzen zorunluymuştu. İşte bu iki sanattaki ketumiyet ve güven zorunluluğu sonucunda, aynı zamanda katedralleri de inşa eden bu ustaların, kilisenin himayesindeki bazı lonca örgütlerinde toplanması

bir çare olarak ortaya çıktı. Aynı şekilde pazarda satılacak malların kalite garantilerinin de alıcı ve tüccarlara benzeri bir güvenceyle verilebilmesi için öbür zanaat erbabı da aynı yolu tuttular. Bu yöntemle zanaat tekkeleri içinde örgütlenmek zaten eski Mısır'dan, Mezopotamya'dan beri bilinen bir yoldu. Bu tip bir örgütlenmenin hemen IX. yüzyıldan başlayarak oluştuğunu görüyoruz. Bunun daha evrensel bir görünüm kazanması ise gotik mimarî stili diye bilinen, taş işçiliğine dayalı muhteşem yapılarla olmaktadır. Bu mimarlık stili yalnız katedrallerin yapımında değil, aynı zamanda şatoların ve müstahkem kalelerin yapımında da kullanılmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi birçok Katedral İtalya'dan gelen ustaların eseridir. Bu yapı loncalarının feodallerden nasıl bir düşmanlıkla karşılaşmış olduğunun tipik örneği büyük usta Leonardo da Vinci'nin, o çağda feodallerin etkileri artık iyice zayıflamış olmasına, ününün bütün Avrupa'da o denli yaygın olmasına karşın geç yaşlarında bile çeşitli anlayışsızlıklarla huzursuz edilerek oradan oraya göçetmek zorunda kalışdır. Bunun temel nedeninin aslında Leonardo'nun resim ve heykellerinden çok o sıradaki askeri danışman ve mimar rolü olduğu bugün bilinebiliyor.

Bu anlayışsızlıklar karşısında VIII. ve IX. yüzyıllardan başlayarak bütün Avrupada güçlü lonca birlikleri kurulmaya başlamıştı. Aynı dönemlerde Avrupada kent örgütlenişinin de geliştiğini görüyoruz. Birçok bölgelerde, özellikle de Avrupanın kuzey kesimlerinde, Flandre, Danimarka, Kuzey Almanya gibi yerlerde hemen bütün zanaat kollarının güçlü loncalarda birleştiği görülmektedir.

O sırada Türk ve İran İslâm topluluklarında da gelişme, aynı şekildedir; hatta daha da güçlüdür. Doğuda bu gelişimi spontan olarak doğuran geleneksel İpek Yolu'dur. Uzun bir çizgi boyunca hareket eden kervanlar, hem konaklayabildikleri hem de bütün gereksinimlerinin, onarımlarının karşılanabildiği bir dizi kentler boyunca hareket etmekteydiler ve bu kentlerin evrensel bir birliği oluşmaktaydı. Kervan yolu boyunca her kent, en yabancı kervancının bile kolaylıkla her gereksinimini karşılayabileceği şekilde örgütlenmişti. Bankacılık ve sigortacılık bile kökenlerini, Akdeniz limanlarından Ortadoğu limanlarına ve oradan ta Çine kadar ilerleyen bu yollar üzerindeki, çok farklı egemenlerin çok farklı yasal düzenlemelerine karşın bir uçtan bir uca işleyen evrensel sistemlerden almaktadırlar. İşte aynı şemaların, görece daha dar bir bölgede, daha küçük, fakat daha zorba bir sürü egemenin bulunduğu Avrupada uyarlanmasıyla, her hangi bir egemene bağlı olmayan bağımsız kentler ve bütün bu feodal beylerin ve egemen kentlerin bölgelerinde saygı gören kaçınılmaz kurallarla bağlı örgütlenmeler doğdu. Daha en erken dönemlerden başlayarak gerek bu örgütlerin, gerekse zanaat ve ticaret kentlerinin aynı zamanda silahlı işlevler de görmeye başladığı izleniyor. O çağda za-

ten silahlı örgütlenmeler, kilise örgütlenmeleri ve zanaat örgütlenmeleri arasında şema bakımından hiçbir fark yoktur. Hepsi hiyerarşik bir düzen içinde, en acemi üyeden en usta üyeye doğru aşamalardan geçerek, katılım için belirli grup taahhütlerinin gerektiği, aşamalar arasında geçiş düzeneğinin bulunduğu, örgüt içindeki kuralların bu düzeni koruyabilmek amacıyla yarı kutsal birtakım gizemlerle ancak uygun görülen ve ehil sayılana verildiği birtakım örgütlerdir. Bütün örgütler kuşkusuz birbirinden görerek benzeri bir sistem oluşturmaktadır. Böyle örgütlerin temel şemaları ilkçağlardan beri değişmemiştir ve bu, bu kitabın başında ele alınmıştır.

Haçlı seferlerinin sona ermesiyle ve daha bu seferler sırasında ortaya çıkan bir başka olgu daha vardır. İlkçağlardan bu yana toplanmış olan bilgi birikimi o sırada İslâm egemenliğindeki Ortadoğu ülkelerinde saklanmaktadır. Oralarda daha merkezi devletlerin, daha büyük egemenlik alanlarına yayılmış olmasının da verdiği bir olanakla eski ustaların yapıtlarının çeviri ve kopyaları çok geniş alanlara yayılmakta, birbirinden çok uzak bölgelerde bilim ve düşün adamlarının toplandığı uygarlık merkezleri oluşmakta ve bunlar arasında da hararetli bir bilgi ve düşün alışverişi yaşanmaktadır. İşte Haçlı Şövalyeleri de, İsmailîler gibi, Ortadoğu'da yerleşmiş olan ve egemenlere göre azınlıkta oldukları için daha çok bilim ve zanaatlara yönelmiş birçok Hristiyan ve Yahudi cemaatinin de etkisiyle hızlı bir tempoyla bu bilim ve zanaat tekniklerini edinmeye ve bunları Avrupaya taşımaya başladılar. Matematik ve astronomiden, metalurji ve dokumacılığa kadar birçok bilgi ve bu arada eski büyük düşünürlerin çevirileri de Avrupaya taşınmaya başladı.

Bu bilgiler o çağın Avrupası için, kafirlerden alınan, içinde şeytan işi pekçok şey bulunan garip şeylerdi. Bir yandan kilise, bir yandan feodaller bu bilgileri çok tehlikeli bulmaya ve yayılmasını engellemeye başladılar. Top ve tüfek yapımının Haçlılar aracılığıyla Avrupaya geçtiği, bu silahlar aracılığıyla birtakım merkezi kralların güç kazandıkları ve vasallarını daha büyük bir güçle denetim altına almaya başladıkları, şövalye şatolarının topraklarla kolaylıkla yıkılabildiği ve bunun Avrupada tam bir sistem değişimine yolaçtığı birçok okul tarih kitabının bile irdelediği bir gerçektir. Gelen bu bilgilerle sisteme henüz egemen olan feodaller hızla zayıflayacak, kilise de bağımsız ve evrensel egemenliğini kısmen yitirecek, çarşı esnafı ise yeni üretim yöntemlerinin rekabetiyle karşılaşacaktı. Dolayısıyla gelen bilgiler herkes için tehlikeliydi. Her senyör gelen bilgilerden bir kısmını alıp hemen kullanmaya fakat büyük bilgi akımının geri kalanını da engellemeye çalışıyordu. Daha, Büyük Karl zamanında başlamış olan büyüclük ithamı bunun üzerine hemen güçlendi ve ünlü cadı davaları ortaya çıktı. Bilgi zorunlu olarak yeraltına indi.

Ancak bu gelen bilgi birinci derecede bir teknolojik bilgiydi. Ve bunun kullanılabilirliğini, işe yarayacağını hemen farkedene de elbette zanaatkârlar oldu. Bunun üzerine bilgiyi taşımakta olan şövalyelerle zanaatkârlar arasında müthiş bir işbirliği doğdu. Asaletini seferlerde kazanmış olan şövalyeler döndükleri zaman kendilerine toprak bulamıyorlardı. Dolayısıyla sistemden hoşnut olamazlardı. Kilise içinde fakat ondan ayrı bir örgütte toplanmış olan bu sofu şövalyeler gide-rek bilim ve düşünce özgürlüğünün de koruyucusu olmaya başladılar. Böylece daha yeni güçlenen merkezi krallar için de tehlikeli olmaya başladılar. Edindiklerini yalnızca hasta insanlar üzerinde kullanan Hospitalye ve Benediktin gibi tarikatlar görece olarak Papanın himayesinde kalabildiler fakat Avrupa anakarasından dışarı sürüldüler ya da akademik oluşumların yapısına çekildiler. Buna karşılık Templiyeler, Katarlar gibi enterne edilmekten kurtulamadılar. Anlatıldığı gibi önce mahkum edildiler, kaçanlar önce kuzeye, daha sonra kısmen İngiltere ve İskoçyaya sığındılar. XIII. yüzyıldan başlayarak teknoloji, bilim ve Templiyelerin yeraltındaki işbirliği başladı. Uyanış bir tür gerilla savaşıyla doğdu.

O çağın aydınlarında iki birbirinden farklı yaklaşım görölmektedir. Bunlardan bir bölümü bugün bilim adını verdiğimiz temel bilgilerin felsefe ve metodolojilerine uygun olarak çalışmakta olanlar ki bunlar gene o çağlarda biçimlenmeye başlamış olan üniversitelerde toplanmaktadırlar; öbürü ise halkın kültüründe gizli bulunan daha ilkel ve eski inançların devamını Ortadoğu'dan gelmekte olan bilgilerle bularak bu yeni bilgileri daha pragmatik ve çıkarıcı amaçlarla kullanmaya çalışanlar. Bu ikisi arasında o çağlarda hemen hiçbir sınır yoktur. Örneğin tıbbın o çağlardan çok sonra ortaya çıkan ve bugünkü tıp sanatının babaları sayılan birçok isim, aslında bolca şarlatanlık da yapmışlardır. Üniversiteler çevresinde toplanan bilginler ise daha başlangıçta bilimin metodolojisi üzerinde, yani bilimin hangi yöntemlerle çalışabileceği, amaçlarının neler olması gerektiği gibi konularda tartışmış, yani metodolojik ve etik saptamalar yapmışlardır. Bu dönemde iki temel bilginin öbürlerinden sıyrılarak özgün bir gelişim göstermekte olduğunu görüyoruz. Bunlar mimarlık ve duvarcı ustalığı zanaatı ile kimya bilimidir.

Duvarcı ustalığının öbür zanaatlardan daha özgün bir konuma geçmeye başlamasının nedeni tarih bilgisinin içinde açık ve seçik olarak bulunmuyor. Bunu bugün ancak çıkarsayabiliyoruz. Kimyanın özgünleşmesinin nedeni de Alşemi, yani Simya denilen ve maddenin özelliklerinden çok gizemi üzerinde çalışmaya yönelen bir dalın var oluşudur. Çoğu zaman daha pragmatik amaçlarla çalışan bu insanlar, örneğin taştan altın yapmak gibi bir hedefe yönelenler gerçekte bu günkü bilimlerin, özellikle de son bilimsel devrimlerden sonraki ana

hedeflerinin ve etiğinin oluşmasında rol oynamaktaysalar da zamanında tam tersine etik dışı amaçlara daha kolay yönelebilmekteydiler. O çağ, bir yandan barut yapımı gibi esrarengiz bir işle uğraşmakta olan, öte yandan merkezileşmeye başlamış olan kralların kendi vasallerini ortadan kaldırmak için buldukları öbür yol olan zehirleri hazırlayan birsürü simyacı ve kimyacıyla doluydu. Simyanın işlevlerini bu diziden daha ileride çıkacak olan bir kitapta (*Okkullizm*) daha yakından inceleyeceğiz. Buna karşılık duvarcı ustaları ve mimarların rolü burada, az ilerdeki bir bölümde ele alınacaktır. Ancak Templiye Şövalyelerinin tam da o sırada yeraltına inmek zorunda bırakılışı, Rönesans ve aydınlanma çağlarında çok önemli sonuçlar vermiştir. Ancak buraya gelmeden önce, Doğu ve Batı düşüncelerinin ayrılmaya başladığı yıllarda Doğuda varolan ve Haçlı şövalyeleri derinden etkileyen iki kuruluşa da bir gözatmakta fayda olacaktır. Bunlar Fütüvvet ve Ahi örgütleridir.

FÜTÜVVET VE AHİLER

Sözcük anlamıyla Fütüvvet; yiğit ve delikanlıda bulunması gereken özellikler demektir. Hazreti Muhammede atfolunan "*La fata illa Ali*" (Aliden yiğit yoktur) sözüne dayanarak sonraki Ali soyu kişiler, bu yiğitliğin kendilerine de miras kaldığını ve dolayısıyla da Fütüvva'nın asıl sahibi olduklarını iddia etmekteydiler. Fatımi halifesi Nasır el Dinillah'ın (1180-1225) birçok komutanlara ve devlet adamına Futuva payesi tevcih ettiği anlatılmaktadır. Bu payenin verilisi onlara "*Libas al futuvva*" denilen bir şalvarın resmen giydirilmesi ve futuvva kadehinden içirilmesi ile yapılmaktaydı. Futuvva sahipleri bu kadehin ya da şalvarın tasvirini silahlarının üzerine koymak hakkına da sahip oluyorlardı. Daha sonra İbni Cubayr, Suriye'de ve İbni Batuta Anadolu'da bu payeyi üyelerine veren bir örgütten bahsetmişlerdir. Suriyedekiler, Rafizilere açıkça düşman olduklarını belirtmekte ve Futuvva üzerine ettikleri yemine sıkı sıkı bağlı kalacaklarını belirtmektedirler. Anadoludakiler ise daha sıkı örgütlenmişlerdir ve aynı akideye bağlıdırlar, Ahî adı verilen bir şeyhin etrafında bir zaviyede kalmaktadırlar. Bunlar dışarıda çalışarak emeklerinin ürününü ortaklaşa paylaşarak yaşarlar. İbni Batuta'ya göre "*fityan*" adını alan bu örgüt mensupları "*zaviye*" adı verilen yerlerde akşam yemeklerini birlikte yiyor, gecenin bir bölümünü Ayin ve Semağ ile geçiriyor ve belli bir kılık taşıyorlardı. Bu giysi "*Kaba*" adlı bir hırka, "*Kalansuva*" denilen bir keçe külahla bunun üzerine sarılan, ucu dışarı sarkan bir endaze boyunda bir sarıktan ve "*Ahfaf*" adını alan mest şeklinde bir ayakkabıdan ibaretti. Bunlar bir kuşak ve üzerine bir kemer takar ve bu kemere sokulu, iki endaze boyunda bir kama taşıyorlardı. Yabancıla-

ra son derecede misafirperverdiler ve haksızlık karşısında amansız düşmanlar olmaktadır. İbni Batuta, Konya'da Kazi İbni Kelâm Şah zaviyesinde misafir kalmıştır. Buradaki Fityan da Fütüvvet şalvarı (Saravil) giymekte ve mensup oldukları fütüvveti Aliye kadar uzatmaktadır. İbni Batuta, Anadolu gezisi sırasında bu fütüvvet tekkelinin bir çoğunda konuk olmuş ve hepsini ayrıntılarıyla anlatmıştır. Onun anlatımına göre bütün tekkeler konukseverlikte ve çarşıda karşılaştıkları haksız durumlara karşı öfkelerinde birbirleriyle yarışmaktaydılar. Sufiler arasında fütüvvet belli bir ruh durumunu anlatır. Bu durumun belirgin özelliği başkalarını kendi nefsinden daha yüksek tutmaktır. Bu özellik cömertlik, çıkar kaygılarından uzak duruş, kendi nefsini unutmak, sıkıntılar karşısında dinginlik, başkalarının kusurlarına hoşgörü ile karakterizedir. Gazaliye göre bu durum "*Sâhânın*" en yüksek mertebesini oluşturmaktadır. Bundan başka fütüvvette "*Makarim al Ahlâk*" denilen iyi huylar gereklidir. Bu özellikleriyle fütüvvet örgütleri Anadolu ve Suriye'deki meslek derneklerinin esasını oluşturmaya başlamış, daha doğrusu çarşı örgütlenişi fütüvvetin denetiminde olmuştur. Bu örgütün kuruluş ve işleyişinde, yayılmasında İsmailî Daîlerin çok büyük rolü olduğu da biliniyor. Selçukluların sonradan İsmailîlerle amansız bir kavgaya girmiş olmalarına karşın, devletin temel dinamikleri, fütüvvet ve ahilikle çatışmaya engelledi. Çünkü Selçuk ekonomik yaşamı, İpek Yolu'nun son ucunu oluşturan kent ve kasabalardaki çarşı örgütlenişiyle sıkışıkıya bağlıydı. Selçuk düzenine göre iki ayrı çarşı ve kent örgütleniş biçimi vardı. Bunlardan biri lonca çarşıları, öbürü de Arasta denilen çarşılanma yöntemi. Arasta, Derbend adı verilen yerlerde bulunması zorunlu olan çarşıları. Derbent, kervan yolları üzerinde bulunan kentlerdi ve oldukça otonom olarak yönetilmekteydi. Bu kentlerin başında *İldeşbaşı* denilen bir yetkili bulunurdu ve devletin bu kentlerdeki otoritesini yalnızca kadı temsil ediyordu. *İldeşbaşı*, lonca temsilcilerinin katıldığı bir meclis tarafından seçilir ve o meclisi de yönetirdi. Arasta, kural olarak bir kervanın olası bütün gereksinimlerini karşılayabilecek bir çarşı tipi. Yani orada her zanaatın ustası bulunmaktaydı. Bu tür kentler kendi çevrelerindeki köprülerin, yolların bakımıyla da uğraşırlar ve mutlaka bir kervansaray bulundurulardı. Kervanların getirdikleri malların orada lokal pazarlanması için bir bedesten de mutlaka bulunurdu. İşte bu düzenden ötürü Selçuk devleti kendi topraklarındaki fütüvvet örgütüne karşı bir şey yapamıyor, onların İsmailîlere karşı açık sempatilerine rağmen onlarla açık bir çatışmaya girmiyordu. Ahilik bu yüzden Moğol saldırısından sonraki İlhan egemenliğinde ve Anadolu beyliklerinin çatışmaları arasında yeniden düzenin kurulmasında, Osmanlı devletinin kuruluş ve gelişmesinde, Anadolu birliğinin yeniden oluşmasında son derecede

önemli roller yüklenmiştir. Onların gelenek ve törelerinin hiç olmazsa görünüşte benimsenmesi zorunluluğu sonucu olarak her Osmanlı padişahının bir sanat edinmesi ve o loncanın da bir kulu olması töresi son padişahlara kadar sürmüştür. Abdülhamid'in marangozluğu böyle bir geleneğin sonucudur. Fütüvvet örgütünün kılığı kıyafeti gibi, Ahiler de aynı giysileri taşırlardı. Ahilik ve Fütüvvet birbirinden ayrı kuruluşlar değil, fütüvvet merkezlerinin şeylerine Ahi adı verildiği için sonradan ayrı örgütler sanılmış olan bir düzendir. Ahiliğe ya da fütüvvete alınan aynı zamanda bir mesleğe de çırak olur. Meslek çıraklığında yükselme dereceleriyle fütüvvet içindeki yükselişi de az çok paralel gider ama birbirinden ayrıdır. Fütüvvet yalnız işteki ustalığa değil gencl karaktere de değer vermekte ve temelde batını olan felsefede bilgilenmeye de bakmaktadır. Kurallar, törenler ve iç anlaşmaya bağlı olan ezoterik sözler sırdır ve dışarıya ve o dereceye ulaşmayana verilmez. Bunların bir kısmı bu gün bilinmektedir. Genellikle yükseliş dereleri 9 basamaklıdır. Bunların en altında çıraklık bulunur. En az üç yıl süren çıraklıktan sonra "Feta" adı verilen kalfalık gelir. Çıraklıktan önce mesleğe mensup olunan ama daha ayak işlerinin görüldüğü bir yamaklık dönemi de vardır. Çıraklığa giriş bir süre yamak olduktan sonra, meslekte çıraklığa alınacağı zaman dergâhta yapılan bir törenle olur. Zaviyeye elinden tutularak sokulan çırak adayı önce Ahi Baba'nın elini öper ve sonra gene ustası tarafından elinden tutularak çevredeki Ahilerin önüne götürülüp sırayla dört bir yana tanıtılır. Sonra gene elinden tutularak çırak köşesine oturtulur ve bir Ahi kardeşi olduğu belirtilmek için ustası tarafından eli öpülür. O da ustasının elini öper. Bu derece, bir tepsi baklavayla bütün çarşı esnafına ilân edilir. Feta derecesinde yeni kalfayı ustası överek kurula tanıtır, kalfalığa ehil olduğunu bildirir, kuruldan izin isteyerek yerine oturur. Bundan sonra dualar edilir ve kalfaya kısa bir önlük giydirilir. Yeni kalfa ustasının, babasının ve ileri gelenlerin ellerini öper ve kurula armağanlar verir. En az üç yıl sonra meslekte usta olabileceğine kanaat getirilince önce usta yapılır, sonra da Ahi olur. Bunun töreninde adaya iki yoldaşı refakat eder. Özel hareketlerle lonca ihvanının arasında üç defa dolaştırılır. Bu sırada sağ eli parmakları açık olarak kalbinin üzerinde durur. Duruşlar sırasında sağ ayağının parmaklarıyla sol ayağını örter. Kendisine ayrıntılı öğütler verilir ve sonra kendisine peştemal takılır. Öğütlerin unutulmaması için de şeyh tarafından kulağı çekilir ve ensesine vurulur. Bu dereceye gelenin örgüt içinde yetkileri tamdır. Artık o tam bir Ahi kardeşidir. Ancak felsefi bakımdan ilerliyorsa ulaşabileceği altı derece daha vardır. Bunlar Nakip, Nakibül Nakiba, Ahi Baba, Halife, Şeyh ve Şeyhül Masayhi dereceleri'dir. Ahilerin birbirlerini belirli selâmlama biçimleri ve el sıkışlarıyla selâmladıkları da bilinmektedir. Bu el sıkışlardan son za-

manlara kadar Ankara ve iç Anadolu'da yaşayan bir örnekte eller tokalaştıktan sonra her iki taraf karşısındakinin kolunu sıvazlayarak dirseğine kadar tutar, bu sırada öbür elle karşısındakinin sırtını sıvazlayarak her iki yanaktan öper. Fütüvvet ve Ahi ahlakının dört temel kuralı hiçbir zaman çığnenemez. Bunlar:

*Kuvvetli ve galip durumdayken affetmek,
Hiddetliyen yumuşak davranmak
Düşmana iyilik etmek
Muhtaçken bile başkasına vermek*

kurallarıdır. Osmanlı padişahları başlangıçta Ahîyken ve Batınî düşüncüyü benimserken, Çelebi Sultan Mehmetten sonra Sünnî tarikatlar benimsenmiş, Ahi gelenekleri yalnız sembolik olarak korunmuştur. Daha sonraları ise Ahi gelenek ve töreleri bütün bütün yozlaşmış, Celalî ayaklanmaları sonrasında Anadolu'da bütünüyle silinmiştir.

Fütüvvet örgütü, bütün bu özellikleriyle, dünya işlerinden el ve eteklerini çekerek kendilerini Tanrı hizmetine adadıklarını düşünmek ihtiyacı içindeki Haçlı Şövalyelere çok çekici gelmişti. Ayrıca temeldeki İsmailî düşünce de onlara, kendilerine öğretilmiş olan sofî İslâm oranla çok daha tanıdık geliyordu. Sanki bu adamlarla aynı dili konuşuyor gibiydiler. Hem onlar da Müslüman oldukları halde öbür Müslümanlarla çarpışıyorlardı. Demek düşmanın düşmanı; o halde dostumdular. Böylece iki grup arasındaki yakınlaşma, o kutsal topraklar üzerindeki yalnızlıkları içinde, tehlikeli boyutlarda arttı. Templiye olarak buralara gelmiş olan Portekiz'in, Brötanyanın, Bavyere'nin, Saksonyanın saf köylü çocuklarının duyu ve düşünce zenginliği de artıyordu. Barutu, dokumayı, pusulayı, uskurlabı, ayrıca matematiği, astronomiyi, kimyayı öğrenmeye başlamışlardı. Bunların hepsi onlara Doğunun gizemli ışığından kıvılcımlar gibi geliyordu. Ama uzun yıllar sonra o özledikleri vatanlarında kendilerini yeniden bulduklarında gördükleri kara cübbeli birtakım keşişlerin yaktıkları ateşler oldu. Bu ateşler ya o büyücü dedikleri zavallıları, ya da vebadan ölenlerin cesetlerini yakmak içindi. Kendilerinin Doğu'nun ışığından getirdikleri ve kendi halklarına sunacaklarını düşündükleri bilgiler ise hemen şeytanın ve kâfirin işi olarak damgalanıyordu. Az sonra onlar da işkencelere alınmaya ve odun ateşlerinin üzerine çıkmaya başladılar. Daha sırası gelmemiş olanlar, bir yolunu bulup kaçabilmiş olanlar, büyük üstatları o saygıdeğer dost insan Jacques de Molayın, üç yaveri ve 54 şövalyeyle birlikte âlevler içinde kahramanca can verişine tanık olmuşlardı. Bir yerlere sığınmak için dost elleri aradılar. Ve onlara yalnız duvarcıların elleri uzandı.

Tarih boyunca kurulmuş olan çeşit çeşit meslek ve zanaat loncalarının içinde birinin, duvarcı loncalarının daima özel bir yeri olmuştur. Bu yukarıdan beri anlatıldığı gibi, Mezopotamya'da, Mısır'da da böyledir. Fakat Avrupada X. yüzyıldan itibaren daha da özel bir konumları olmuştur. Bunun nedeni Gotik mimari idi.

Daha önce belirtilmiş olan şatolar, kaleler, kent duvarları ve tahkimatın dışında duvarcılarının bir görevi de tapınakların yapımıydı. Ve bu tapınakların yapımından ötürü eski çağlarda belirli bir kutsanma yaşayabilmiş, bu sayede iyi kötü korunabilmişlerdi. Ama Hristiyanlığın yaygınlaştığı ilk günlerde yapılan tapınakların yani kiliselerin ahırlardan ve ambarlardan pek de farkı yoktu. Çok sayıda insanı bir arada alabilmekten başka hiçbir özelliği olmayan bu yapıların en büyüğü sayılan Büyük Karlı'n devlet merkezi olan Aachen'de yaptırdığı ve o kente Fransızcada Aix le Chappelle denmesine yolaçan o ünlü katedral bile uzunluğu 50 metreyi bulamayan, yüksekliği ise ancak 5-6 metre olan bir ambardan ibaretti. O kilisede uygulanan mimarlık biçimi, yani bu gün Karolenj tipi katedraller denilen yapılar, çok sonra yapılanları da dahil olmak üzere aynı biçimdeydi. Ana gemi adı verilen uzunca bir bina, girişinin üzerinde duran bir çan kulesi ve mihrabın iki yanına, eski Mithra tapınaklarına benzetilerek yapılmış olan iki tane kubbeli girinti. Bir köy halkının da ellerindeki basit malzemeyle pekâlâ inşa edebilecekleri türden bir yapı. İşte tam bu sırada önce Romanesk, sonra da Gotik mimari doğdu.

Çağın taş ve duvarcı ustaları, Doğudaki ve Endülüsteeki taş ve tuğla yapı tekniğini görerek, hatta zaman zaman yapımında çalışarak, gerçekten krallara layık bu mimarlık stillerini geliştirdiler. X. - XII. yüzyıllarda başarılı olan Romanesk stil gerçekten ihtişam ve hışı sağlamıştı ki Gotik birdenbire bu eski Germen halklarını derinden sarstı. İlk Gotik'in nerede doğduğu pek bilinmiyor. Genellikle Paristeki St. Denis kilisesi ilk Gotik yapı sayılmıştır. Bu, yapısında Karolenj ve Romanesk öğeleri henüz taşıyor olmasındandır. Ama ondan hemen sonra XIII. yüzyıl başında yapımına başlanan Notre Dame ve ardından gelen Reims Katedralleri, bu sanatın bütün inceliklerini en güzel ortaya koyan yapıtlardır. Bu katedraller Gottlandın, Burgenlandın o yüce kayın ve ladin ormanlarını kentlerin ortasına getirivermişler, boşlukta kesilen, sarkıtlar biçimindeki yarım sütunlar ve panel şeklindeki duvarlar, ince uzun pencerelerle sağlanan ışık oyunları bu Kelt ve Germen kökenli halkları derinden etkilemişti.

İşte bu yapılar, mimarlar ve taşçılara ve duvarcı ustalarına birden çok büyük bir saygınlık kazandırırverdi. Zaten daha ötedenberi ustalığı çok iyi bilinen Comacini ustaları (Como gölü çevresinden gelen us-

calar), gibi uluslararası ün yapmış ustalar Avrupayı oradan oraya gezerek inşa etmekteydiler. Aynı Comaciniler, XII. yüzyıldaki Katedral yapımlarını da üstlenmeye başlamışlardı. Bu loncaya mensup mimarlardan Fossati, Ayasofya'nın yapımında bile çalışmıştır. Bu gelenek, İtalya'da Ampione ustaları ve Antelami ailesi tarafından da sürdürülmüştü.

Bu nedenlerle duvarcı ustalarının XI. ve XII. yüzyıllarda çok sıkı bir sisteme bağlı, çok disiplinli ustalar olduğunu görüyoruz. Daha X. yüzyılda bile sıkı disiplinli duvarcı loncaları kurulduğunu görüyoruz. Bu disiplin ve bu meslekte ustanın bir yerde oturarak malı işlemesinin değil, malın bulunduğu yere giderek çalışmasının şart olması, bu meslek mensuplarına, öbür mesleklerde bulunmayan bir hareket özgürlüğü sağlıyordu. Aynı zamanda loncalarına kem gözlerin girmesine engel oluşları da saygı görüyordu. İşte matematik ve geometri gibi sanatlarda da ustalaşan bu duvarcılar, Templiyelerin doğudan getirdikleri bilgilerin hiç de şeytan işi olmadığını da ilk anlayanlar olmuşlardı. Bunun için bu kaçak asillerin ellerinden tutmaya ve onları, duvarcı ustası olmadıkları halde loncalarına kabul etmeye başladılar. Bu sırada daha başka bir sürü dinamikler de rol oynamıştır kuşkusuz. Ama onları pek bilemiyoruz. Bildiğimiz XIII. yüzyılda bu duvarcı loncalarında tektük de olsa meslekten olmayan, fakat özellikle bilimlere vakıf, aydın diyebileceğimiz kimselerin de bulunduğuydur. Elbette Haçlı Templiyelerin, Fütüvvet örgütlerinden görerek benimsedikleri ketum kardeşlik, örgütlenme yol ve yöntemleri de böylece duvarcı loncalarına girmiş oluyordu. Bu sıkı ahlâk ve ketumiyet ilkelerinin, diğer loncalarda bulunmayan bir ölçüde duvarcı loncalarına girdiğini, 1390 yılında kaleme alındığı sanılan "*Regius*" adlı, duvarcılığın ve temel bilimlerin bir şiir halinde anlatıldığı bir kitapçıktan anlayabiliyoruz. Bu şiirin daha eski bir metinden kopya edildiği anlaşılmaktadır. "*Halliwel Manuscripti*" adıyla da tanınmış olan bu eser VII. Henry tarafından açılan bir kitaplıkta bulunmuştur. Şiirde masa adabını anlatan bir bölüm vardır ki bundan kitabın gerçek duvarcı ustaları için değil de duvarcı loncalarına kabul edilmiş diğer zevat için kaleme alındığı sonucu çıkartılmaktadır. Çünkü bu bölümde masada Lordların, hatta Laydlerin bulunuşundan söz edilmektedir.

"*Hic incipiunt constitutiones artis geometriae secundum Euclidem*" (Euclid'e göre geometri sanatının esasları burada başlar) sözleriyle başlayan kitapçık Chaucer İngilizcesiyle yazılmıştır ve matematik ve geometrinin bazı esaslarını, duvarcılık mesleğinin kimi özelliklerini anlattıktan sonra meslekte uyulması gerekli kardeşlik kuralları sayılmakta, sıkı kurallarla dürüst bir ahlak öğretilmektedir. Bu sırada İngilterede "*Özgür duvarcı*" (Free Mason) deyimi kullanılmaya başlanmıştır.

Bugün genellikle İngilizce duvarcı anlamına gelen Mason sözcüğüyle tanınan örgütün temeli işte bu, önce doğu bilimlerini Avrupa'ya aktardıkları için lanetlenmiş Templiyelerin sığındıkları, daha sonra da gelenek ve görenek olarak bütün aydınların bilimsel ve düşünsel çalışmalar yapmaya başladıkları yerler haline gelen duvarcı loncalarıdır. Başka hiçbir meslek grubunda böyle bir gelişme olmadığı gibi, krallardan izinli ve yetkili oldukları halde "özgür" sıfatını kazanmış bir meslek grubu ve loncası da yoktur. Hiç bir zaman Free Carpenter ya da Free Taylor sözü kullanılmamıştır. Oysa bir zaman marangozluk da kutsanmış bir meslekti ve örneğin Templiye örgütünde "*Grand maitre charpentier*" adıyla bir derece bulunuyordu.

Duvarcı loncalarının o dönemlerine ilişkin pekçok belgeden söz edilmekteyse de bunları çoğunun sonradan uydurulmuş belgeler olması kuşkusu çok güçlüdür. Örneğin 627 yılında Yorkta bir duvarcılar kurultayı toplanmış ve bütün tüzükleri gözden geçirerek yeniden kaleme almış olduğuna ilişkin bilgi tutarsızlıklarla doludur ve gerçeğe ilişkin olduğu hiçbir zaman ispat edilememiştir.

Kesinlikle bilinen ilk kayıtlar Edinburgh bir numaralı locasının 1599 yılına kadar uzanan tutanaklarıdır. Bunlarda meslekten duvarcı olmayan bazı kimselerin de localara üye olduğu izlenimi alınmaktadır. Ama gene de bu localar, XVI. yüzyılın sonlarında bile henüz meslek loncaları özelliğini muhafaza etmektedir. E. Ashmole adında bir Masonun kendi notlarında "11 Mart 1682 tarihinde free mason derneğine altı centilmen kabul edildi" şeklinde bir not görülmektedir. bu kabul edilmek (ing. accepted) sözü ondan önceki tarihleri taşıyan kimi metinlerde de zaman zaman ortaya çıkmaktadır. Böylece XVI. ve XVII. yüzyıllarda bu loncalarda "to accept" kavramının ve "accepted" diye ayrılan meslek dışı üyelerin bir özgün statü taşıdığı çıkarsanabilmektedir. 1646 yılından önceyse bu deyim görülmemektedir. Ashmole'un yukarıdaki notundan sonraysa artık localar için "Free and Accepted Mason" locaları deyimini kullanılmaktadır. Demek ki artık çoğunluğun kabul edilmiş olduğu hatta yalnız kabul edilmişler için kurulmuş localar bulunmaktadır. Böylece Operatif ve Spekülatif Masonluk, yani bilfiil duvarcılık yapanlarla, öyle gibi kabul edilenler arasında bir ayırım ortaya çıkmış olmaktadır. Bu değişikliğin olduğu döneme, yani XV. ve XVII. yüzyılların arasına baktığımızda korporatif meslek loncalarının Avrupanın birçok yerinde ortadan kalkmakta olduğunu ve hatta birçok yerde resmi otoritelerce kapatılarak yasaklandığını görüyoruz. Oysa İngiltere'de birçok devlet adamının ve akademik dereceler sahibi tanınmış kişinin, hatta lordların da üye olduğu bu spekülatif meslek mensupluğu sayesinde duvarcı locaları

yaşamakta, fakat onlarda da meslekten olmayan "kabul edilmişler" giderek çoğalmakta, çoğunluğu ele almakta, hatta artık yalnız kabul edilmişlerden oluşan localar görülmektedir. Saygın kişilerin bu localarda boy göstermesi duvarcı ustalarının localarının kapanmasını önlemiştir. Bu tercihin zamanındaki gerçek nedenleri ve dinamikleri hakkında kesin hiçbir bilgi yoktur. Neden başka bir meslek mensubu locası değil de duvarcı localarının tercih edilmiş olduğuna ilişkin ancak çıkarsama ve tahminler ileri sürülebilmektedir. Bir söyleneceye göre de alşemi ve kimya meraklısı birtakım aydınların toplandığı Gül-Haç (Rose-Cros; Rose-Croix; Rosenkreuz) derneklerine üye olmanın o sıralarda pek iyi gözle görülmediği ve bu yüzden bir bölüm aydının duvarcı localarını bu yüzden seçmiş oldukları yolundadır.

Bu arada o dönemde ortaya çıkan reformasyonun, yani Protestan mezheplerin durumu da akılda tutulmalıdır. Fransada IV. Henri Protestan Kilisesinin devlet içindeki durumunu düzenleyen ve "*Edil de Nantes*" (Nantes fermarı) olarak bilinen emirnameyi 1598'de yayımlamıştır. Ondandır sonra mezhep kavgaları dinmiş ve iki mezhep arasında görece bir barışa kavuşulmuştur. Bu karar "*perpétuel et irrévocable*" (Sürekli ve geri alınamaz) nitelikteydi. Ama Papalığın baskılarıyla bir yüz yıl kadar sonra 17 Ekim 1685'de XIV. Louis bu emirnameyi kaldırdı ve bütün Protestan haklarını geri aldı. Huguenot'lar olarak bilinen Fransız Protestanlar bundan sonra dağılmış, Renin ötesinde hatta Tuna boylarında yaşam olanakları aramışlardır. İngiltere'ye de bu gruptan göçenlerin sayısı epeyce yüksektir. Bunların büyük çoğunluğu kentli zanaatkarlar ve bilginlerdi. Bir olasılıkla bu göçmenler arasındaki kaynaşma ve en güçlü İngiliz meslek locası olan duvarcı loncalarının, tam da meslek loncalarının çöküşü sırasında bir canlanma yaşamalarının ardında İngiltere ve bütün Avrupadaki mezhep çatışmalarının önemli bir rolü olduğu genellikle kabul edilmekte, fakat ayrıntıları bilinmemektedir. Ne olursa olsun XVIII. yüzyıl başında artık aydınların ve bilgelerin toplandığı duvarcı loncaları tümüyle spekülatif duvarcılardan, yani meslek erbabı olmayıp kabul edilmiş olanlardan oluşuyordu. Bu tür localardan Londra'da bir hayli vardı. İşte 1717 yılının Şubat ayında Londra'da çalışan dört locanın başlıca üyeleri Apple Tree bira-hanesinde bir araya geldiler. Bu dört locanın adları şunlardır:

Goose and Gridron, Crown, Apple Tree ve Rummer and Grappes Locaları. Bu localar düzenli toplandıkları tavernaların adını taşımaktadır. Bu toplantıya katılan kabul edilmiş duvarcılar kendilerini geçici büyük loca olarak ilân etiler. Ve üç ayda bir birarada toplanmaya karar verdiler. 24 Haziran 1717'de *Goose and Gridon* tavernasında yapılan ikinci toplantıda bu birleşik locaların esasları saptanmıştır.

Burada dikkati çekmesi gereken çok önemli bir nokta Haçlı Seferlerinin sona erışı ve Kudüs Krallığının ortadan kalkmasıyla Templiye

Şövalyelerinin Avrupaya dönüşlerinden, duvarcı örgütlerinin spekülatif adı verilen meslekten olmayan lonca üyelerinin egemenliğinde yeniden canlandığı XVIII. yüzyıl başlarına kadar geçen sürede, ne kara Avrupasında, ne de İngiliz adalarında canlı bir hermetik faaliyetin olmayışıdır. Bunun nedenlerini ve aynı zamanda XVII. yüzyıl sonlarındaki bu yeniden canlanışı anlayabilmek için bu aradaki sürede Avrupanın yapısına bakmak gereklidir.

Bu dönem Avrupa için bir sosyo-ekonomik yapının yerini başka oluşum ve gelişimlere bıraktığı, önceki güç odaklarıyla daha yeni gelişmekte olan güçler arasında ve ayrıca yeni güçlerin kendi aralarında, geniş halk yığınlarının da eylemle katıldığı ve büyük acılara da yol açan bir boğuşmanın sürüp gittiği bir dönemdir. Roma Katolik Kilisesi'nin gücünün zayıflamaya başlaması, çeşitli yeni "Protestan" Kiliselerin ortaya çıkması, bir yandan bölgesel ve küçük güçlerden oluşan feodal düzenin ortadan kalkarak yerini merkezi krallıklara bırakışı, öte yandan mahalli finans-sermaye ve bölgesel çarşılar da işleyen ustalarla, yaşayan el sanatlarının giderek yerlerini sınırlarötesi ve denizasıra ticarete ve daha fazla işçi çalıştıran imalâthanelerle çalışan sömürgecilik-manifaktür düzenine bırakmaya başlamasına denk düşmektedir. Bu yolla ve giderek makine adı verilebilecek tezgahların kullanılmasıyla, işi adım adım öğrenerek ustalaşan meslek erbabı yerine, işi gören daha az eğitilmiş işçilerin, işçilerinden daha uzak duran ve ticaret ve finans yollarına daha fazla ilgi duyan "Patron"ların türemesiyle sanatların giderek önemsizleştiği ve bugünkü üretim ilişkilerine benzer bir ortamın ortaya çıktığı görülmekteydi. Bu dönem sosyo-ekonomik zorlamaların, inanç ayrılıkları yoluyla ifadelerini bulduğu ve toplumlar içinde büyük çatlamaların olduğu bir dönem olmuştur. 30 yıl savaşları gibi, kardeşin kardeşe düşman olduğu ve bir ailenin bile birbirine düşman birkaç parçaya bölündüğü savaşlar gerçekte bütün Avrupada, birkaç ay aralarla parlayıp duruyordu. Katliamlar artık gündelik olaylardandı. İnançları yüzünden sömürgelere kaçan ya da Avrupa içinde bir ülkeden öbürüne sığınan kitleler heryanı dolduruyordu. Bu sırada belirli bir sanatın ahlâk ölçüleri düzeyinde gelişmiş disiplini ya da insanlar arasında kardeşlik ve barış ülküleri bile hemen yeni bir mezhep haline geliyor ve ateşin içine çekiliyordu. Bu bakımdan hermetik kuruluşların toplum içindeki etkinliklerinin azaldığı, daha doğrusu önce hermetik biçimlerde kurulsa bile kısa zamanda kitle içinde yandaşlar ve militanlar kazandıkları ve açık çatışmalarda taraf oldukları anlaşılmaktadır.

Dokuma zanaatkarlarının güçlü loncalarının, manifaktürün giderek kitle üretimine yönelmesi sonucunda ortadan çekilmesine karşın iki lonca örgütünün oranla güçlü kalabildiği görülmektedir. Bunlar *Tersane* yani gemi yapım ustalarıyla *Duvarcı* yani yapı ustalarının lon-

calarıdır. Tersane ustalarının yakın zamanlara kadar güçlü birlikleri olmuştur. Ve çağımızda bile tersane işçilerinin özgün bir konumu vardır. Ama tersanelerin ancak kıyısı ve limanı olan ve denizasıra ticaretle, deniz gücüyle ilgili ülkelerde önemli olmasına karşılık, Gotik mimariyle en üstün dönemlerine ulaşmış olan yapı ustalarının bu üstünlükleri bütün Avrupa'da Rönesans ve yeni mimari stilleriyle artarak sürmekteydi.

Ancak gene de lonca tipi örgütlenme XV. ve XVI. yüzyıllarda gide- rek ortadan kalkmakta ve bu örgüt tipi kuşkusuz ki yapı ustalarının örgütlenişini de etkilemektedir. Daha önceleri yalnız duvarcı ustaları tarafından bilinebilen geometri ve statik gibi bilimler, artık yayılmakta ve duvarcı olmayanlar için de ulaşılabilir bilgiler halini almaktadır. Bunun sonucunda, yeni mimari stilleri geliştirmekle birlikte, bunları yapabilecek ustalar da daha kolaylıkla yetişebilmektedir. Avrupanın her yerinde bu gelişme sürüp giderken ve benzeri bir gerileme İngiltere'de de olurken nedense İngiltere'de XVI. yüzyıldan itibaren birtakım aydınların yapı ustalarının loncaları içine katıldıkları görülmektedir. Bu loncaların onlara nasıl bir ortam sağlayabildiği anlaşılıyorsa da neden o loncaların böyle bir çekiciliği olduğu, aydınların neden başka bir loncaya değil de yapı ustaları loncalarını canlandırmaya başladıkları bilinmemektedir. Gerçek yalnızca XVII. yüzyıl başından itibaren duvarcı loncalarında, duvarcı olmayan, aydın nitelikli kimselerin de tam yetkili üyeler olarak görünmeye başladığı gerçeğidir.

Bu belirtilen dönemden hemen önceki süre İngiltere tarihinin en karışık, aynı zamanda en hızla geliştiği dönem olarak belirmektedir. İngiliz Kilisesinin Roma'dan ayrılmış olması, güçlü bir donanma kuruluşu, sömürge imparatorluğuna geçiş ve krallıkla halk arasında aracılık yapabilen Parlamento gibi bir oluşumun varlığı İngiltere'nin özellikleridir. Tudor Hanedanı kralları hem kilisenin ruhani lideri hem de devletin bütün erklerinin başı olarak görünmektedirler. Bu hanedanın son bireyi Kraliçe Elisabeth'tir. Bu kraliçe bilindiği gibi evlenmeden ve dolayısıyla varisi olmadan 1603 yılında ölünce taht birdenbire onun can düşmanı olan Stuart hanedanının eline geçmişti. Bu hanedanın ilk kralı, Kraliçe Elisabeth'in kafasını kestirdiği Mary Stuart'ın oğlu, veraset yoluyla I. James adıyla tahta geçiverdi. James, Katoliklerin bulunduğu ve Presbiteryen Kilisenin egemen olduğu İskoçya'da, Kalvinist olarak yetişmişti. İngiltere'ye gelip de Anglikan Kilisenin başına geçince Tudor hanedanının kurmuş olduğu büyük yetke çok hoşuna gitti. Kendi yetkesini sınırlandırmaya çalışan parlamentoyu önemsemeyerek İngilterede kabul edilen bütün kiliselerin kendi yetkesini kabul etmesi için uğraştı. Daha Tudorlar zamanında başlayan mezhep ayrılışları onun bu girişimleri yüzünden giderek keskinleşti ve Katoliklerden başka üç Protestan Kilisesi oluştu.

Bunlardan biri yüksek kilise sayılan asıl Anglikan Kilisesi, ikincisi Presbiteryen Kilise, üçüncüsüye bağımsızlar denilen ve kilisenin Roma Kilisesi'ne benzer bütün ritüellerini reddeden, hem Anglikan piskoposlara, hem Presbiteryen Sinod Meclisi'ne karşı çıkan Püritenler. Bu arada kralın başına buyruk hareket ve kararlarıyla parlamentoyla krallığın arası da giderek açılmaktaydı. Devlet hukuku tartışmaları artık en önemli bir konu haline gelmişti. I. James'in ölümünden sonra yerine geçen I. Charles ise işleri bütün bütün karıştırdı. Uygunsuz danışmanlarının ve Fransa kralının küçük kızı olan karısının öğütlerine uyan Charles'in tutumuna karşı parlamento, bir yandan krala yanlış akıllar veren nazırların parlamento tarafından yargılanmasına karar vermiş, bir yandan da 1629 yılında kralın bütün yetkilerini sıfırlayan kararlar almıştır. Charles önce parlamentoyu feshetti, fakat sonra gene ona başvurmak zorunda kaldı. Karşılıklı sürüp giden tertipler sonunda İngiltere iç savaşa sürüklendi. Cromwell'in komutasındaki parlamentocular kralı yendiler ve sonunda Charles idam edildi. Parlamenteonun kesin egemenliği amacıyla başlayan dikta rejiminde Cromwell, İngiltere'yi tam Püriten bir yaşama sokmaya başladı. Her türlü sanat gelişimi reddedildi. Edebiyat olarak yalnız İncil ve en eski Siyon öyküleri dışında hiçbir şey kabul edilmiyordu. Cromwell, çok başarılı bir devlet adamı olmasına karşın bu püriten özellikleri yüzünden çok cansıkıcı oldu. Lord Protector ünvanını taşıyan Cromwell'in İngilteresinde koyu bir dikta rejiminin bütün öğeleri oluşmuş ve gündelik yaşamı etkilemişti. Onun 1658'de ölümüyle halk derin bir nefes aldı. Baskı ortadan kalkınca 1660 yılında öldürülen kralın oğlu II. Charles adııyla tahta geçirildi ve kraldan daha kralcı olan bir parlamento da iş başına geçti. 18 yıl çalışmış olan bu parlamento, Charles II'nin mezhepler arasında uyuşma sağlama girişimlerine kesinlikle karşı çıkmaktaydı. O yüzden kral istemeden gittikçe müstebit bir durumuna düşmekteydi. Bütün olup bitenler karşısında halkın politik ilgisi en olmadık boyutlara yükselmmişti. Sonunda yapılabilen seçimlerde 1679'de, muhalefet partisi olan Whigler iktidara geçtiler. Bunun sonucunda bir monarşiyle parlamenter yönetim arasındaki sınırlar kesin bir biçimde saptanıyordu. Parlamento insan hakları kuralını getirdi. Tutuklananların 20 gün içinde yargıç önüne çıkarılmasını şart koştu. Fakat 1681 de yapılan erken seçimlerde yeniden Toryler iktidara geçtiler. Bu sefer de Whigler kovuşturmayla uğradılar, birçok kişi darağaçlarında can verdi. 1685'de II. Charles ölünce yerine II. James geçti. Bu kral Katolikti. O sırada İngiltere orta sınıfında Katolikler çok azalmış olduğu halde kral Katoliklerin serbest olduğuna ilişkin bir fermarı kiliselerde okutmaya kalkıştı. Ayrıca XIV. Louis'ten de mali bir destek sağlamış bulunuyordu. Kralın fermanını kilisede okumayı reddeden Canterbury Başpiskoposu ve 6 Piskopos tutuklanarak

"Tower"a gönderildi. Fakat bunlar mahkemede berat ettirildiler. Kısa bir zaman sonra ayaklanan halk ve parlamento tarafından II. James'in Protestan kalmış olan kızı Mary ile onun kocası Hollanda Kralı III. Willem tahta geçirildiler ve James, Fransaya kaçtı. 1689'da tahta geçen III. William, haklar beyannamesini hemen imzaladı ve bütün icraatıyla İngiliz demokrasisinin kurucusu oldu. Fakat buna rağmen hiç sevilmedi. O 1702'de ölünce yerine geçen II. Jamesin kızı Anne, Anglikan inançlarına dayalı bir Torry egemenliği kurulmasını sağladı. Parti çatışmaları şiddetlendi. Fakat artık "*Bill of Rights*" yerleşmiş kurallardı ve rejim sarsılmadı. 1714'de Kraliçe Anne ölünce yerine I. Jamesin küçük kızının kocası olan Hanover elektörü, I. George adıyla getirildi. Böylece Stuart hanedanı sona eriyor ve Hanover hanedanı başlıyordu.

İşte spekülatif masonluk denilen, duvarcı ve yapı ustası olmayanların duvarcı loncalarına alınması ve giderek de çoğunluğu almaları olgusu bu koşullarda gelişmiştir. Bu dönüşümün 1619-1620 yıllarında, yani I. Jamesin krallığı sırasında olduğu bilinmektedir. 1717 yılında yani Hanover hanedanının ilk yıllarında da spekülatif masonluğun bir merkezi otorite altına girişi ve bütün kurallarının saptanmaya başlayışı olmaktadır. O halde bütün söylencelerden uzaklaşarak düşünüldüğünde masonluğun oluşumunun İngiltere'nin bu en karışık dönemi olan XVII. yüzyıl boyunca vuku bulduğunu ve Bill of Rights çevresinde sürüp giden mücadelelerin bu oluşumda etkin olduğunu kabul etmek gerekir. Daha önceki bütün gelişmeler, tarihteki kuruluşlar, kısmen örnek olarak, kısmen ideal olarak etkili olmuş, onların tören ve adetlerinden birçok uyarılma yapılarak masonluğa da geçmiş olmakla birlikte, sosyal gelişme çizgisinde o çağın siyasal görüş ve idcallerinden başka bir etken aranmamalıdır.

Bu arada, İngiltere'deki bu gelişmeler sırasında İskoçya ve Fransa'da olan gelişmeler duvarcı loncalarının 1717 öncesi nasıl bir nitelik kazanmış olduklarını az çok sezdirmektedir. Duvarcı loncalarının felsefi çalışmalar yapmakta oldukları sezildiği zaman bunların bir kargaşalık çıkarabileceğinden kuşkulanan resmi makamlar Fransa'da bu dernekleri baskı altına almaya başlamışlardı. Bu derneklerin 1306-1382, 1539'da kraliyet emirnameleriyle 1501 ve 1524'de de parlamento kararlarıyla ardarda kapatıldığı görülmektedir. XIV. Louis de, 1674'de yerel yargı bağımsızlığını iptal etmiş ve bütün kararları Paris'e bağlamış bulunuyordu. O sırada Compagnonnage adıyla kurulmakta olan zanaatkar kardeşlik toplulukları da şiddetli bir yasak ve ceza baskısı altında bulunuyorlardı. Almanyada da durum buna benziyordu. Orada da zanaatkar topluluklarının gelişmesine, eski anlaşmazlıklarının da zorlamasıyla, derebeyler engel olmaktaydı. Buna karşılık İskoçya'da 1439'de II. James'in verdiği bir ayrıcalıkla bu lon-

caların en üst başkanlığı Saint Clair of Rosselyn derebeylerine kalıtsal olarak verilmekteydi. Mary Stuart'ın babası olan V. James döneminde koyu bir hümanist olan o zamanki derebeyi İtalyaya geziye gitti ve oradan büyük heyecanla döndü. İtalya'dan getirdiği duvarcıları İskoç duvarcılarıyla biraraya getirdi ve hepsini kralın koruması altında bir zanaat loncası haline getirdi. Bu gelişmeler loncaların ve özellikle de duvarcı loncalarının, aydınların daha sonraki ilgisine neden olacak nitelikte imtiyazlı ya da itibarlı durumunu aydınlatmaktadır. İngiltere'de ilk Stuart Kralı I. James'in de 1607'de kendisini duvarcı loncalarının koruyucusu olarak ilân ettiği görülmektedir. İnigo Jones bu loncaya kral tarafından büyük üstad olarak atanmıştır ve o da bu loncaları İtalyan Academia'ları gibi örgütlemeye girişmiştir. Kuşkusuz ki bu gelişme, tam da siyasal kargaşaların İngiltere'yi kasıp kavurduğu dönemde, her yandan aydınların bu derneklerde bir korugan, bir liman bulmalarının nedeni olmuştur. Stuartlarla parlamento, Cromwelle kral, Stuartlarla Orangelar, Orangelarla Hanoverler arasında çekişmelerde; Torylerle Whigler arasındaki sürtüşmelerde gerek iktidardaki, gerekse muhalefettekiler bu güç kazanmış aydın klüplerinin desteğini kazanma yolunu seçmişlerdir. O dönemde masonluk için dinsel görevler ve Katoliklik kaçınılmazdı. Orange hanedanı sırasında mason loncalarının Katolik kaldığı York Locası'nın 1693 tarihli yasasında görülmektedir. Bu yasa Tanrıya ve Kutsal Kilişeye bağlılığı şart koşmaktadır.

24 Haziran 1717'de toplandıkları meyhanelerin adını taşıyan dört Londra locası biraraya gelerek Büyük loca adı altında bir örgüt kurdular. Anthony Sayer'ı da bütün kardeşler üzerinde yetkeye sahip Büyük Üstad seçtiler. 24 Haziran 1718'de onun yerine George Payne geçti ve masonluğu ilgilendiren bütün yazılı metinlerin biraraya toplanması için çalışmalar başladı. Arada bir yıl Désaguliers'in Üstadı Azamlığından sonra 1920'de Payne yeniden Büyük Üstad oldu ve görevi Montague düküne devrederken ilk birleşik ana tüzüğü de kabul ettirdi. Bu yeni birleşik yasanın yazımı işini Saint Paul Locası'ndan İskoç Protestan rahip James Anderson yerine getirmişti. Bu kitap 1723'de yayımlandı. Anderson yasası adıyla bilinen bu kitap bugün de masonluğun en temel kitaplarındandır. Bunun Giriş bölümünden hemen sonra gelen Yükümlülükler bölümünün 1. maddesi şöyledir:

"Bir Mason ayrıcalığı nedeniyle ahlak yasasına itaat etmek zorundadır. Ve sanatı iyi anlamış ise hiçbir zaman aptal bir tanrıtanımaz ne de inatçı bir dinsiz olur. Ancak eski çağlardaki masonlar yaşadıkları memleketin ve ulusun dininden olmak zorundaydılar. Bugün ise herkesin kendi düşüncesine saygı gösterilerek genel kabul gören dinlerden birisine bağlı olması yeterli görülmektedir. Yani mason olmak için hangi mezhep ve inanca seçmiş olursa olsun, hangi ünvan ve mevkiide bulunursa bulunsun, kişinin iyi ve

doğru insan olması veya şeref ve namus adamı olması gerekir. Masonluk böylece birlik merkezi olur ve kişilerarası mesafeler ne olursa olsun masonluk insanlar arasında uzlaştırıcı gerçek dostluk aracı haline gelir."

Bu maddeyi izleyen madde devlet otoritesi için barışçı bir unsur olmayı, ulusun barış ve refahına karşı entrika ve suikastlar içinde hiçbir zaman bulunmamayı emretmektedir. 3. madde loca kavramını tanımlamakta, locanın kabul edilmiş üyesi olmak için iyi ve dürüst erkeklerden olmak, hür doğmuş, ergin yaşta olmak gibi koşullardan söz edilmektedir. Daha sonra diğer yükümlülükler teker teker anlatılmakta, locaların genel işleyiş esasları ayrı bir bölümde incelenmekte ve bunun ardından da günün tarih bilgisine göre ayrıntılı bir tarih ve söylenceler anlatılmaktadır. Kitabın arkasına localarda çalınıp söylenebilecek müzik ve şarkılar da notalarıyla birlikte eklenmiştir. Görülebileceği gibi birinci maddede belirtilen tanrıya bağlılık basit bir "Deizm" niteliğindedir. Yani Tanrının tanımlanamaz ve bütüncül özelliğini kabul şart koşulmuştur. Ona giden yollar arasında ise bir ayırım gözetilmemektedir.

Başlangıçta yalnız 4 locadan oluşan bu büyük loca uzun zaman sınırlı bir yetkiye sahip olmuştur. Öbür localar bu arada daha eski gelenek ve kurallarını uygulayagelmışlerdir. Gene 1722'de Eski Yasanın bir basımı da yapılmıştır. Bunda, yukarıdaki maddeye karşılık; *"Sizleri Tanrıya kutsal kilisesinde tapınmaya, değersiz insanların sözlerine kulak verip düşüncelerinizde sapkınlığa, ayrılığa ve hataya kapılmamaya çağırmak zorundayım"* denilmektedir. Bu ilke açıkça tek kilise ve inanca bağlılık demek oluyordu. Bu eskilere daha çok York Locası öncülük etmekteydi. Daha sonra onlar da bir büyük loca çatısı altında bir araya gelmiş, daha sonraysa XIX. yüzyıl ortalarında her iki büyük loca birleşmişlerdir.

Fransa'daysa daha ilginç bir gelişme olmuş, İngiltere'de Stuartlar'dan ikinci kral olan I. Charles'ın kafası kesildikten sonra onun Fransız asıllı olan eşiine Saint Germain şatosunun sığınak olarak tahsis ile bir sürü İngiliz ve İskoç subay ve asker de Fransaya gelmişlerdi. Bunlar arasında birçok da mason vardı. Bu mason subaylar Cromwell'e karşı hazırladıkları girişimleri bu mason locaları çalışmalarını içinde yürütüyorlardı. Bu tarihlerde İngiliz alayları içinde kurulmuş olan ve daha sonra Parfaite Egalité adını almış olan bu locanın 25.3.1688'de kurulmuş olduğu resmen kabul edilmiştir. Böylece Fransa'da Ekossée (İskoç tipi) masonluk adı verilen bir loca sistemi gelişmeye başlamış oldu. Fransa'da daha sonra İngiliz tipi localar da kurulmuştur. Bir süre Fransa'da her iki tipte localar oluşmayı sürdürdüler. 1753'de ilk Fransız Büyük Üstat göreve getirildi. Daha sonra İngiliz tipi localarda bir taşra locası kurmak için İngiltere'deki ana büyük locadan izin istenildiysede de bu izin verilmedi. Bunun

üzerine onlar kendi aralarında biraraya gelerek 1736'da Büyük Taşra Locasını kurdular. 1738'de fiilen Fransa Büyük Locası kuruldu. Fransa'da bir büyük üstadın kişiliğinden ötürü Fransa'daki masonlar arasında karışıklıklar ve anlaşmazlıklar çıktı. İşe polis karıştı ve çalışmalara 1771'e kadar ara verildi. Gene karışık çabalardan sonra 1773'de mahalli bir örgüt kendisini Fransa Maşnik-i Azamı (Büyük Doğusu) olarak ilân etti. Böylece masonluk içinde bugüne kadar sürecek olan önemli bir ayrılığın temelleri atılmış oldu. Masonluğun bundan sonraki ve çeşitli ülkelerdeki gelişmelerine ilişkin değerli kaynak kitaplar türkçemizde bulunmaktadır. (Özellikle: Paul Naudon; Masonluk; Varlık Yayınları, 1990, İstanbul) Bu bakımdan bu konunun ayrıntılarının burada verilmesi zorunlu bulunmuyor. Masonluğun bugünkü durumu ve ezoterik sistemi hakkında biraz bilgi verilmesi daha önemli sayılabilir.

Mason birliği evrensel bir oluşumdur fakat enternasyonal değildir. Yani dünya masonlarının bağlı olduğu uluslararası bir kuruluş yoktur. Devletler hukukuna göre bağımsız olan bir ülkede tamamen bağımsız ve egemen bir büyük loca kurulur. O ülkede daha önce, daha başka ülkelerin topraklarındaki mason örgütlerinde masonluğa intisap etmiş yeterli sayıda mason bulunursa bunlar biraraya gelerek kendilerine yakın buldukları bir devlet büyük locasından tanınmayı talep ederler. Durumları o ülke büyük locası tarafından uygun bulunursa onlara bir berat verilir. Bundan sonra o beratı veren büyük locayı tanıyan ülkeler büyük locaları, teker teker bu yeni büyük locayı da tanımaya başlarlar. Zaman zaman bağımsız büyük locaların temsilcilerinin bir araya geldiği genel konferanslarda bu tanıma kararları gözden geçirilir ve çeşitli tavsiye kararları da alınabilir. Ancak bu tür kararlar buna katılmış olan büyük localar dahil hiçbir büyük locayı bağlamaz. Her bağımsız ülkede bir sisteme bağlı olarak bir tek büyük loca kurulabilir. Elbette bir ülke içersinde küçük anlaşmazlıklar ya da farklar yüzünden bir büyük loca ikiye bölünebilir. Ancak bu durum o ülkenin kendi iç işidir ve diğer ülkeler büyük locaları bu iki ulusal büyük locadan birini ya da öbürünü tanımakta serbesttirler.

Bir ülkede bir büyük loca oluşuktan sonra o ülkede kullanılacak olan ritüel ve usulleri bildiği bütün yabancı ülkeler büyük localarına gönderir. Onlar bu usulleri, kendi uyguladıkları temel esaslara uygun bulurlarsa bu büyük locaya bir tanıma mektubu iletirler. Eğer ritüel ve yöntemler uygun, fakat o büyük locanın genel faaliyetleri masonluğun genel ilkelerine uygun görülmezse gene bu fikirde olan yabancı ülke ya da ülkeler büyük locaları, o locayı düzensiz olarak kabul eder ve tanıştığı diğer büyük localara da bunu önerebilir. Durum gene büyük locaların ortak toplantılarında konuşulabilir ve ortak kararlar da alınabilir. Bir ülkedeki büyük loca üstat derecesine ulaşmış 7

masonun biraraya geldiği her duruma bir berat vererek yeni bir loca kurar. Localar meşru olduklarını belirtmek için bu beratı her toplantılarında hazır bulundururlar. Locaların toplantılarında bağlı oldukları büyük locanın, bağlı olduğu ülkenin bağımsızlığını belli etmek için her toplantılarında göndere çekili olarak o ülke bayrağını bulundururlar. Hiçbir ülke bir başka bağımsız ülke topraklarında o ülkenin egemenliğini kabul etmeyen bir loca kurulmasına izin veremez. Çok özel durumlarda misafir locaların o topraklarda çalışmasına izin verilebilir ancak onlar o ülkenin vatandaşlarından üye kabul edemezler.

Bir mason locasına üye olabilmek için o locanın kayıtlı üyelerinden enaz birinin o kişiyi aday olarak teklif etmesi gerekir. Bundan sonra gene o locanın üyelerinden en az iki ya da daha fazla kişi o adayla tanışır ve onu tanımaya çalışırlar. Bunlar da o kişinin üyeliği için olumlu görüş bildirirler ve adayın daha önce bir başka locaya başvurarak reddedilmediği saptanırsa oylama yapılır ve aday üye olarak kabul edilir. Adayın kabulü belli bir inisasyon, yani katılım töreniyle yapılır. Bundan sonraki derece yükselmeleri de yeniden yükselme törenleriyle olur. İşte masonluğun sırrı denilen şey bu törenlerden ibarettir. Kabaca bu törenlerden ilki yani inisasyon töreni adayın gözlerinin bağlanmasıyla başlar, bir dizi sembolik geziler yaptırıldıktan sonra gözlerindeki bağın çözülmesiyle sona erer. Bu gözlerin bağlanıp açılması olayı eski hermetik kuruluşların inisasyon törenlerinde de olan bir olgudur. Anlatılmak istenen kişinin dış dünyaya kapanışı ve bir iç dünyada ışığı yeniden buluşudur. Masonluğun son derecesi olan üçüncü derecede yeni bir yaşama doğuş sembolizması da kullanılır. Gerçekte sır olan, anlatılması mümkün olmayan bir yaşantı durumudur. Bu yaşantının anlatılarak tarifi mümkün olamadığı için herkesin bunu yaşayarak öğrenmesi istenir. Bu yüzden de törenin ayrıntıları mason olmayanlara verilmez. Geri kalan sembolizma bu yeni ortamın dış dünyadan farklı bir ortam olduğunu vurgulamaya yarayan bir dizi işaretler ve sözlerden ibarettir. Asıl şart olan her masonun kendi kişisel ruh durumuna göre bu katılış törenini şahsen yaşayabilmesini sağlamaktır. Gene her derece yükselişte de bu yükseliş heyecanının bizzat yaşanması gerekir. Her ne kadar birçok kitapta bu törenlerin hemen bütün ayrıntıları çoktan yazılmışsa da mason olanlar bu törenlerin insan üzerinde bıraktığı görkemli etkiden sözeder ve bu etkiyi her yeni masonun yaşamasında ısrar ederler.

Masonluğun temel örgütlenmesi bu üç dereceden ibarettir. Çırak, kalfa ve üstad olarak adlandırılan bu üç derecenin dışında, üstad masonların daha ilerlemelerine yönelik olarak ileri derece sistemleri de geliştirilmiş bulunmaktadır.

1686 yılında İskoçya'da doğan ve 1743'de Fransa'da ölen Andrew

Michael of Ramsay, İskoç diye anılan fakat kökeni Fransa'da olan masonluk öğretisinin en önemli adıdır. Ramsay herşeyden önce yüksek olgunlaşma derecelerini ihdas etmiştir. Masonluğun bu yeni örgütlenme modeliyle uğraşmaya Ramsay'in 1727 yılında başladığı sanılmaktadır. O zamana kadar da üstad derecesinden öteye kimi dereceler oluşmaya başlamıştı.

1738'de yayımlanan ünlü söylevi ile Ramsay yeni derecelerin düzenine ilişkin işareti de vermiş oldu. Bundan sonra 1754 yılında Paris'te toplanan Clermont Kurulu ve ardından Doğu ve Batı İmparatorları Konseyi adıyla bir kurulun kurulmasıyla yüksek dereceler oluşturulmaya başlandı. Bu son kurul Olgunluk ya da Heredon töreleri adıyla 25 dereceden oluşan yeni dereceleri yürürlüğe koydu. 1761'de bu imparatorlar kurulu Amerika'ya gitmekte olan Etienne Morin adlı bir üyesine oradaki locaları yüksek derecelere göre örgütlenme yetkisi tanıyan bir berat verdi. Bu yeni dereceler Amerikada büyük heyecanla karşılandı ve bu dereceleri yeterli bulmayarak bunların sayısını 33'e çıkardılar. 31 Mayıs 1801'de Charleston'da eski ve kabul edilmiş İskoçya töreleri otuz üçüncü ve sonuncu derecesi yüksek konseyi kuruldu. 22 Eylül 1804'de de aynı adı taşıyan ikinci bir yüksek konsey Paris'de kuruldu. Bu iki yüksek konsey ileri dereceler sisteminin başlarıdır. Böylelikle bir ülkedeki mason örgütü iki bağımsız yapı halindedir. Mavi localar adı verilen ve ilk üç dereceyi kapsayan locaların doğrudan doğruya bağlı oldukları ülke büyük locası, o ülkede masonluğun en yüksek ve tek temsilcisidir. İsteyen masonlar üçüncü dereceden sonra İskoç riti denilen olgunlaşma dereceleri için ikinci bir dernoğe girmek zorundadırlar. Dördüncü dereceden otuz üçüncü dereceye kadar bir dizi felsefe derecelerinin örgütlendiği bu kuruluşun en yüksek organı 33. dereceye ulaşmış 33 kişiden oluşan Yüksek Konseydir. Fransanın Grand Orient (Maşrık-ı Azam/Büyük Doğu) tipiindeki örgütlenme modelinde ise bu klasik masonluğa göre iki önemli ayrılık vardır. Birincisi bu örgütlenmede 14 Eylül 1877 tarihinden itibaren ana tüzüğün ilk maddesindeki "*Hür masonluğun ilkesi Tanrının varlığı ve ruhun ölmezliğidir*" paragrafı kaldırılmış ve onun yerine "*Metafizik kavramları münhasıran üyelerin kişisel takdir alanına ait olduğu görüşünde olan bir masonluk dogmatik olan her türlü beyandan kaçınır. Hür masonluğun ilkeleri özgürlük, eşitlik, kardeşliktir*" paragrafı konulmuştur. Bu değişiklik üzerine İngiliz büyük Locası ve İngiltere ile dostluk ilişkileri içinde bulunan büyük localar Fransız Grand Orient'i ile ilişkilerini kesmişlerdir. Şimdi Grand Orient de France ile ilişkileri kuran mason örgütlerinde yemin kürsüsü üzerinde kutsal kitaplar bulundurulmaz ve çalışmalar da Evrenin Ulu Mimarı sembolüyle adlandırılan Tanrının adıyla başlamaz. Buna karşılık İngiliz büyük locasıyla ilişkide bulunan Büyük localara bağlı localarda her çalışma ve

her yazı Evrenin Ulu Mimarı adını anarak başlar ve yemin kürsüsü üzerinde de kutsal kitaplar bulundurulur. Ayrıca Grand Orient tipi örgütlenmiş olan mavi localar, en yetkili olarak Yüksek Şurayı tanırken, klasik tipte çalışan mavi localar için en yetkili organ Büyük Locadır. Normal olarak büyük localar, kendilerine bağlı locaların demokratik katılımıyla aşağıdan yukarıya doğru örgütlenirken, İskoç riti örgütü ve Grand Orient tipi örgütlerde otorite Yüksek Şuradan aşağıya doğrudur. Bu biçimsel farklar nedeniyle iki sistem arasında yüz yılı aşkın bir süredir süren bir ayrılık bulunmaktadır. Gerçekten Grand Orient locaları da Tanrının varlığını inkâr etmez ve ona saygıyı temel olarak görürler. Ancak üyelerine bunu bir koşul olarak ileri sürmezler.

Mason örgütlerinden ilham alarak ve onlardan gelişerek daha bir çok örgüt modeli oluşturulmuş ve zaman zaman çeşitli ülkelerde etkin olmuştur. Ancak bu gün evrensel olan bu iki modeldir.

Masonluk insan hakları kavramının savunulması ve bu alanda aktif çalışmaları nedeniyle XVIII. yüzyıldan başlayarak bütün ulusal demokratik devrim hareketleri içinde önemli bir yer tutmuştur. Amerikanın bağımsızlığına olan doğrudan katkısından sonra Fransız büyük devriminde de mason locaları üyeleri başrolleri oynamışlar, daha sonra Avrupa ülkelerinin bağımsızlık ve cumhuriyet devrimleri üzerinde de çok etkin olagelmışlerdir. Bunun için bütün monarşilerce ve anti-demokratik rejimlerce istenmemiş, kovuşturulmuş ve yasaklanmışlardır. Genel olarak otoriter monarşilerle iyi ilişkiler içinde bulunan kiliseler de masonları ve masonluğu ilke olarak reddetmiş ve bunun için de inançlarına aykırı ve "kâfir" olarak kabul etmişlerdir.

İnsan hakları, özgürlük, adalet ve eşitlik gibi kavramlara verdiği önem yüzünden masonluk, Osmanlı İmparatorluğu'nda özgürlükler ve bağımsızlık içinde önem kazanmış, imparatorluk içinde sık sık kovuşturmaya uğramıştır. Bununla birlikte Tanzimat ve Birinci Meşrutiyet'in kabulünde büyük rol oynamış, asıl önemli rolünü ise İttihat ve Terakki Partisi'nin kuruluşunda göstermiştir. 1908 hürriyeti başlıbaşına masonların eseridir. Nitekim o tarihe kadar, imparatorluk içinde kapitülasyonların sağladığı ayrıcalıklardan faydalanarak tektük kurulan çeşitli mason localarında harekete katılmış olan Türkler, İkinci Meşrutiyet'in ilânından hemen sonra, düzenli bir büyük loca olan Mısır büyük locasından aldıkları bir beratla, 1909'da Türkiye Büyük Locası'nı kurmuşlar ve Talat Paşa'yı da ilk Büyük Üstadlığa getirmişlerdir. Kurtuluş Savaşı'nı da Türk Masonları doğrudan doğruya yönlendirmemişlerse de Anadolu'ya silah kaçırmak, eski muharip subayların Anadolu'ya geçmesini sağlamak, bizzat savaşa katılmak gibi büyük destek sağlamışlar ve Cumhuriyetten sonra da devrim kadrolarında aktif görevler almışlardır.

Kimi zaman kimi mason gruplarının doğrudan doğruya politik amaçları mason kuruluşlarına empoze ettikleri görülebilmektedir. Bu genel anlamda masonlukta izin verilmeyecek olan bir tutumdur. Her mason kendi görüşüne göre siyasal kuruluşlarda görev alabilir ve bunun için çalışabilir. Ancak bunda ne masonluk adını kullanmasına, ne de bu görüşlerini locaları içinde savunup örgütlemeye çalışmasına göz yumulamaz. Hele bir grup masonun bu amaçla bir kuruluş oluşturmaları hiç düşünülemez. Bununla birlikte İtalyan masonlarından bir bölümünün politik amaçlara yönelik olarak özgün bir kuruluş oluşturdukları bilinmektedir. "*Propaganda due (P-2)*" adıyla kurdukları bir locanın doğrudan doğruya siyasal bir amaçla hareket etmekte olduğu ve bu amaçla İtalya'nın en karışık döneminde en karışık kimi eylemlere karışmaları kısa zamanda şayi olmuş, bu da gerek İtalya'nın içinde, gerekse Avrupa'nın diğer mason örgütleri arasında huzursuzluğa neden olmuştur. Çeşitli mason locaları kendi büyük locaları aracılığıyla bu rahatsızlığı İtalyan büyük locasına ileterek dikkatini çekmeye çalışmışlardır. Giderek bu konu iyice ayyuka çıkmış ve en sonunda İtalya'daki temiz eller operasyonu olarak bilinen kovuşturmalar sırasında gerçekten böyle bir locanın çeşitli yasadışı ya da yasaaltı sayılabilecek etkinlik ve eylemlere karıştığı mahkeme kayıtlarıyla ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine Avrupa'nın hemen bütün büyük locaları bu hareketin uygunsuzluğu üzerinde görüş birliğine varmış ve bir çoğu İtalya büyük locasıyla ilişkilerini askıya almışlardır. Konu üzerinde, yavaş işleyen bir mekanizmayla da olsa, görüş birliği oluşunca 1995 yılında İtalyan büyük locası bütün masonlar tarafından düzensiz "*Gayri muntazam*" olarak kabul ve ilân edilmiştir. O andan beri İtalyan locası olduğu kadar, İtalya'yla ilişkilerini kesmeyen bütün localar da derhal gayri muntazam duruma düşmektedirler, yani masonluk camiasından çıkartılmaktadırlar. Aynı karar, masonluk eylemlerini politik amaçlarla kullanmaktan vazgeçmeyen, masonluğu Kıbrıs, Ege ve Makedonya gibi sorunlara bulaştırmakta ısrar eden Yunanistan büyük locası için de alınmış bulunmaktadır.

Şili'nin Unidad Popular hareketinin başında bulunan ve Pinochet'in ayaklanmasıyla ölen Salvador Allende, tipik bir mason sayılabilir. Başarılı bir çocuk hekimi, Dünya Çocuk Hekimleri Federasyonunun başkanı, Unicef'in başarılı bir önderiyken ülkesindeki insan hakları için mücadele etmiş, halk hareketinin başına geçmiş, ülkesinin Cumhurbaşkanı olmuş ve faşist ayaklanmacılara karşı mücadelede elinde silahıyla yaşamını yitirmiştir.

DOĞU DÜNYASINDA HERMETİK OLUŞUMLAR: TARİKATLAR

Haçlı seferleri daha sürerken ve Kudüs Krallığı henüz yaşarken Ortadoğu, doğudan da büyük bir saldırıyla karşı karşıya kaldı. Bu, Cengiz Han'ın, Moğol devletinin saldırılarıydı. IX. ve X. yüzyıllarda genel olarak Çin ve Türk egemenliğinde yaşamış olan çeşitli boylardan oluşan Moğol ulusu 1162 yılında doğan Temuçin'in miras olarak aldığı boy yetkilerini akılcıca ve kurnazca kullanışı sayesinde bir birlik altında birleşmeye ve çevredeki kargaşalar nedeniyle verimsizleşmiş olan İpek Yolu'nun iki ucunu da yavaş yavaş kontrolü altına almaya başlamıştı. Kısa zamanda bütün Orta Asya'yı tek yönetim altında birleştirebilen Temuçin, 1227 yılında ölünce güney batı toprakları üzerinde egemen kıldığı ikinci oğlu Çağataya bağlı olan uç beyleri İlhanlar ve onların en büyüğü olan Hulagu bu büyük birliğin denetimini hızla daha batıya yaydı, bütün İran, Irakı ve Anadoluyu eline geçirdi. Daha oldukça genç olan Anadolu Selçuk Hanlığı böylece İlhanlara tabi bir federatif devlet haline gelmişti. Hulagu orduları, Selçuklara aman vermeyen İsmaililere karşı amansız bir imha hareketine giriştiler ve onları kökünden imha ettilerse de Selçuk ülkesini öbür ucundan tehdit etmekte olan Haçlı devletine ve Bizansa dokunmadılar. Yalnız zaten yıllardanberi sistematik olarak yürümekte olan Orta Asya'dan Ön Asya'ya göç hareketi bu büyük Moğol egemenliği döneminde tümüyle denetimsiz bir akın halini aldı ve Anadolu böylece Orta asya bölgelerinde gelişmekte olan yeni kültür karmaşasının etkisi altına girdi. Bu yeni kültür karmaşasıyla birlikte Orta Asya'nın yeni felsefe akımları da zaten İslâm kültürüne akın ettiler. Eski Hint-İran dinleriyle Yunan felsefesinin karışımıyla İslâm içinde canlanması demek olan Batınîlik, İsmailî düşünce ve Fütüvvetin de etkisiyle ve ekonomik değişim ve zorluklarla çalkalanmakta olan Anadolu topraklarında mükemmel bir zemin bulmuş oldu. Orta Asya'nın zanaat ve ticarete dayalı kentlerinin halkı Anadolu'ya göçünce, bir yandan Haçlılar bir yandan Bizans tarafından kısırlımakta olan, İlhanlar'ın da acımasız boyunduruğu altında ezilen Anadolu'da yüzlerce kasabada zengin bir el sanatları uygarlığı yaratabilmiş, yüzlerce medresede temeli kent kültürüne dayalı zengin bir kültür de gelişmeye başlamıştı. Ancak siyasal zayıflık, ekonomik olanaksızlıklar keskin çatışmalara yolaçmaktaydı. İslâmın kitabî yorumlanışı, Uzak Doğu kültürlerinden de esinlenmiş olan bu kitleye hiçde yetmiyordu. Bu sırada bölgenin zengin geçmiş kültüründen de esinlenen yüzlerce inanç akımı doğmaktaydı. Bu akımlar İslâmın yorumu yönünde değişik yollar sunmaktaydılar. Arapça "Yol" anlamına gelen "Tarîk"ten türetilerek bunlara tarikat denmektedir. Kadîrî, Rifai, Ekberî, Kübre-

vî, Yesevî, Halvetî, Bektaşî, Mevlevî, Celvetî, Nakşebendî gibi adlarla anılan bu tarikatların, çeşitli alt dallanmalarla sayıları binleri bulmaktadır. Bunların tasavvuf açısından sınıflandırmasını A. Gölpınarlı şöyle yapmaktadır:

1) *Tekke, ayrı giyim-kuşam, tören, vakıftan geçinme gibi şeyleri, halktan bu özelliklerle ayrılmayı kabul edenler, Tanrıya zahidlik ve riyazatla, yani az yemek, az içmek, az uyumak ve boyuna ibadet ve zikirle ulaşılacağına inananlar. Esmâ yolu ve Sufi tarikatlar.*

2) *Halktan hiçbir suretle ayrılmamayı kabul eden, vakfa geçimi reddeden, tanrıya zikir ve niyazatla değil aşk ve cezbeyle ulaşılacağını düşünenler. Müsemma yolu.*

Bütün tarikatlarda tarikata katılm, belirli törenlerle yapılmakta, tarikat yolunda ilerleme belirli derecelerle olmaktadır. Her tarikat bu yolu kendi mensuplarına açmakta, tarikatın temel öğretilerine katılmayanların temel öğretiyi ve usulleri öğrenmesini istememektedir. Bu bakımdan bütün eski ve bu kitap boyunca anlatılmış olan hermetik yol ve yöntemler tarikatlarda da görülmektedir. Örneğin Batınî örgütlenmesi 7 dereceye ayrılır. Bunlar yukarıdan aşağıya doğru sıralanmış olarak İmam, Hucce, Zû-massa Daî-i Ekber, Daî-i Mezun, Mükelleb, Müstecîb dereceleridir. Gene en önemli tarikatlardan olan Bektaşîlik'e girişte aday önce bir kurban kestirir ve o geceki masrafı görür. Akşam güneş battıktan sonra "meydan" denilen tekke odasına alınır. Aşık postu denilen ve kapı yanındaki posta oturtulur. Toplantıya gelenler tarikata giriş sırasıyla meydana girer. Baba, on iki imama salavatı içeren arapça virdi okur. Sonra aşığı, yani adayı huzuruna çağırır, bu yolun güçlüğünü anlatır. Aday herşeye razı ve hazır olduğunu söylerse kimi rehber olarak istediğini sorar. Aşık rehberlik hizmetini görenin adını söyler. Baba da, *gîl rehberine niyaz et*, der. Aşık gidip rehberlik edecek kişinin dizini öper. O da aşığa gidip yerine oturmasını söyler. Sonra babanın emriyle چراغcı üç basamaktan ibaret olan kürsüde duran mumları terceman denilen sözleri söyleyerek uyandırır, yani yakar. Sonra rehber, aşığı alıp dışarı çıkar. Caferî mezhebi usulünce abdest alır ve adaya da aldırır. O gün kesilmiş olan kurbanın yününden örülmüş bir ipi onun boynuna takar ve sağ elinden tutarak meydana getirir. Meydanın Dâr adı verilen orta noktasında babadan ve meydandakilerden izin alındıktan sonra dört kâpiya, yani şeriat erenlerine, tarikat pirlerine, hakikat şahlarına ve marifet kâmillerine teker teker selâm verdirerek Baba'ya götürür. Baba aşığa kötülükte bulunmaması, sırrını saklaması, eline, diline, beline sahip olması için öğütte bulunur. Mezhebinin Caferî, müşşidinin Muhammed, rehberinin Ali, pirinin Hacı Bektaş-ı Veli olduğunu bildirir, başına arakiyyesini tekbir eder, boynundaki ipe eline, diline sahip olmayı gösteren iki düğüm atar. Sonra ipin ucuna beline bağlanacak şe-

kilde bağlanırken çözülecek şekilde düğümleyerek bağlar. Bu sonuncu düğüm harama bağlanması ve helâla çözülmesi için beline sahip oluşu simgelemektedir.

Bütün diğer tarikatlarda da benzeri dereceler, benzeri törenler vardır. Ve hepsi bir tarikat sırrından söz etmektedir. Bu sır ise gerçekte, tıpkı daha önceki Mason sırlarında olduğu gibi, kişinin bu katılım olgusu ile yaşadıklarından ibarettir. Ayrıca tarikatlar içinde yüzlerce sembolik yazı, söz, hareket, eşya ve nesne bulunmaktadır. Bu simgeler kısmen tarikatın kendi efsanelerine dayalı olduğu gibi tarikatın felsefesinin açıklanmasına yönelik anlamları da içermektedir. Anadolu'yu en derinden etkilemiş bir yol olan Hurufilik bu simgeleme işleminde olağanüstü boyutlara ulaşmıştır. Bu inanış kökenini, bu kitabın başlarında anlatılan Orta Doğu inançlarından almaktadır. Etkisi ise hemen bütün batını yollara ulaşmıştır. A. Gölpınarlı'ya göre tarikatların sonraki gelişimindeki gelişme şöyle olmuştur: "... ama gene de bu zümre, herşeyiyle ayrı bir zümre, ayrı bir elit sınıf haline gelmişti; gene de bilgisizlerinde, medrese yobazlığına karşı bir tekke yobazlığı şahlanmıştır.... Tasavvuf ehlinin bu halktan ayrılığı melamet erenlerini meydana getirmiş, bilhassa ikinci devre. melamileri ve fütüvvet erbabı tasavvufçulara ve iktidara karşı bir cephe aldı." Tekkelerin denetlenmesi olanaksız bir şekilde yayılması sonucunda hertürlü felsefe ve uyanık düşünceden uzak, olabildiğine bağnaz grupların da bu tür tekkeler halinde örgütlenebilmesine yolaçmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu, bir zamanlar Batıdan dışlanan ileri düşüncelerin ihtimamla saklanarak beslendiği bütün toprakları tek bir yönetim, tek ve küçük bir zümrenin, özdenetimi olmayan yönetiminde toplamıştır. 700 yıl süren bu devletin özellikle son 500 yılı boyunca bütün o topraklar dünyanın başka bölgeleriyle tarih boyunca sürdürdükleri etkileşime giderek kapanmış, sosyo-ekonomik yaşamın da durağan ve verimsiz hale gelişiyle bütün imparatorluk lağar, hareketsiz, kısır bir kitleye dönüşmüştür. Böylece kısırlaşan düşünce yaşamında da giderek insan düşüncesinin en ilkel biçimlerine geri dönüş izlenmektedir. Batıda hızla doğaya ve insan ilişkilerinin en verimli alış-verişine yönelirken, Osmanlı Devleti kendi içine doğru gömülerek güdükleşmektedir. Benzeri bir gelişme, gene aynı çağlarda Çin ve Hindistan'da da görülmektedir. Bu güdükleşme, en ülkelerin gittikçe acarlaşan Batının sömürgesi haline gelmeleri için birebirdir. O yapının en inatçı koruyucusu, en muhafazakar kesimi bu sömürgeleşme sürecinin iç dinamiğini oluşturmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun batı bölgelerinde Felemenk sömürgeciliğinin yayılışı sırasında, Nakşebendî dergâhıyla olan feci işbirliği bu bakımdan ibret alınacak boyuttur. Bunun sonucu olarak bütün bu duruma düşen ülkelerde uyanık ve zinde olan toplumsal güçler, kısa zamanda bu iç

mekanizmayı da kavramış ve dış düşmanla boğuşurken ona yardım eden bu iç mekanizmayı da hedef almak zorunda kalmışlardır. Sömürgecilikten silkinme süreci hâlâ tamamlanamamış olan bu ülkelerde yani eski Osmanlı topraklarında, Çin'de ve Hindistan'da sömürgeci güçlerle iç muhafazakârlar arasındaki bu etkileşim de, çok zayıflamış olmakla birlikte hâlâ önemli bir rol oynamakta ve her fırsatta yeniden canlanmaktadır. Yaklaşık 150 yıldanberi giderek tarikatlar ülkemizde, eski büyük kültür kökenlerinin çok acıklı ve habis karikatürleri haline girmektedir.

IV./ HERMETİZMİN TOPLUMUN ÖRGÜTLÜ YAPILARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

BUGÜNKÜ HERMETİK OLUŞUMLAR: ORDU VE ÜNİVERSİTE

Çağımızda toplumların en uygar ve örgütlü yapılarını oluşturmakta olan silahlı kuvvetlerde ve akademik kurumlarda hermetik özellikler bütün canlılığıyla yaşamaktadır. Akademik kurumların giderek meslek okulları haline dönüştükleri durumlarda bu özellikler silinmekte, fakat akademik yapı, yani özgür bilim ve araştırma ortamı canlanır canlanmaz, yeniden canlanmaktadır. Üniversiteler kuruluşlarında son derecede kapalı zanaat loncaları gibi kurulmuşlardır. Burjuvazinin kilise egemenliğinden silkinerek kendi yöntemlerini kendi doğasına göre düzenlemeye başladığı dönemin, XII. ve XIII. yüzyılın eseri olan üniversite kuruluşu, çağında öbür meslek loncalarının modellerini yakından izlemek zorunda kalmıştır. Bilginin isteği ve yeteneği olana verilmesi, fakat ehil olmayandan da saklanması zorunluluğu daha o zaman da farkedilen bir durumdu. Bunun için en ehil olanların en güçlü olanlarla biraraya getirilerek bilginin iletilmesi ve geliştirilmesi çabasının biçimlenmiş kurumu olarak üniversite bütün hermetik yöntemleri benimsemiş ve kullanmıştır. XIV. yüzyıl başlarında, en eski tıp okullarından olan Montpellier Tıp Okulu'nun eğitim süreci, bu konuda bir fikir verebilir.

Montpellier'de tıp eğitimi 3 yıldır. Bunun sonunda Bakalorya sınavı vardı. Dört saat süren bu sınav sonunda adayın Apollo'nun defne çelenginden bir üzüm koparmış olduğu ilân edilirdi. Bakalorya sözcüğü, "*Bacca laurea - Defne üzümü*" sözünden gelir. Bunun ardından aday kamuya açık üç konferansta, üç tıbbi metni okuyup yorumlar. Bundan sonra "*Per intentionem adaptiscendi licentiam*" adlı sınav gelir.

Bu adayın ikiyeşer gün arayla dört kez en az birer saat bir tezi savunmasıdır. Bunun ardından "*Rigorousum*" gelir. Saat 12'den 16'ya kadar süren bu sınavda aday kurayla çektiği iki konuyu anlatmak zorundadır. Bunun ardından "*licentium*" töreni gelir. Kamuya açık olan bu törende üniversite rektörü, iki profesörün huzurunda adaya rütbesini tevcih eder. Artık Licentiat adını alan aday bundan sonra iki yıl daha eğitim görür ve ardından "*Triduanes*" adlı büyük sınav gelir. Üç gün süren bu sınavda aday hergün öğleden önce ve sonra birer saat sınanır. Bu başarıldığında "*Actus triumphalis*" adı verilen büyük törene sıra gelir. Tören bir önceki gün çanlar çalınarak ilân edilir. Tören adayın evinin önünde başlar. Büyük bir alayla üniversitenin bütün öğrencilerinin refakatında üniversiteye gelinir. Latince konuşmaların ardından adaya Doktor başlığı, altın bir yüzük, altın bir kemer ve Hipokratın bir kitabı verilir. Aday jüri önünde yemin eder. Sonra ayağa kaldırılarak jüri üyelerinin arasına oturtulur. Bu onun doktorlar arasına katıldığının göstergesidir.

Bugün benzeri törenler ana hatlarıyla aynı şemada, Batının bütün büyük üniversitelerinde sürdürülmektedir. Daha 50-60 yıl öncesine kadar üniversite öğrencileri kılıç bile taşır ve kamuya kapalı gizli toplantılarda belirli gizemleri de paylaşırlardı.

Bugün bu geleneksel yaklaşım, üniversitelerin yeryüzünün her yerinde kalite erçzyonuna uğrayışı ve basit meslek yüksek okulları düzeyine indirgenmiş olması sonucunda önemini yitirmiş görölüyor. Ancak bununla birlikte üniversiteler arasında önem farklılaşması da gözleniyor. Kimi üniversitelerin gerek yönetim gerekse bilim alanlarında değer taşıdıkları, kimilerininse daha ayakışlerine göre insan yetiştirdikleri görölüyor. Yeryüzünün önemli karar yönetim organlarını ellerinde tutan kesimlerin ve akademik ağır topların ise gene de ancak belli üniversitelerin diplomasını taşımaları, en azından o üniversitelerin açtığı çeşitli yan eğitim olanaklarından faydalanmış olmaları gerekiyor. Yale, Harvard, Oxford ve Cambridge Üniversiteleri, Johns Hopkins, Massachusetts Institute of Technology gibi kurumlar alanlarında tekel gücünü ellerinde bulunduruyorlar. Dikkat edildiğinde bunların yüzyıllar ötesinden kalmış geleneklerini ya da daha yakın zamanlarda oluşturulmuş da olsa sağlamca kurumlaşmış töreleri büyük bir kıskançlıkla korudukları dikkati çekiyor.

Örneğe ne denli modernleşmiş bir görünüü kazanırlarsa kazanırlar hemen hiçbir üniversite akademik kisveden vazgeçemiyor. Batının bütün üniversiteleri "*Godeamus igitur*" sözleriyle başlayan ve aslında çapkınca bir bohem yaşama övgü niteliğinde olan ilâhi benzeri şarkıyı bir ulusal marş gibi ayakta söylüyor.

Gene örnek olarak Stockholm Üniversitesinde "*Doktor*" rütbesi alınışının törensel seyri verilebilir. Aday bir dizi ön sınavlarda başarısı-

nı ispat etikten sonra son sınava sıra gelir. Bu sınava aday, biri henüz doktora öğrencisi, öbürü halen doktor olan iki "adjutant" -refakatçi- ile birlikte gelir. Sınav üniversitenin büyük auditoriumunda yapılır. Üniversitenin bütün öğretim kadrosu ve ayrıca olabildiğince doktorlar, üniversite kisveleriyle hazır bulunurlar. Soru bir tektir. Ve aday bu soruyu adjutantlarına danışarak hazırladıktan sonra yanıtlar. Yanıt yeterli olduğunda üniversite rektörü, salon kapısındaki teşrifatçıya işaret eder. Bunun üzerine teşrifatçı elindeki tokmağı yere vurarak "hora est" -vakit geldi- diye bağırır. Bunun üzerine bütün salon ayağa kalkar. Aday, rektörün önüne gidercek dizçöker ve elini ona uzatır. Rektör, onun elini ellerinin arasına alarak latince yemin metnini okuyama başlar. Aday bunu tekrarlar. Bu sırada, üniversite Stockholm Belediyesi'nin bir organı olduğu ve İsveç kralı da Stockholm Belediyesi'nin konuğu olarak o kentte oturduğu için, kraliyet sarayından top atışı başlar ve kentin kiliseleri çanlarıyla bunu kutlarlar. '

Böylesine hermetik yapılanmış olan üniversitelerde oluşan bilim de ezoterik özellikler kazanmıştır. Vê pozitif bilimlerin olsun, hukuk ve sosyal bilimlerin olsun, Batı ülkelerinde oluşturulmuş temellerine ulaşabilmek için bu ezoterik sistemin de edinilmiş olması şarttır, yoksa öğrenilebilenler ancak onların son ürünlerinden ibaret kalır.

Silahlı Kuvvetler de bir meslek olarak oluşmaya başladıktan sonra, yani XVIII. yüzyıldan bu yana hermetik özellikleri edinegelmişlerdir. Bugün hemen bütün orduların sıkısıkiya muhafaza ettikleri üniforma özellikleri, ayrıntılı ve balçetize törensellikler, belirli konuşma ve davranış kalıpları, dışarıya anlamsız ve gülünç bile görünse, vatan için çarpışmaya ve kanını akıtmaya hazır olması gereken bu insanların motivasyonları için son derecede önemlidir. Bu törensellikler bazan çok anlamsız, hatta barbar özellikler gösterebilirler. Örneğin Alman ordusundaki "zapfenstreifen" töreni kökeninde meyhanelerde içmekte olan askerlerin kışlaya dönme saatını belli eden boru ötüşünden ibaretti. Bugünse bu tören emekli olan svaayların onuruna, zaman zaman meçhul asker için de yapılan bir tören halini almıştır. Gece karanlığında ellerinde meşalelerle esas duruşa geçen büyük üniformalı kıta, komutla miğferlerini çıkarır ve diz çöker. Öndan sonra da uzun bir trompet slosu başlar. Bütün askerler diz çökmüş olarak, ellerinde meşaleler ve başları açık olarak soloyu dinlerler. Amerika'nın West Point Askeri Akademisi'nin törenleri, İngiliz donanmasının günbatımı törenleri, bizim ordumuzun sancak devir teslim törenleri ve Harp Okulunun, Mustafa Kemal'in numarası okuduğunda "İçimizde" diye yanıtladıkları tören, bu tür törenlerin bir sanat gösterisi düzeyine ulaştığı en güzel örnekler olarak sayılabilir. Doğaldır ki gösterinin balçetize güzelliği dışında gerçek anlamını kavrayabilmek ve yaşayabilmek için o ordunun ezoterik denilebilecek

yaşamına katılmış olmak gerekmektedir. Bunlar hermetizmin insan ruhunun en derinlerine işlemiş köklerinin ne denli güçlü olduğunu bize göstermektedir.

Tıpkı akademik kuruluşlar gibi silahlı kuvvetler de hermetik çizgileri izlemekte ve bunun kaçınılmaz sonucu olarak kendi içinde ezoterik bir tutum da geliştirmektedir. O kadar ki birbirleriyle düşman olan orduların askerleri birbirlerini kendi ülkelerinin devlet adamları ya da politikacılarından daha iyi anlayabilir hale gelirler. Orduların bu hermetik modellere yatkınlığı, akademik kurumların nedenlerinden farklı olarak daha biyolojik nedenlere bağlıdır. Çünkü bir ordu, herşeyden önce kendi bireyleri arasında en iyi iletişim sistemini bulmak ve bu yolla hareket etmek zorundadır. En iyi iletişimi sağlayabilmek de insanın doğası gereği oluşturabileceği bir iletişim sistemiyle mümkündür. Aynı kuralların öbür sonucu da işte hermetik kuruluşlardır. Bunu açıklamaya çalıştığımızda hermetizmin neden özellikle de belli bir uygarlık türünde ve bir aşamadan sonra böylesine çekici bir nitelik kazandığını da açıklamaya yaklaşmış oluruz.

HERMETİZMİN NEDENLERİ VE BUNDAN SONRASI

Çeşitli canlı türlerinin doğada kendi yapısal özellik ve yeteneklerine bağlı olarak aralarında belli bir iletişim ve etkileşim düzeni kurmaya çabaladıkları kolaylıkla gözlenebilmektedir. Koyunların biraraya gelişlerinde belli bir geometrik düzen, siğir ve mandalarınsa bir başka geometrik düzen izledikleri kolaylıkla görülebilir. Telgrafın tellerine konan kuşların konuş biçimleri, tel üzerinde dizilişleri de türlerine özgü olarak farklı farklıdır. Sığırcıkların duruşu başka, kırlangıçlarınsa başkadır. İşte bu, her türden olan canlıların birinci kaygısı olan türü ve tür yoldaşlarını korumak ve onların arasında da korunmak kaygısının sonucudur. Her birey kendi fizik yetilerine uygun olarak öbür bireyleri en iyi görebileceği konumda durmak ister ve onların belli davranışlarını kendi davranışlarını belirleyici sinyaller olarak alır. Ancak öbür bütün canlılarda kolaylıkla izlenebilen ve birkaç yüzyıldan beri de bilimsel olarak araştırılabilen bu özellikler, sözkonusu insan olunca zorlaşmaktadır. Çünkü insan konusunda dinlerin, inançların, felsefelerin ve ideolojilerin öngörüş ve yargıları bulunmaktır ve bilim adamları da bu yargıları atlayarak incelemelere kolay kolay başlayamazlar. Bu yüzden insanı tür olarak incelemeyi görev edinmiş olan bilim, *antropoloji* en genç bilimlerden biridir. Ve insan toplumlarının incelenmesine yönelik sosyoloji, pedagoji sosyal psikoloji gibi bilimler ise daha disiplinlerini son zamanlarda kurmaya başlamışlardır.

Antropolojinin daha en başlarda sağladığı gözlem malzemesi insanların da tıpkı tellerdeki kırlangıçlar gibi, ya da çayıra yayılmış mandalar gibi kendi türlerini en iyi koruyabilecekleri bir toplumsal örgütlenme modelini izlediklerini ortaya çıkarmıştır. Büyük kentler, metropol yerleşim birimleri, büyük ülkeler ve devletler ve hatta küreselleşme üzerinde yapılan bütün spekülasyonlara karşın insanın en iyi iletişim kurabildiği ve kendisini güvende ve sağlıklı hissettiği topluluğun 200-800 arası bireyden oluşan bir grup olduğu anlaşılmaktadır. Bu sayıdan az olan grup yeterli güveni sağlamamakta, daha büyük olan bir grupta da iletişim kopmakta ve bireysel farklılaşmalar artarak iç güveni ortadan kaldırmaktadır.

İşte uygarlığın belli bir aşamasında, belli bölgelerdeki hızlı değişim, kentsel yerleşme birimlerinin doğuşu, kentsel yerleşimler arasında ve kentsel yerleşim bölgeleri arasında ticaret ve zanaatların sürekli insan gidip gelmelerine yolaçması, kitlesel göçlerin ve istilaların oluşu, özellikle de en hareketli yerleşim ve bölgelerden başlayarak toplumun bütünü içinde çok etkin ve aktif kalmakla birlikte ondan gene de daha özel ve özgün olmak, gene de yapayalnız kalmadığının güvencesini elde tutabilmenin hemen tek çözümü olarak alt-grup oluşumunu ortaya çıkarmıştır. Özellikle altı çizilerek belirtilmesi gereken, bu alt gruplarda çok güçlü toplumsal duyguların da mutlaka bulunması ve özenle saklanması gerektiği gerçeğidir. Bu alt gruplarda çok sıkı iç disiplinde en hafif gevşeme derhal "*Anti-sosyal*" dediğimiz toplumsallaşmaya karşı bireylerin buralara dolmasına ve bu bireylerin özelliklerinden ötürü de grup bağlarının hızla zayıflamasına ve çözülmelere yolaçar. İşte bu yüzden, ilk çıkış günlerinde daha başka toplumsal ve ekonomik zorlamalar da bulunmakla birlikte hermetik kuruluşların bu modeli bu ekonomik alt nedenler ortadan kalktıktan sonra da sürdürmeleri ve bütün hermetik kuruluşların temel ortak özelliği olan kapalı ezoterik sistemlere sıkı sıkıya bağlanmalarının altında yatan gerçek neden bizce budur.

Bu yüzden ticaret ve kentleşmenin ilk olduğu bölgeler önce ekonomik ve sosyal bazı zorlamalara da bağlı olarak bu modeli geliştirmişler ve giderek büyük anakaralararası imparatorluklar geliştikçe altyapı nedenlerinin ortadan kalkmasına karşı bu modele daha da sıkı sarılmışlar ve ondan sonra toplumların bütün kargaşa ve karmaşa dönemlerinde ve onu izleyen konsolidasyon dönemlerinde hemen aynı yapılar bir gereksinim ve toplumsal yapılaşma modeli olarak ortaya çıkmışlardır. Tarihin bize gösterdiği bu resme bakıldığında globalleşme ya da küreselleşme denilen gelişmenin bütün insanlar arasında sınırsız bir birlik ve kardeşlik doğuracağı, iletişim devrimi sonucunda bütün insanlığın büyük bir köye dönüşeceği gibi beklentiler bize hiç de gerçekçi görünmüyor. Bize kalırsa insanlık yakın ve

uzak gelecekte çok daha büyük bir hızla alt gruplara bölünecek ve kendi biyolojik yapısı gereği doğrudan doğruya hissedebileceği güvenliği onlarda arayacaktır. Önemli olan bu gruplaşmaların olabildiğince akıl yolunda örgütlenen birlikler olabilmesidir. Aklın, düşüncenin ve bilginin üstünlük ve egemenliğini amaç edinecek alt gruplar kuşkusuz ki geleceğin uygarlığını daha umutlu ve aydınlık ufuklara doğru götürebilirler. Böyle temel ideallerden yoksun gruplaşmalar ise şovenizme, fanatizme ve tümüyle akıldışı bağnazlığa da açılabilirler. Çevremize biraz daha eleştirel bir bakışla ülkemizdeki akıldışı tarikatlardan, Amerika'da toplu intiharlara kalkışan akıldışı tarikatlara kadar çeşitli belirtileri bulmakta zorluk çekmeyiz. Bunların arasında akıl yolu gruplarının ilerideki aydınlanmanın tohumlarını taşıyacakları da kolaylıkla anlaşılabılır.

KAYNAKÇA

- Ayan, T.: *Masonik Demirci*, Güzel İstanbul Yay., 1994, İstanbul.
- Aydın, E.: *Nasıl Müslüman Olduk*; Başak Yay., 1994, İstanbul.
- Bora, T., Can, K.: *Devlet Ocak Dergah*; İletişim Yay., 1994, İstanbul.
- Bulut, S.: *Arkeolojiden Demirci Kazıya Işık*; Komal Yay., 1996, İstanbul.
- Challaye, F.: *Dinler Tarihi*, Varlık Yay., İstanbul.
- Childe, G.: *Tarihte Neler Oldu*; Alan Yay., 1982, İstanbul.
- Childe, G.: *Toplumsal Evrim*; Alan Yay., 1994, İstanbul.
- Childe, G.: *Kendini Yaratan İnsan*; Varlık Yay., 1988, İstanbul.
- Claudes, P.: *Devlete Karşı Toplum*; Ayrıntı Yay., 1991, İstanbul.
- Çamuroğlu, R.: *Tarih, Heterodoksi ve Babailer*, Metis Yay., 1992, İstanbul.
- Çavdar, T.: *Talat Paşa*; Dost Yay., 1984, Ankara.
- Çiğ, M.I.: *Kuran, İncil ve Tevrat'ın Sumer'deki Kökeni*; Kaynak Yay., 1995, İst..
- Ecevit, A.: *İşaretler*, (Özgün basım), 1996, İstanbul.
- Encyclopaedia Britannica*, 1977, Chicago.
- Epstein, P.: *Kabala, Dharma* Yay., 1993, İstanbul.
- Eyüboğlu, İ.Z.: *Şeyh Bedrettin ve Varidat*; Der Yay., 1987, İstanbul.
- Gener, C.: *Ezoterik - Batıni Doktrinler Tarihi*, Gece Yay., 1994, İstanbul.
- Gölpınarlı, A.: *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, Gerçek Yay., 1969, İst..
- Gölpınarlı, A.: *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik*; Der Yay., 1987, İst.
- Hancıoğlu, O.: *Dünya İnançları Sözlüğü*, Remzi Yay., 1993, İstanbul.
- Harris, M.: *Yamyamlar ve Krallar*, İmge Yay., 1994, İstanbul.
- Home, A.: *Sources of Masonic Symbolism*, Macoy, Richmond, 1981.
- İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, 1974, İstanbul.
- Koloğlu, O.: *İttihatçılar ve Masonlar*, Gür Yay., 1991, İstanbul.
- Kuhn, T.S.: *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*; Alan Yay., 1982, İstanbul.
- Naudon, P.: *Masonluk*, Varlık Yay., 1990, İstanbul.
- Pirenne, H.: *Ortaçağ Kentleri*; İletişim Yay., 1994, İstanbul.
- Saulnier, M.G.: *Gülün Öteki Adı*; Cep Yay., 1989, İstanbul.
- Schwendter, R.: *Theorie der Subkultur*; Syndikat, 1981, Frankfurt.
- Simons, G.: *Die geburt Europas*, Time-Life, 1974, Weert.